

Władysław Marek Kolasa

Prasa krakowska na warsztatach historyków
próba syntetycznego spojrzenia

1. Wstęp

Historia badań nad krakowską prasą jest prawie równie długa, jak refleksja nad dziejami prasy polskiej. Kraków był bowiem nie tylko kolebką polskiej prasy (miejszem narodzin „Merkurjusza Polskiego”), ale również ośrodkiem gdzie na przestrzeni XVI-XVII wieku najobficiej pojawiały się prymitywy prasowe. Wprawdzie w epoce, gdy prasa przyjęła już dojrzałą formę (II połowa XVIII wieku), główną rolę odegrała stołeczna Warszawa, a zniszczony kęskami i wojnami Kraków znalazł się na peryferiach głównego nurtu życia politycznego, lecz było to degradacja przejściowa. Już od 1815 wraz z utworzeniem Wolnego Miasta Krakowa z wolna odradzało się tu życie kulturalne i wydawano dość licznie czasopisma i gazety, które – dodajmy – w znacznych ilościach trafiały do Królestwa. W późniejszych latach Kraków zapisał się w dziejach polskiego dziennikarstwa w kilku obszarach, przede wszystkim jednak jako miejsce narodzin nowoczesnej prasy politycznej. Wydawano tu prasę wszelkich odcieni ideowych, najpierw konserwatystów i liberałów („Czas” 1848, „Kraj” 1869, „Nowa Reforma” 1882), potem ugrupowań chrześcijańsko-społecznych, socjalistów, narodowców i ludowców („Głos Narodu” 1893, „Naprzód” 1892, „Piast” 1913 oraz przeniesione z Lwowa „Przegląd Wszechpolski” 1895, „Przyjaciel Ludu” 1889). U schyłku XIX stulecia stał się wreszcie stolicą polskiego modernizmu z wiodącą rolą pisma „Życie” (1897-1900), które wydrukowało najgłośniejsze manifesty i utwory młodopolskie (Artur Górski, Stanisław Przybyszewski). Kraków to także kolebka nowoczesnej prasy masowej, którą reprezentował „Ilustrowany Kurier Codzienny” - największy polski dziennik okresu międzywojennego.

Wskazanymi problemami zajmowano się już od początku XIX wieku. Początkowo w formie wzmianek w pierwszych syntezach historycznoliterackich (np. Feliks Bentkowski)¹ i w rozprawach filologicznych (np. Adam T. Chłędowski)². Potem pojawiły się obszerniejsze studia – w szczególności wydana w 1861 roku rozprawa Karola Estreichera³, która na długie lata wyznaczyła główne obszary badawcze i utrwaliła pierwsze sądy wartościujące. W latach

---

¹ F. Bentkowski: *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*. T. 1-2. Warszawa 1814.

² A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816 t. 1, nr 2, s. 122-133

³ K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860*, „Biblioteka Warszawska” 1861, t. 2, s. 156-157, 408-428, 666-686

późniejszych pewien wkład wniosły ustalenia Piotra Chmielowskiego⁴ i Wilhelma Bruchnalskiego⁵, zaś pierwszą większą syntezą był szkic Klemensa Bąkowskiego⁶. Jakkolwiek problematyka krakowskiej prasy pojawiała się wówczas także na łamach innych publikacji o charakterze ogólnym (m.in. Franciszka M. Sobieszczańskiego⁷, Stanisława Czarnowskiego⁸, Stefana Gorskiego⁹ czy Stanisława Jarkowskiego¹⁰), to nie wnosiły one do dyskursu informacji wykraczających poza ustalenia Estreichera. Ogółem przed 1945 rokiem wydano 47 większych publikacji rozwijających zagadnienia krakowskiej prasy, lecz tylko nieliczne z nich zachowały do dziś trwałą wartość. Wspólnym rysem tych opracowań jest ich opisowo-bibliograficzny charakter i lapidarna forma. Jeśli rozpatrywać je w myśl laswelowskiej formuły – to autorzy pierwszych prac skupiali się jedynie na twórcach i wytworach (ograniczając się co najwyżej do charakterystyki treści), zabrakło jednak informacji o czytelnikach i skutkach komunikowania.

2. Tendencje rozwojowe 1945-2009

Właściwy czas rozkwitu badań nad historią prasy nastąpił dopiero po II wojnie światowej. Początkowo uprawiano ją na obrzeżach innych nauk (historia, socjologia, literaturoznawstwo) oraz jako specjalizacja w kilku ośrodkach prasoznawczych i jednostkach kształcenia dziennikarzy; od roku 1958 skoncentrowały się w obrębie specjalistycznej jednostki – Pracowni Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku działającej w strukturach PAN¹¹. Zasadniczo więc dopiero po tej dacie można mówić o w pełni zinstytucjonalizowanych, planowanych badaniach. Prace te prowadzono także w innych jednostkach (wyższe uczelnie, towarzystwa naukowe, inne jednostki PAN, Ośrodek Badań Prasoznawczych, muzea, biblioteki), ale nie miały one tam charakteru planowego i odzwierciedlały jedynie preferencje indywidualnych badaczy.

Wykres 1, Dynamika badań na prasą krakowską w latach 1945-2009

⁴ P. Chmielowski: *Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 18. Warszawa, 1896, s. 624-636

⁵ W. Bruchnalski: *Czasopiśmiennictwo galicyjskie 1773-1811*, [w:] *Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911*. T. 1. Lwów 1911, s. 1-117.

⁶ K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku*, „Rocznik Krakowski” T. 8 (1906), s. 129-188

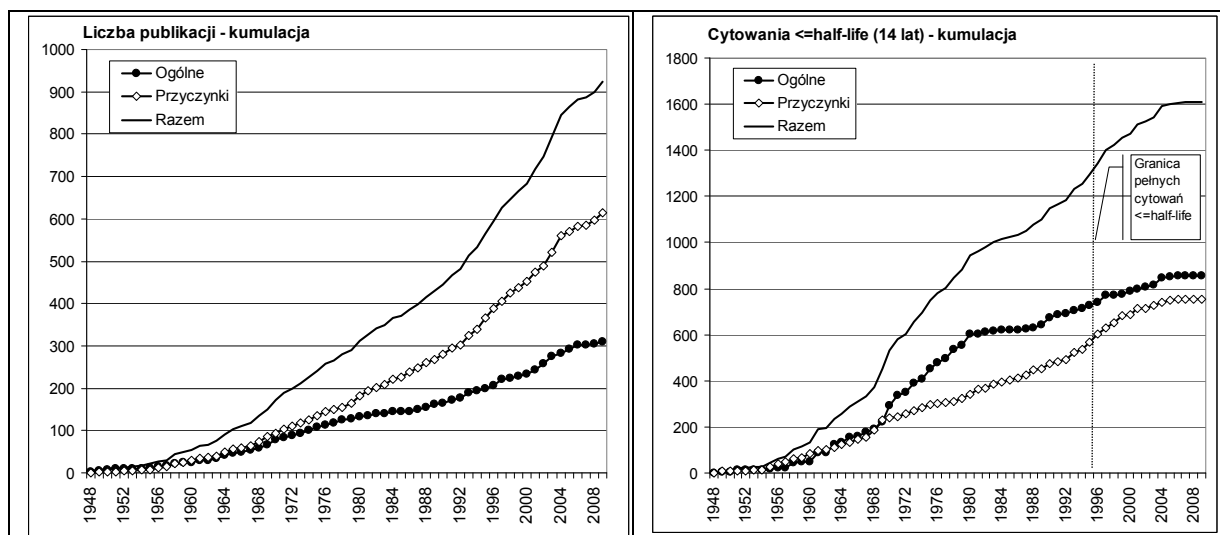
⁷ F. M. Sobieszczański: *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 6. - Warszawa, 1861, s. 304-353

⁸ S. Czarnowski: *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*. Kraków 1895.

⁹ S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie : zarys historyczny*. Warszawa 1905.

¹⁰ S. Jarkowski: *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*, „Zeitungswissenschaft” 1937, nr 8, s. 505-612.

¹¹ J. Myśliński: *Pracowania Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” [dalej RHPP] 2002, z. 1, s. 185-209.

Analiza liczby publikacji w pełni potwierdza powyższą hipotezę. Jeśli ograniczyć się tylko do tekstów naukowych wydanych po 1945 roku – to łączna liczba prac dotyczących prasy Krakowa wynosi 924 publikacji; z czego na okres PRL przypada 416, a czasy współczesne 508. Tak obfity dorobek trudno obiektywnie analizować drogą opisową, stąd obok statystyki publikacji zastosowano do ich ewaluacji analizę cytowań¹²; ze względów metodologicznych analizowano tylko ich część, tj. tylko cytowania młodsze niż średni okres półtrwania [*half-life*] – który dla historii prasy wynosi 14 lat¹³. Zastosowanie dwu metod – ilościowej (liczba publikacji) i jakościowej (analiza cytowań) umożliwił zobiektywizowany opis, analizę i wizualizację dorobku badawczego nad prasą krakowską. Główne trendy rozwojowe na przestrzeni minionych 62 lat (1948-2009) przedstawia wykres 1.

W świetle prezentowanych danych trendy rozwojowe są łatwo dostrzegalne. Widać w szczególności trzy etapy rozwojowe: 1948-1956, 1956-1989 i po 1989. W pierwszym (1948-1956), gdy – przypomnijmy – nauka znajdowała się pod stalinowską presją ukazało się jedynie 21 pozycji [43 cytowania poniżej *half-life*]; były to głównie pozycje źródłowe (antologie i bibliografie zawartości). Z ważnych prac należy jednak wskazać odkrywczy szkic o „Merkuryszu” Jana Lankaua [7]¹⁴ oraz monografię Krzysztofa Dunina-Wąsowicza *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji* (Wrocław 1952) [17], będącą w istocie monografią „Przyjaciela Ludu”.

¹² Informację o cytowaniach czerpano z samodzielnie wykonanej bazy danych *Indeksu Cytowań Historiografii Mediów Polskich*; w oparciu o tę bazę obliczono wszystkie wskaźniki, w tym wskaźniki: *half-life*, *citation impact* i inne.

¹³ Uwzględnienie pełnej liczby cytowań powoduje, że faworyzowane są publikacje starsze. Aby zminimalizować ten efekt zastosowano wspomnianą w tekście modyfikację. Wprowadzenie jej sprawia, że prace wydane w różnych okresach mogą być porównywalne.

¹⁴ J. Lankau: *Kilka nowych szczegółów o "Merkuryszu Polskim" z 1661 r.*, „Prasa Polska” 1949, nr 4, s. 13-14.

W drugim okresie (1956-1989) prace pojawiały się w niesłabnącym tempie (po 10-15 rocznie) – osiągając u jego schyłku liczbę 395 publikacji [1034 cytowania]. W okresie tym, jak przekonują cytowania, pojawiło się najwięcej prac wybitnych lub lepszych niż przeciętne. Okres ten nie był jednorodny i rozpada się na trzy cykle: lata 1960-1967; 1968-1980; 1981-1988. Pierwszy cykl, w którym następował umiarkowany wzrost cytowań [289] związany jest z obchodami 300-lecia prasy polskiej, na którą to okoliczność inspirowano liczne prace, by tylko wymienić syntezę Jana Lankau [34]¹⁵ oraz krytyczną edycję „Merkuriusza Polskiego” w opracowaniu Adama Przybosia [10]¹⁶, powstały też m.in. ważne szkice Józefa Buszki (3 prace) [22 cytowania], Andrzeja Garlickiego (3) [17], Mariana Tyrowicza (2) [22], Czesława Lechickiego (9) [39], a także pierwsze rozprawy Jerzego Myślińskiego (8) [23]; z największą jednak aktywnością badano „Merkuriusza” (11) [72]. Drugi cykl (1968-1980) – to czas najintensywniejszych badań (194 publikacje) [611 cytowań]. W okresie tym rozpoczęto i sfinalizowano szereg badań na potrzeby czterotomowej syntezy IBL (red. Jerzy Łojek) wydanej w latach 1976-1980. Plonem tego czasu jest m.in. pięć fundamentalnych opracowań monograficznych (wykres 2), w tym: dwie książki Jerzego Myślińskiego [25]¹⁷, monografia „Kraju” pióra Czesława Lechickiego [8]¹⁸, studia Mariana Tyrowicza o prasie do 1850 roku [18]¹⁹ i synteza prasy konspiracyjnej Krakowa Jerzego Jarowieckiego [38]²⁰; badania rozpoczyna też Aleksander Zyga (9) [17], zaś najintensywniejsze prace toczą się wokół prasy konspiracyjnej: Jerzy Jarowiecki (15) [109]; Jan Kucia (6) [76]. W ostatnim cyklu (1981-1988) prace tracą impet (105 publikacji) [134 cytowania], co – jak wolno przypuszczać – było skutkiem zastoju po stanie wojennym. W okresie tym ukazały się dwie istotne syntezy: Władysławy Wójcik o prasie gadzinowej [22]²¹ i Aleksandra Zygi o czasopiśmie literackich [7]²²; nadto kilka książkowych monografii czasopism, m.in.: Macieja Chrzanowskiego [15]²³; Wiesława P. Szymańskiego [11]²⁴; Michała Jagiełły [5]²⁵ oraz Zbigniewa Jakubowskiego [4]²⁶; dużą aktywność przejawiał też badacz „Kraukauer Zeitung” Piotr Kołtunowski (7) [9].

¹⁵ J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie : 1513-1729*. Kraków 1960.

¹⁶ „Merkuriusz Polski”. Oprac. A. Przyboś. Kraków 1960.

¹⁷ J. Myśliński: *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905-1914*. Warszawa 1970; tenże: *Prasa w Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918* [makieta]. Warszawa 1972.

¹⁸ Cz. Lechicki: *Krakowski "Kraj" 1869-1874*. Wrocław 1975.

¹⁹ M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850 – studia porównawcze*. Kraków 1979.

²⁰ J. Jarowiecki: *Konspiracyjna prasa w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*. Kraków 1980.

²¹ W. Wójcik: *Prasa gadzinowa Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*. Kraków 1988.

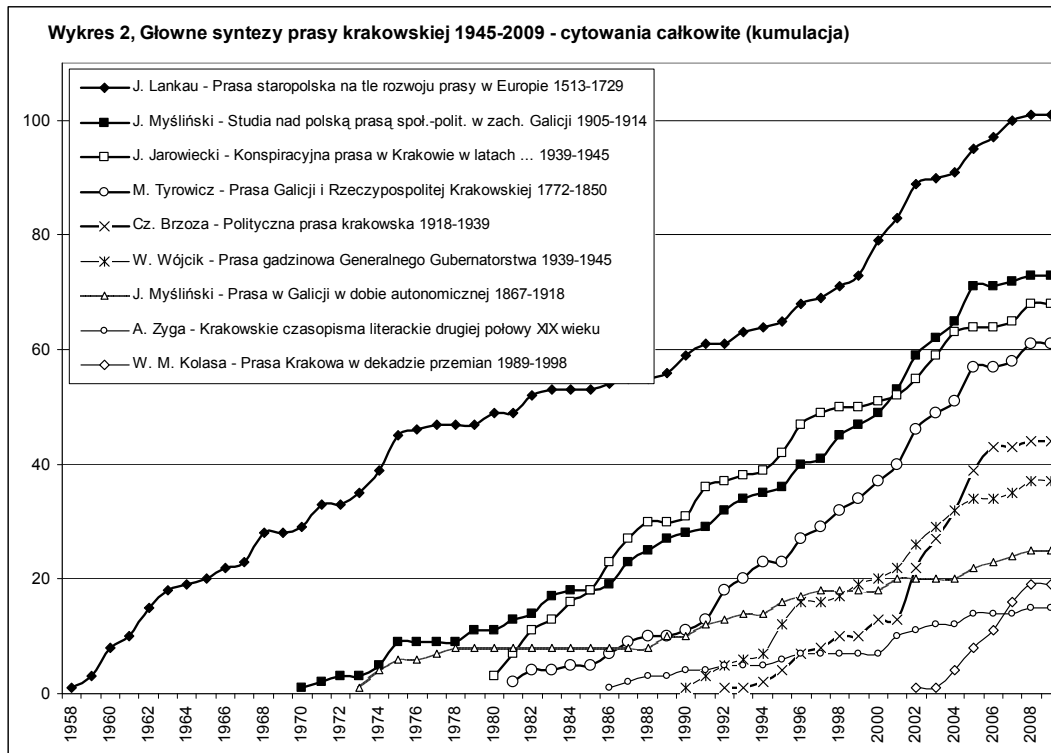
²² A. Zyga: *Krakowskie czasopiśmie literackie drugiej połowy XIX wieku 1860-1895*. Kraków 1983.

²³ M. Chrzanowski: *"Życie Literackie" w latach 1951-1980*. Kraków 1983.

²⁴ W. P. Szymański: *"Odrodzenie" i "Twórczość" w Krakowie 1945-1950*. Wrocław 1981.

²⁵ M. Jagiełło: *"Tygodnik Powszechny" i komunizm 1945-1953*. Warszawa, 1988.

²⁶ Z. Jakubowski: *"Przegląd Powszechny" 1884-1985*. Warszawa 1987.

Po 1989 dynamika badań ponownie wzrosła (20-30 publikacji rocznie); do 2009 roku opublikowano łącznie 509 pozycji. Wzrost był jednak niesymetryczny: nastąpiła wyraźna nadreprezentacja badań przyczynkarskich (354 poz.) oraz spadek liczby prac ogólnych i syntetycznych (154). Wskutek tego łączna liczba cytowań [532], jakkolwiek wysoka nie dorównuje tempu, które obserwowano w latach siedemdziesiątych [611]. Z całą ostrością wskazuje na to wskaźnik *citation impact*²⁷ – w latach 1968-1980 wyniósł on 3,14, zaś w okresie 1989-2009 – tylko 1,04. Z drugiej strony zdecydowana większość publikacji z analizowanej grupy nie osiągnęła jeszcze wieku *half-life* (por. wykres 1), stąd należy oczekiwać, że rzeczywista liczba cytowań będzie wyższa. Łącząc obie uwagi można przypuszczać, że dynamika badań w obu okresach jest zbliżona. Wśród znaczących dokonań okresu po 1989 roku wskazać trzeba na 35 książek, w tym 23 prac autorskich. Charakter syntetyczny miały m.in.: praca habilitacyjna Czesława Brzozy [44]²⁸ – poświęcona prasie dwudziestolecia międzywojennego; Władysława M. Kolasy (wyd. 2004) [19]²⁹ – omawiająca okres transformacji oraz rozprawa Mariusza Głuszko (wyd. w 2007)³⁰ – rozważająca prasę polityczną okresu autonomii. Zdecydowanie więcej ukazało się książkowych monografii czasopism (14), wśród których warto wspomnieć: „Naprzód” (monografia Alfreda Toczka

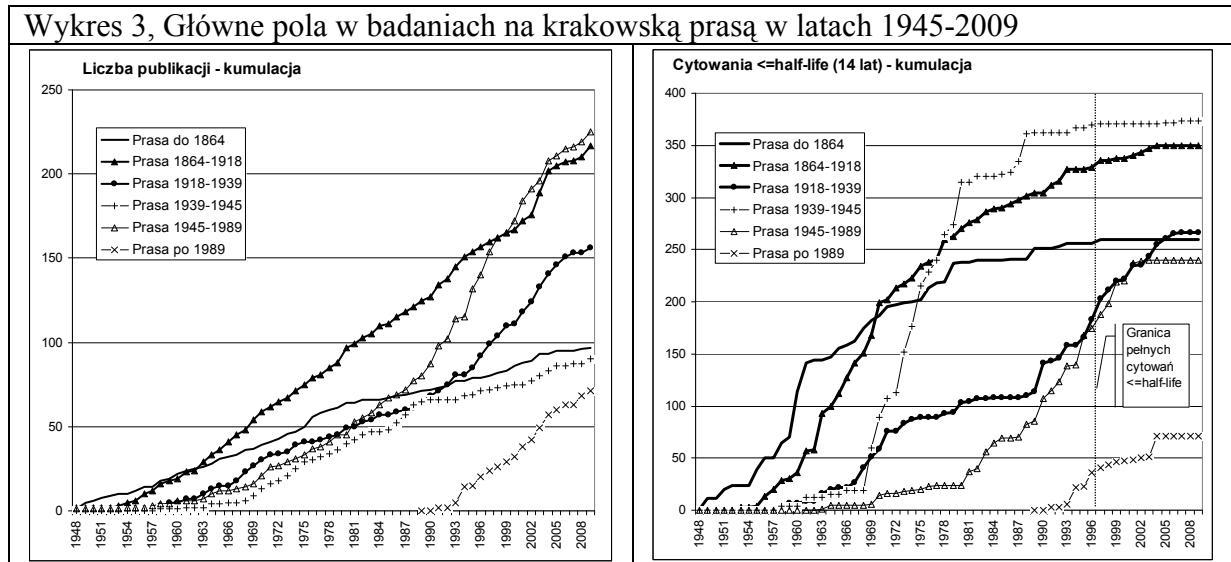
²⁷ Liczba cytowań przypadających na 1 publikację w danym okresie.

²⁸ Cz. Brzoza: *Polityczna prasa krakowska 1918-1939*. Kraków 1990.

²⁹ W. M. Kolasa: *Prasa Krakowa w dekadzie przemian 1989-1998*. Kraków 2004.

³⁰ M. Głuszko: *Walka konserwatystów krakowskich z demokratami na łamach ich organów prasowych w okresie 1867-1895 r.* Toruń 2007.

[14]³¹); „Tygodnik Powszechny” (Jacka Żakowskiego [20]³², Roberta Jarockiego [15]³³ i Michała Jagiełły [9]³⁴); „Przegląd Powszechny” (M. Jagiełły [7]³⁵); „Krakauer Zeitung” (Piotra Kołtunowskiego [2]³⁶); a nade wszystko wydane w latach 2005-2006 trzy monografie „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” (Adam Bańdo, Piotr Borowiec) [10]³⁷ oraz monumentalna księga pamiątkowa, która ukazała się w 2010 roku³⁸.

Analizowane badania nie przebiegały z równą intensywnością na poszczególnych polach (wykres 3). W różnych okresach pojawiały się obszary silniej eksplorowane, angażujące większą liczbę uczonych i skutkujące większą liczbą znaczących prac, a także okresy zastoju lub regresu. Zróżnicowanie to nie dotyczyło wszelako liczby prac (lewa część wykresu), gdyż – jak łatwo zauważyć – z niewielkimi odchyleniami na każdym polu występował tu stały wzrost. Prawidłowość tę ujawnia dopiero analiza cytowań (prawa część wykresu), gdzie zmiany stają się łatwo uchwytne. Aż do schyłku lat 60. dominującym obszarem były badania najstarszego odcinka dziejów prasy (do 1864) ze szczytowym

³¹ A. Toczek: *Krakowski "Naprzód" i jego polityczne oblicze 1919-1934*. Kraków 1997.

³² J. Żakowski: *Pół wieku pod włos czyli Życie codzienne "Tygodnika Powszechnego" w czasach heroicznych*. Kraków 1999.

³³ R. Jarocki: *Czterdzieści pięć lat w opozycji : (o ludziach "Tygodnika Powszechnego")*. Kraków 1990.

³⁴ M. Jagiełło: *Próba rozmowy : szkice o katolicyzmie odrodzeniowym i "Tygodniku Powszechnym" 1945-1953*. T. 1- 2. Warszawa 2001.

³⁵ M. Jagiełło: *Trwałość i zmiana : szkice o "Przeglądzie Powszechnym" 1884-1918*. Warszawa 1993.

³⁶ P. Kołtunowski: *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie "Krakauer Zeitung" (1939-1945) : studium historyczno-filologiczne*. Lublin 1990.

³⁷ A. Bańdo: *Nie tylko krew na pierwszej stronie : problematyka kulturalna na łamach "Ilustrowanego Kuriera Codziennego" w latach 1918-1939*. Kraków 2006; P. Borowiec: *Jesteśmy głosem milionów : dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005; tenże: *Między sensacją a nauką : obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005.

³⁸ „*Ilustrowany Kurier Codzienny : księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939*. Red. G. Wrona, P. Borowiec, K. Woźniakowski. Kraków 2010.

okresem przypadającym na lata 1958-1962 (tworzącym front badawczy); potem tempo nieco osłabło przejawiając umiarkowany wzrost aż do roku 1979 (data publikacji książki Mariana Tyrowicza); później nastąpił regres, trwający aż do współczesności. Drugim polem badawczym, które już na początku lat 70. stało się dominujące, były badania prasy doby autonomii galicyjskiej; prace te rozpoczęto w połowie lat 50., a zintensyfikowano po 1962 (z największym wkładem Jerzego Myślińskiego – front w latach 1962-1970). Po roku 1970, gdy powstały znaczące syntezy w tym zakresie, rozwijają się one w umiarkowanym tempie do czasów współczesnych. Trzecim znaczącym odcinkiem badań była refleksja nad prasą Krakowa w okresie wojny i okupacji 1939-1945. Prace te na szerszą skalę rozpoczęto w 1969 i rozwijały się one z bezprecedensową dynamiką aż roku 1980, zwieńczone syntezą Jerzego Jarowieckiego (głównego animatora badań – ponad 50% cytowań). Jeszcze jedno ożywienie na tym polu nastąpiło pod koniec lat 80. (prace Władysławy Wójcik nad prasą gadzinową) i nastąpił nieprzerwany okres stagnacji. Interesujących wniosków dostarcza analiza badań nad prasą okresu międzywojennego. Obszar ten aż do początku lat 90. należał do najbardziej zaniedbanych (większość funkcjonujących publikacji to wspomnienia). Sytuacja była jawnie sprzeczna z tendencjami ogólnopolskimi, gdyż w latach 70. i 80. dopracowano się w tej materii największych osiągnięć (Andrzej Paczkowski, Andrzej Notkowski, Wiesław Władyka). Zmianę przyniosła jednak podjęta u schyłku lat 80. aktywność Czesława Brzozy. W krótkim okresie plonem tych badań stała się synteza (1990), która zainspirowała kolejnych badaczy i wytworzył się silny, nieprzerwany do współczesności front badawczy. W badaniach prasy wydawanej w czasach PRL mimo znacznej liczny publikacji nie odnotowano większych osiągnięć. Prace te jakkolwiek po 1989 często (a nawet najczęściej) podejmowane znajdują się w fazie załączkowej i są rozproszone (liczba cytowań jakkolwiek znaczna [240] jest pochodną dużej liczny publikacji – 225). Potwierdza to wskaźnik *citation impact*, który wynosi 1,06 (wobec średniej 1,77), brak też dominujących autorów i dzieł syntetycznych. Najmłodszym odcinkiem badawczym są badania prasy w okresie transformacji, które rozpoczęto na szerszą skalę w 1993, a w 2004 zostały uwieńczone syntezą Władysława Marka Kolasy. Obszar ten z uwagi na to, że niemal w całości znajduje się poza granicą *half-life* (publikacje młodsze niż 14 lat), nie jest sprawiedliwie reprezentowany poprzez cytowania.

Zaprezentowane wyżej dane dotyczą tylko najważniejszych zjawisk, tytułów, autorów i pól badawczych. Pełna statystyka badań dla okresu 1945-2009 obejmuje: 924 pozycje, w tym 128 książek (w tym 88 autorskich i 40 zbiorowych), 594 artykułów z czasopism, 176 rozpraw z książek, 176 fragmentów monografii i 17 broszur. Dominują opracowania szczegółowe (66%) – zwykle monografie i przyczynki dotyczące poszczególnych tytułów

(razem 614 poz.), rzadziej opracowania ogólne i syntetyczne (310 poz.) - czyli 33%. Prócz opracowań niewielka część analizowanych publikacji obejmowała inne typy wydawnictw: wspomnienia (62), bibliografie zawartości (71), a także antologie (9), bibliografie tytułów (9), zbiory publikowanych źródeł archiwalnych (7) oraz księgi okolicznościowe (6). Łącznie analizowane pozycje były cytowane 3920 razy, co daje stosunkowo wysoki wskaźnik *citation impact* – 4,24 cytowań na publikację, świadczący o silnym powiązaniu badanego korpusu; przy uwzględnieniu cytowań młodszych niż okres półtrwania (14 lat), czyli tzw. *half-life* – liczba ta wynosiła 1643, a wskaźnik *citation impact* – 1,77. Był on jednak zróżnicowany dla poszczególnym pól badawczych, oscylując: od 1,06 dla prasy w PRL (faza załazkowa) do 4,14 dla prasy wojny i okupacji (faza dojrzała). Zależność ta najsilniej wskazuje na zaawansowanie badań w określonym polu i świadczy o jego dojrzałości³⁹. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na pewną prawidłowość naukowawczą: jakkolwiek opracowania szczegółowe (umownie przyczynki) stanowią absolutną większość, to nie one, lecz opracowania syntetyczne i ogólne decydują o dynamice rozwoju dyscypliny (por. wykres 1). Przyczynki jakkolwiek liczne (66%) generują tylko 46% cytowań (*citation impact* – 1,22), zaś prace ogólne i syntetyczne, choć rzadsze (33%) wywołują silne rezonans (53% cytowań i legitymują się wysokim wskaźnikiem *citation impact* – 2,75).

Interesujących danych dostarcza analiza korpusu uczonych zajmujących się badaną tematyką. Jakkolwiek liczba badaczy jest stosunkowo duża – 543 autorów, to jednak tylko nieliczni mieli w tym zakresie kontakt inny niż przygodny: 408 autorów, czyli 75% opublikowało tylko po jednym opracowaniu, 72 autorów [13%] – po 2 teksty, zaś 38 [7%] – po 3 lub 4. Podstawową grupę autorską tworzyło jedynie 25 badaczy, którzy opublikowali po co najmniej 5 publikacji (w tym 7 osób – po 10 i więcej). Najpłodniejsi autorzy zgromadzili jednocześnie największą liczę cytowań: 25 najaktywniejszych badaczy (4,6%) otrzymało 885 cytowań (53%), podczas gdy pozostałych 518 (714 cytowań) – zatem odpowiednio: 95,4% i 47%. Gdyby korpus najczęściej cytowanych poszerzyć do 78 uczonych (14,3%) – to przypada na nich 1281 cytowań – 80%. Oznacza to, że badania potwierdzają z naddatkiem zasadę Vilfredo Pareto – według której 20% przyczyn generuje 80% skutków (w naszym przypadku osiągnięte wskaźniki wynoszą: 14,3% i 80%). Inne analizy przekrojowe wskazują, że badany korpus publikacji to głównie publikacje krajowe (99,2%), napisane w języku polskim (98,7%). Potwierdza to tezę o lokalności badań historycznych. Sporadyczne prace autorów

³⁹ Wskaźnik ten należy jednak traktować ostrożnie, gdyż wartość *citation impact* może świadczyć o pewnych specyficznych modach lub trendach określających częstość cytowania w określonych obszarach – ostatni *casus* wystąpił w przypadku okresu 1939-1945, w którym nadprzeciętnie wysoka liczba cytowań mogła być powodowana brakiem źródeł archiwalnych, które musiały substytuować opracowania lub wspomnienia.

zagranicznych (7) to zwykle owoc współpracy międzynarodowej (staże) lub dysertacje pisane na zagranicznych wydziałach slawistycznych lub polonistycznych; prace te w warstwie metodologicznej operują na danych porównawczych lub posługują się analizą treści⁴⁰.

Przytoczone dane świadczą o dojrzałości badanego obszaru; przemawia za tym zarówno stabilne grono autorów z grupy podstawowej (25), stała dynamika prac (szczególnie monografii książkowych - 84), a nade wszystko książki habilitacyjne (4)⁴¹ i monografie drukowane na bazie doktoratów (11)⁴².

2. Opracowania ogólne. Dokumentacja.

Mimo znacznego zaawansowania prac nad dziejami prasy Krakowa, liczba syntetycznych prac obejmujących całość dziejów jest skromna (27). W zasadzie jedynym opracowaniem tego typu jest nota autorstwa Jerzego Jarowieckiego zamieszczona w *Encyklopedii Krakowa* [14]⁴³ oraz pierwsza część obszernego szkicu *Prasa w Krakowie - tradycja i współczesność* [4]⁴⁴ – omawiająca jej dzieje do roku 1918. Inne opracowania powstałe wcześniej są albo lakoniczne (np. referat Mariana Tyrowicza wygłoszony na Sympozjum Historyków Prasy w 1967 r.) [6]⁴⁵, albo obejmują swym zasięgiem tylko węższe okresy. Jednym z pierwszych tego typu opracowań był wydany w 1958 roku na okoliczność wystawy w Bibliotece Jagiellońskiej [BJ] referat Franciszki Korpałowej [2]⁴⁶, który stanowił swoisty komentarz do wydanego na tę okoliczność katalogu [2]⁴⁷. W pracach tych autorka zarejestrowała i omówiła w podziale na typy 277 najważniejszych krakowskich pism posiadanych przez BJ. Lista tytułów w zasadzie odzwierciedlała (niekompletny) stan wiedzy na ten temat utrwalony przez Estreichera w pierwszym wydaniu *Bibliografii polskiej XIX stulecia* (1870-1881)⁴⁸, gdyż uzupełniony i poprawiony tom trzeci drugiego wydania tego dzieła ukazał się dopiero w 1962 roku.

⁴⁰ Np. V. Pollmann: *Untermieter in christlichen Haus : die Kirche und die "jüdische Frage" in Polen anhand der Bistumsprelle der Metropole Krakau 1926-1939*. Wiesbaden 2001; U. Caumanns: *Die polnischen Jesuiten der "Przeгляд Powszechny" und der politische Katholizismus in der Zweiten Republik*. Dortmund 1996.

⁴¹ Jerzy Myśliński, Jerzy Jarowiecki, Czesław Brzoza, nadto Aleksander Zyga (przewód niesfinalizowany).

⁴² Władysława Wójcik, Piotr Kołtunowski, Anna Faber-Chojnacka, Alfred Toczek, Piotr Borowiec, Adam Bańdo, Władysław Marek Kolasa, Mariusz Jakubek, Justyna Jaworska, Mariusz Głuszko, Urszula Lisowska.

⁴³ [J. Jarowiecki]: *Prasa*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Kraków 2000, s. 804-806 [14].

⁴⁴ J. Jarowiecki: *Prasa w Krakowie : tradycja i współczesność : (część pierwsza: do roku 1918)*, RHPP 2003, z. 1, s. 11-52, toż [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 5-35 [razem 4].

⁴⁵ M. Tyrowicz: *Prasa krakowska w dziejach polskiego dziennikarstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” [dalej ZP] 1968, nr 1, s. 17-28 [6].

⁴⁶ F. Korpałowa: *Wystawa prasy krakowskiej od gazet pisanych do roku 1914*, „Prasa Współczesna i Dawna” [dalej PWiD] 1958, nr 2, s. 144-148 [2].

⁴⁷ F. Korpałowa: *Katalog prasy krakowskiej od XVI w. do r. 1914 w zasobach Biblioteki Jagiellońskiej*, PWiD 1958, nr 2, s. 149-158 [2].

⁴⁸ K. Estreicher: *Spis alfabetyczny czasopism i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*, [w:], tegoż: *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. 240-266. Toż odtbitka pt: *1400 pism periodycznych i*

Istotny krok naprzód poczyniły dopiero prace dokumentacyjne Mariusza Jakubka, których ukoronowaniem była wydana w 2004 roku bibliografia *Prasa krakowska 1795-1918* (Kraków 2004) [10]. Praca rejestruje 1248 pism, w tym: 86 gazet (7%), 734 czasopisma (59%), 219 kalendarzy (17%), 45 wydawnictw wychodzących nieregularnie (4%) oraz 164 pisma o nieustalanej częstotliwości (13%). Jakkolwiek zastrzeżenia budzą niejasne zasady, według których autor kwalifikował jednostkę bibliograficzną (zmiany tytułów, niesamoistne dodatki) a także zasady selekcji (brak jednodniówek i wydawnictw ciągłych PAU, choć są kalendarze itp.), źródło to stało się podstawą do rozpoczęcia wielu następnych prac. Szczegóły wynikające z analizy danych zawartych w bibliografii przedstawił autor w kilku szkicach, omawiających statystykę ruchu wydawniczego i typologię [3]⁴⁹. Warsztat historyka krakowskiej prasy dysponuje także innymi pomocami metodycznymi. Znalazły się w nim m.in. dwa obszernie omówienia stanu badań pióra Sylwestra Dzikiego [4]⁵⁰; przewodnik po zasobie archiwalnym [3]⁵¹ oraz interesujący, choć mało znany szkic tłumaczący zawilości i skutki konfiskat u schyłku XIX wieku [1]⁵².

Uzupełnieniem wskazanych prac są nieliczne studia przekrojowe nad wybranymi typami czasopiśmiennictwa, np. kobiecymi (Zofia Sokół [2])⁵³, sportowymi (Czesław Michalski)⁵⁴, czy prawniczymi (Stanisław Milewski)⁵⁵. Warto podkreślić, że trudne do przecenienia zasługi w inspirowaniu badań nad prasą krakowską oddały konferencje „Kraków-Lwów” organizowane cyklicznie od 1988 roku przez późniejszy Instytut Informacji Naukowej i Bibliotekoznawstwa Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie (IINiB). Plonem 10 edycji tej imprezy było kilkaset studiów bibliologicznych, w czym 62 dotyczące prasy Krakowa, liczne prace pomieszczono także w roczniku IINiB – „Annales Academiae

---

zbiorowych. Kraków 1871 (Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego), 27 s.; uzup.: Estreicher, Karol: *Bibliografia Polska XIX stulecia przez...*T. 6. *Dopełnienia. (A-O)*. Kraków 1881, s. 134-141.

⁴⁹ M. Jakubek: *Prasa krakowska w momencie transformacji cywilizacyjnej miasta, regionu, kraju (1795-1918)*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” T. 4 (2002), s. 91-118 [2]; tenże: *Prasa Krakowa 1795-1918 : statystyka i typologia*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 8. Kraków 2006, s. 316-329 [1].

⁵⁰ S. Dzik: *Stan badań nad prasą krakowską*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku* [T. 1]. Kraków 1988, s. 196-210 [3]; tenże: *Stan badań nad prasą Krakowa i Lwowa w latach 1990-2005*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 8. Kraków 2006, s. 505-517 [1].

⁵¹ H. Dobrowolski: *Materiały do dziejów prasy polskiej w Archiwum Państwowym w Krakowie*, PWiD 1958, nr 1, s. 90-95 [3].

⁵² M. Kowalczyk: *Skonfiskowane numery czasopism z lat 1889-1905*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, nr 1/2, s. 49-57 [1] – zawiera wykazy tytułów i numerów czasopism konfiskowanych przez władze austriackie i nadsyłanych Bibliotece Jagiellońskiej przez prokuratorie w latach 1889-1905; omówienie i wykazy.

⁵³ Z. Sokół: *Kobiece czasopisma Krakowa i Lwowa w XIX w.* [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 140-164 [2]; też: *Krakowska prasa kobieca w latach 1918-1994* [w:] *Kraków - Lwów*. [T. 3]. Kraków 1996, s. 127-135.

⁵⁴ Cz. Michalski: *Krakowska prasa sportowa [1891-2002]*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 241-250.

⁵⁵ S. Milewski: *Juryści spod Wawelu : czasopiśmiennictwo prawnicze*. Cz. 1-3, „Palestra” 2004, nr 1/2, s. 118-122; nr 3/4, s. 179-181; 2004, nr 7/8, s. 194-196.

Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” i jego poprzedniku (37). Wiele prac opublikowano także na łamach „Zeszytów Prasoznawczych” (48), „Studiów Historycznych” (19), „Zeszytów Naukowych UJ” (17), najwięcej zaś w głównych czasopismach historyków prasy: „Roczniku Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” (39), „Kwartalniku Historii Prasy Polskiej” (23), „Roczniku Historii Prasy Polskiej” (28).

3. Prasa krakowska do 1864 roku

Badania nad najstarszym odcinkiem dziejów krakowskiego dziennikarstwa podejmowane były już od początku XIX wieku przez autorów wymienionych na wstępie artykułu (F. Bentkowski, A.T. Chłędowski, K. Estreicher, F.M. Sobieszcański, S. Czarnowski, P. Chmielowski, S. Czarnowski, S. Gorski, W. Bruchnalski, T. Gutkowski, S. Jarkowski)⁵⁶; wszelako trwałą wartość do współczesności zachowały tylko nieliczne, w szczególności pionierski cykl K. Estreichera z 1861 roku⁵⁷ (na którym bazowali kolejni badacze) oraz wydana pół wieku później synteza K. Bąkowskiego⁵⁸ ukazująca na szerokim tle ogólnopolskim dzieje prasy Krakowa do 1848 roku. Warto zaznaczyć, że słabością wczesnych publikacji nie były bynajmniej błędy statystyczne; Estreicher w zakończeniu szkicu zdumiewająco dokładnie podaje ich liczę:

*Zestawienie liczebne wszystkich pism, o których była mowa, wykazuje, że w ostatnich latach 80 było w Galicyi i Krakowie pism i prac zbiorowych 159 polskich, a 27 obcych. Między polskimi jest pism beletrystycznych i literackich 57 o 233 tomach, (na Kraków przypada 89, a na Lwów 131 tomów), politycznych 32, ludowych, religijnych, wychowawczych, korporacyi 21, lekarskich, prawniczych, przemysłowo-gospodarczych 21, zaś zbiorowych, noworoczników, albumów 28. Z tego przypada na Kraków 75, Lwów 68, Wiedeń 6, Cieszyn 4, Sanok 2, Przemyśl, Stanisławów, Tarnów, Wadowice po 1 [...]*⁵⁹

Mankamentem wczesnych publikacji z dzisiejszego punktu widzenia były jedynie niedoskonałości metodologiczne oraz opisowo-bibliograficzny charakter i lapidarna forma. Z drugiej strony ich niezaprzeczalną wartością jest trafność sądów – Estreicher znał bowiem z autopsji większość współczesnych mu pism i z wieloma współpracował⁶⁰. Wydana niemal równoległe (1861) nota encyklopedyczna autorstwa F. Sobieszcańskiego⁶¹, której fragment dotyczący Krakowa liczy aż 5 stron – nie wnosi nic nowego do poprzedniej rozprawy. Co więcej: z przekazów źródłowych wiadomo, że Estreicher uważał ten fragment za plagiat i

⁵⁶ Por. przyp. 1-8.

⁵⁷ Zob. 3.

⁵⁸ Zob. 6.

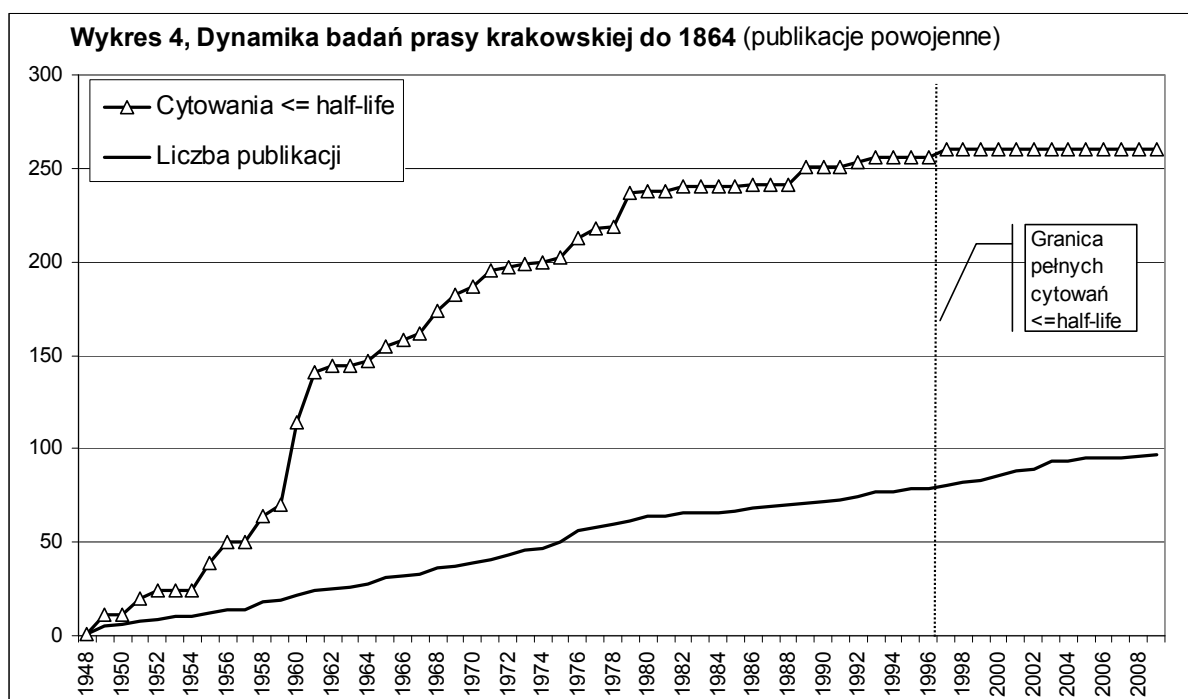
⁵⁹ K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicyi ... op. cit. s. 685.*

⁶⁰ I. Turowska-Bar: *Karol Estreicher jako historyk i krytyk czasopiśmiennictwa polskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827-1908)*. Kraków 1964, s. 370-381

⁶¹ Por. przyp. 7.

utrzymywał, że Sobieszczański jako cenzor przywłaszczył sobie jego tekst⁶². Kolejni autorzy (m.in. S. Czarnowski, S. Gorski, T. Gutkowski, S. Jarkowski) w lapidarnej formie powtarzali tezy sformułowane przez Estreichera; nieliczni wprowadzili pewne uzupełnienia, np. P. Chmielowski - dodał informacje z II połowy XIX wieku, a K. Bąkowski i T. Gutkowski wprowadzili liczne szczegóły biograficzne o aktorach ówczesnej prasy. Jedynym chlubnym wyjątkiem był szkic W. Bruchnalskiego⁶³ – który jako pierwszy metodycznie wykorzystał źródła archiwalne – w tym zasoby dziś już nieistniejące.

Mimo niewątpliwego dorobku przedwojennego (47 publikacji) większość prac z interesującego nas zakresu (97) powstała dopiero po 1945 roku. Jakkolwiek zainteresowanie to było raczej stałe: 2-3 publikacje rocznie (wykres 4), to z analizy cytowań łatwo odczytać, że najdynamiczniejszy okres przypadł na czas obchodów 300-lecia prasy polskiej [144 cytowania do 1962 roku, czyli 55%]. Potem jeszcze do 1979 następował umiarkowany trend dodatki [93], a następnie nastąpił trwający do dziś zastój [23].

Dalsza łączna analiza badań nad całością prasy do 1864 nie jest zasadna, gdyż omawiane pole badawcze obejmuje trzy odrębne obszary, które ostatecznie ukształtowały się dopiero po 1945 roku. W odrębnym nurcie badawczym należy przeto rozpatrywać: (1)

⁶² Por. S. Dziki: *Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy*. Kraków 1992, s. 119; I. Turowska-Bar: *Karol Estreicher jako historyk i krytyk czasopiśmiennictwa polskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827-1908)*. Kraków 1964, s. 370-381

⁶³ W. Bruchnalski: *Czasopiśmiennictwo galicyjskie 1773-1811...* op. cit., s. 1-117.

„Mercuriusza”, osobno (2) gazety ulotne i seryjne, a osobno (3) prasę periodyczną między schyłkiem XVIII a umownym rokiem 1864 (w praktyce 1867).

Prace nad „**Mercuriuszem Polskim**” datują się już od początku XIX wieku⁶⁴. Pierwszą wzmiankę w 1816 roku zamieścił A. T. Chłędowski⁶⁵, zaś pierwsze większe omówienie (analiza zawartości, opis typograficzny i formalny) wyszło spod pióra Jerzego Samuela Bandtkiego⁶⁶. Lakoniczne na ogół informacje na temat pisma podaje większość XIX-wiecznych podręczników historii literatury oraz pierwsze syntezы historyczno-prasowe: M. Sobieszczański, S. Czarnowski, P. Chmielowski. Z czasem – jak przekonuje wnikliwa lektura – do piśmiennictwa przedostają się informacje nieudokumentowane, np. w zarysie S. Gorskiego z 1905 roku czytamy o rzekomym aresztowaniu J.A. Gorczyzna:

[...] „Gorczyzn, ratując swe wydawnictwo, od 20 maja 1661 roku przenosi redakcję do Warszawy, gdzie w ówczesnej stolicy kraju, przy poczynającym się centralizować ruchu, żywił nadzieję pozyskać dla pisma szersze pole działania. Coraz większy upadek sił żywotnych w kołach ówczesnej inteligencji nie pomógł jednak dźwiganiu się „Mercurjusza polskiego”. Wszelkie usiłowania w kierunku utrwalenia wydawnictwa, ściągały tylko coraz większe obdłużanie się redaktora, którego wierzyciele długo ścigali jeszcze po zwinięciu „Mercurjusza” i przeniesieniu się Gorczyzna do Krakowa. Osadzony w więzieniu Gorczyzn tylko z łaski jednego z bractw kościelnych został wykupiony [...]”⁶⁷.

Według opinii Renaty Majewskiej-Grzegorzycykowej [...] w oparciu o powyższe opracowania Jarkowski w artykułach jubileuszowych w 1936 r. entuzjastycznie kreował Gorczyzna na ojca prasy polskiej, prześladowanego za swe oświeceniowe dążenia. Legendę tę powtórzyła w 1940 r. Ursula Hahlweg⁶⁸ i wytworzył się rodzaj mitu [...]⁶⁹. Stan wiedzy o „Mercuriuszu” do roku 1945 przedstawiał się zatem następująco: (1) pismo było inicjatywą prywatną; (2) wydawcą i redaktorem był (słabo znany) Gorczyzn; (3) pismo upadło z braku poparcia, zaś Gorczyzn za długi dostał się do więzienia. Wizerunek ów jednak niebawem uległ znaczącej zmianie. Tuż po wojnie Jan Lankau dotarł do ważnych dokumentów archiwalnych o Gorczyźnie oraz istotnych informacji zawartych w „Tekach Naruszewicza” (szczególnie listów Łukasza Opalińskiego). W ślad za tym dotychczasowe sądy uległy całkowitemu przewartościowaniu; według oceny J. Lankaua: (1) inspiratorem pisma był dwór, a pismo pełniło funkcje propagandowe (reprezentowało program reform ustrojowych w duchu

⁶⁴ Syntetyczny i zarazem najnowszy stan badań zawiera wstęp do artykuł: K. Przyboś, W. Magdziarz: *Mercuriusz Polski jako element propagandy dworu w zestawieniu z "Gazette de France"*, „Studia Historyczne” 1975, nr 2, s. 167-169.

⁶⁵ A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach periodycznych...* op. cit., s. 121-133.

⁶⁶ J. S. Bandtkie: *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonego”, t. 4 (1819), s. 205-224.

⁶⁷ S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie...* op. cit., s. 19-20.

⁶⁸ Pierwsza większa praca na temat początków prasy polskiej – dysertacja doktorska: U. Hahlweg: *Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen*. Königsberg: Ost-Europa Verl., 1940, 123 s.

⁶⁹ R. Majewska-Grzegorzycykowa: *"Mercuriusz Polski" z 1661 roku i początki periodycznego piśmiennictwa polskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” T. 7 (1956), s. 7-48

wzmocnienia władzy królewskiej, a przede wszystkim służyło idei przeforsowania elekcji *vivente rege*); (2) głównym redaktorem był sekretarz królewski Hieronim Pinocci, zaś Gorczyn jedynie pełnił funkcje pomocnicze; (3) Gorczyn nie siedział w więzieniu. Informacje te opublikował J. Lankau po raz pierwszy w 1949 roku na łamach „Prasy Polskiej” [7]⁷⁰. Fakt ów rozpoczął okres systematycznego badania „Merkurysza”. Spośród istotnych prac w tym zakresie należy wymienić: utrzymane w duchu marksistowskim obszerne studium Zofii Libiszowskiej [11]⁷¹ oraz pracę źródłowo-dokumentacyjną Renaty Majewskiej-Grzegorzczukowej [11]⁷², rozprawa ta wedle polemiki Jerzego Łojka była wprawdzie dokładna, ale mało odkrywczą, gdyż pomijała całkowicie kontekst społeczny. W 1960 ukazały się dwie istotnie pozycje książkowe: krytyczna edycja pisma w opracowaniu Adama Przybosia [10]⁷³ oraz opracowanie Jana Lankaua [34]⁷⁴, który poświęcił pismu obszerne trzy rozdziały (VI-VIII – jest to zarazem najpełniejsza monografia pisma). W latach późniejszych nieco uwag na temat pisma opublikował w dwu szkicach A. Przyboś [9]⁷⁵ oraz Wojciech Rzepka [2]⁷⁶, który dzięki zastosowaniu analizy językowej potwierdził tezę Lankaua, że podstawowym piórem „Merkurysza” władał Pinocci; w latach 1967 i 1976 Jan Sulowski [4]⁷⁷ opisał włoską edycję pisma. Po pewnej przerwie w 1974 roku nowe szczegóły na temat pisma dzięki analizie typograficznej ujawnił Józef Szczepaniec [1]⁷⁸ (miejsce druku pierwszych 20 numerów), zaś w 1975 roku interesujące studium komparatystyczne z uwypukleniem propagandowej roli pisma przedstawili Kazimierz Przyboś i Wojciech Magdziarz⁷⁹; w 1978 ukazała się fototypiczna edycja pisma [1]⁸⁰. Po długim okresie milczenia w 2000 roku do łamów pisma powrócił językoznawca Artur Rejter⁸¹ analizując gatunki wypowiedzi. Łącznie w okresie powojennym ukazało się 19 naukowych opracowań,

⁷⁰ J. Lankau: *Kilka nowych szczegółów o "Merkuryszu Polskim" z 1661 r.*, „Prasa Pol” 1949, nr 4, s. 13-14.

⁷¹ Z. Libiszowska: *Pierwsza gazeta polska - "Merkurysz Polski" - i jej rola w walce o reformę ustroju w pol. XVIII w.*, „Prace Polonistyczne” Ser. 12 (1955), s. 187-205

⁷² R. Majewska-Grzegorzczukowa: *"Merkurysz Polski"...* op. cit.

⁷³ *"Merkurysz Polski"*. Oprac. A. Przyboś. Kraków 1960.

⁷⁴ J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie : 1513-1729*. Kraków 1960 [34].

⁷⁵ A. Przyboś: *Nie rozwiązane problemy prasy polskiej*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1962, z. 1/2, s. 3-14 [3]; tenże: *"Merkurysz Polski" na tle epoki*, ZP 1961, nr 1/2, s. 7-18.

⁷⁶ W. R. Rzepka: *Gorcynowa zagadka w "Merkuryszu Polskim" z r. 1661*, ZP 1964, nr 4, s. 10-16; tenże: *Z badań nad słownictwem Merkurysza Polskiego z 1661 r.*, „Językoznawca” 1964, 11/12, s. 18-31.

⁷⁷ J. Sulowski: *Włoska odmiana "Merkurysza Polskiego"*, ZP - 1967, nr 1, s. 65-74; tenże: *"Continuatione del Mercurio Polacco"*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” [dalej RHCzP] 1976, z. 4, s. 377-420.

⁷⁸ J. Szczepaniec: *Udział drukarni Bertutowiców w akcji wydawniczej "Merkurysza Polskiego" z 1661 r.*, „Rocznik Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” T. 9 (1974), s. 87-106.

⁷⁹ K. Przyboś, W. Magdziarz: *Merkurysz Polski" jako element propagandy...* op. cit.

⁸⁰ Peryferyjnie traktuje o działalności prasowej Pinocciego monografia K. Targosz: *Hieronim Pinocci - studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVII wieku*. Warszawa 1967 [3].

⁸¹ A. Rejter: *Polifoniczność gatunkowa "Merkurysza Polskiego" z 1661 roku*, „Napis” Ser. 6 (2000), s. 7-17.

które otrzymały 127 cytowań (w tym 64 poniżej *half-life*) – znaczy to, że badania nad „Merkuriuszem” angażowały prawie 25% wysiłku na analizowanym polu badawczym.

Dzieje badań nad **gazetami ulotnymi** są prawie równie długie jak i refleksja nad „Merkuriuszem”. Już od początku XIX wspominali o nich ówcześni historycy (F. Bentkowski, A.T. Chłędowski, J. S. Bandtkie, K. Szajnocha, M. Wiszniewski, W.A. Maciejowski, F. M. Sobieszczański)⁸². Szczególny wkład miał w tym względzie Wiszniewski, który jako pierwszy sporządził pierwsze zestawienie gazet ulotnych, liczące wówczas 67 pozycji. Poważną słabością ówczesnych prac była jednak płynność pojęcia „pism ulotnych”, stąd zaliczano do nich twory bardzo zróżnicowane. Charakterystycznym przykładem ówczesnego dyskursu jest fragment artykułu Sobieszczańskiego:

*[...] od drugiej połowy XVI wieku drukowane Listy, Nowiny, Relacje, Opisy itp. wychodzące w Krakowie i w obozach, gdzie królowie i hetmani mieli przenośne drukarnie, które wydawano w czasach nieoznaczonych w miarę tego jak ważne wiadomości z kraju lub za granicę nadchodziły lub się zdarzały. Takowe krótkie rzadko nad arkusz obszerniejsze, współczesnych, wypadków opisy, tak jak wszędzie i w Polsce poprzedziły stałe czasopisma [...]*⁸³

Systematyczne badania nad gazetami ulotnymi rozwinęły się dopiero po II wojnie światowej. Rozpoczął je Jerzy Adamczyk w nieudanym studium z 1956 roku [17]⁸⁴ (gdzie zestawił 115 poz.), potem rozwijał Jan Lankau na łamach cytowanej monografii w 1960 [34]. Praca Lankaua – jakkolwiek istotna i w wielu kwestiach odkrywczą – okazała się w omawianym zakresie zbyt powierzchowna; autor nie wykorzystał dostępnych źródeł archiwalnych, a kwerendę bibliograficzną ograniczył do „Bibliografii polskiej” K. Estreichera; niewątpliwą jednak jego zasługą było odkrycie przywileju prasowego udzielonego Jerzemu A. Priamiemu w 1695 [1]⁸⁵. Nowy impuls do badań nad pierwocinami prasy dał w 1963 roku Adam Kersten [9]⁸⁶, który poddał krytyce aktualny dorobek i wskazał postulaty badawcze; w szczególności wymienił dwa kluczowe obszary: ustalenie kryteriów gazety ulotnej i opracowanie pełnej bibliografii. Problematyka ta uzyskała naukowy status dopiero dzięki prowadzonym od początku lat 70. badaniom Konrada Zawadzkiego. Autor ten w szkicu z 1971 roku [14]⁸⁷ uporządkował terminologię i stworzył podstawy teoretyczne, a następnie przez wiele lat kontynuował badania nad monumentalną bibliografią, która ukazała

⁸² Szczegółowe omówienie stanu badań: K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*. Warszawa 2002, s. 13-16.

⁸³ F. M. Sobieszczański: *Czasopisma polskie ...* op. cit. s. 304-305.

⁸⁴ J. Adamczyk: *Początki polskiej produkcji czasopiśmienniczej*, „Zeszyty Naukowe UW. Prasoznawstwo” Nr 2 (1956), s. 45-115.

⁸⁵ J. Lankau: *Przywilej na drukowanie nowin wydany przez króla Jana III Jerzemu Aleksandrowi de Priami w dniu 22 VI 1695 w Warszawie*, PWiD 1958, nr 1, s. 112-114.

⁸⁶ A. Kersten: *W sprawie badań nad początkami prasy polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1, s. 69-83

⁸⁷ K. Zawadzki: *Stan badań nad gazetami ulotnymi*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” T. 7 (1971), s. 335-353.

się w latach 1977-1990 [27]⁸⁸. Praca ta rejestruje 1974 pozycje (w czym 645 wydanych w Polsce, 55 tytułów zagranicznych inspirowanych przez stronę polską oraz 1374 innych poloniców).

Dopiero dzięki ustaleniom Zawadzkiego stało się możliwe poprawne ustalenie liczby i zasięgu krakowskich prymitywów prasowych. Według danych z powyższego katalogu w Krakowie wydrukowano 194 gazety ulotne i seryjne – czyli ok. 30% wszystkich (w tym: 24 tytuły w XVI w., 94 w XVII oraz 60 w XVIII i 16 o nieustalonej dacie). Warto dodać, że pod tym względem Kraków dzierżył absolutną palmę pierwszeństwa wśród 12 polskich miast, dalece wyprzedzając: Warszawę (18) i Toruń (5), choć nieznacznie ustępował Gdańskowi (229), gdzie jednak drukowano głównie prasę niemiecką. Problematyka omawianych gazet (w tym krakowskich) z uwzględnieniem najnowszej perspektywy została najszerzej omówiona w syntezie K. Zawadzkiego *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku* (Warszawa 2002) [11]. Wcześniej jednak niektóre z krakowskich obszarów były przez autora osobno zbadane, w szczególności gazety seryjne wydawane przez Jerzego A. Priamiego: „Wiadomości Cudzoziemskie Ekstraordynaryjne... (ukazało się 17 numerów 1686-1689), tzw. „Awizy Krakowskie” (26 numerów; 1697-1702) oraz „Wiadomości Różne Cudzoziemskie” (1696-1705), które ukazywały się najdłużej – wydano 75 numerów [3]⁸⁹. Ustalenia wprowadzone przez Zawadzkiego są niezwykle istotne, gdyż powodują dezaktualizację większości wcześniejszych opracowań, w tym prac J. Adamczyka, J. Lankaua oraz fragmentów z pierwszego tomu syntezy pod red. Jerzego Łojka *Prasa polska w latach 1661-1864* (Warszawa 1976).

Badania nad krakowską prasą wydawaną **od schyłku XVIII wieku do 1864 roku** były prowadzone już od połowy XIX wieku i mają obfitą literaturę (99 pozycji, w tym 74 wydane po 1945 roku). Dynamika ta nie wynika bynajmniej z aktywności ówczesnego rynku prasowego – gdyż była ona skromna. Jakkolwiek ruch wydawniczy w Krakowie był w tym okresie znaczny – ponad 100 inicjatyw prasowych (25 tytułów do 1831 i 77 w latach 1832-1863), były to jednak przeważnie efemerydy. Liczne zmiany polityczno-ustrojowe tego obszaru (zabór austriacki, Księstwo Warszawskie, Wolne Miasto Kraków, ponownie zabór austriacki), jak i splot innych uwarunkowań sprawiły, że z wyjątkiem „Gazety Krakowskiej”

⁸⁸ K. Zawadzki: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku*. T. 1-3 (Warszawa 1977-1990) [27] – toż uzupełnione, dostępne od 2010 r. on-line na platformie Cyfrowej Biblioteki Druków Ulotnych Polskich i Polski Dotyczących z XVI, XVII i XVIII wieku [UW] - <http://cbdu.id.uw.edu.pl/> [2011.01.07 – 2088 poz.].

⁸⁹ K. Zawadzki: „*Wiadomości Cudzoziemskie Ekstraordynaryjne z Poczty Cesarskiej*” (1686-1689), RHCzP 1976, z. 4, s. 355-376; tenże: „*Awizy Krakowskie*” i „*Gazety z Warszawy*”: *dwie gazety seryjne z przełomu XVII i XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” [dalej KHPP] 1986, nr 3, s. 5-18; Tenże: „*Wiadomości Różne Cudzoziemskie*” 1696-1705, „Rocznik Biblioteki Narodowej” T. 33/34 (2001), s. 159-176

(1794, 1796-1848), pism K. Majeranowskiego (od 1819) oraz założonego u schyłku omawianej epoki „Czasu” (1848-1939) epoka ta nie zostawiła po sobie trwalszych osiągnięć. Jedną z pierwszych prac syntetycznych omawiających pracę Krakowa I połowy XIX wieku był artykuł Felicjana Łobeskiego *Pogląd na dziennikarstwo Galicji od r. 1816 do r. 1848* („Dziennik Literacki” 1853, nr 9-15); najpoważniejszą zaś wielokrotnie wspominany szkic K. Estreichera *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860* opublikowany na łamach „Biblioteki Warszawskiej” w 1861 roku⁹⁰, który na wiele lat wyznaczył kierunki refleksji nad dziennikarstwem Krakowa tego okresu. Całość wiedzy na ten temat zebrał w 1906 K. Bąkowski w rozprawie *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku*⁹¹, której uzupełnieniem była trzypięciotomowa antologia *Kronika krakowska 1796-1848* (Kraków 1905-1909), zawierająca wypisy z większości wydawanych wówczas pism. Inne prace przedwojenne, jakkolwiek liczne, nie wносиły do dyskursu nowych treści. Po wojnie przez wiele lat nie powstała żadna praca syntetyczna, choć często podejmowano prace nad węższymi okresami lub poszczególnymi tytułami; wyjątkiem były jedynie fragmenty w pierwszym tomie syntezy IBL wydanej w 1976 roku (Jerzy Łojek [do 1830] i Irena Homola [lata 1831-1866]). Dopiero u schyłku lat 70. ukazała się monografia pióra Mariana Tyrowicza *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850 – studia porównawcze* (Kraków 1979) [18], należy jednak podkreślić, że nie jest to typowa monografia historyczna, lecz erudycyjne studium komparatystyczne, które nie może pełnić roli podręcznikowej. W efekcie obszar ten wciąż pozostaje otwarty dla przyszłego monografisty. Można przy tym zaryzykować paradoksalne twierdzenie, że na stan obecny (brak nowej syntezy) wpłynął stosunkowo duży dorobek przedwojenny.

Stan opracowań poszczególnych okresów lub zagadnień jest zróżnicowany. Z uwagi na niewielką liczbę tytułów w najlepszej sytuacji jest wiek XVIII; w okresie tym ukazywało się w Krakowie ledwie pięć pism: dwie efemerydy wydano przed insurekcją (gospodarczo-rolnicze „Krakowskie Kointeligencje i Wiadomości” 1769 oraz popularnonaukowy „Zbiór Tygodniowy Wiadomości Uczonych” 1784-1785⁹²); trzy w okresie późniejszym („Gazeta Krakowska” 1794; „Monitor Różnych Ciekawości...” 1795 i „Gazeta Krakowska” 1796). Tytuły te zostały wyczerpująco opisane w odpowiednim fragmencie syntezy Danuty Hombek wydanej w 2001 roku [18]⁹³, zaś aktywność w okresie powstania kościuszkowskiego

⁹⁰ Zob. przyp. 3.

⁹¹ Zob. przyp. 6.

⁹² K. Socha: *Prenumeratory "Zbioru Tygodniowego Wiadomości Uczonych" (1784-1785)*, RHPP 2002, z. 2, s. 45-64

⁹³ D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków 2001, s. 255-269

przeanalizował Andrzej Woltanowski [6]⁹⁴, opisując w szczególności „Gazetę Krakowską” (1794) oraz trzy druki prasopodobne, w tym przedruki wypisów z czasopism warszawskich. Dodać warto, że był to dla krakowskiej prasy okres zdecydowanie najłabszy. Estreicher już w 1861 wystawił mu następującą ocenę: *oto jest cały poczet pism czasowych w Galicji i Krakowie pod koniec zeszłego stulecia. Nie miały one barwy ani dążeń wybitnych, nie miały literackiej wartości*⁹⁵.

Bogatszą literaturę ma zróżnicowany wewnętrznie okres 1796-1831 (27 pozycji [44 cytowania]). W latach tych ukazywało się w Krakowie 25 tytułów (3-12 pism rocznie), z czego zdecydowana większość powstała dopiero po utworzeniu Wolnego Miasta Krakowa. Spośród pierwszych inicjatyw czołową pozycję dzierżyła „Gazeta Krakowska” (do 1830 redagowana przez Jana Maja) uznawana w pierwszych latach zaborów za najlepiej poinformowany polski dziennik. W czasach napoleońskich pojawiło się kilka efemeryd, zaś istotny skok jakościowy wprowadziła dopiero działalność Konstantego Majeranowskiego, który był redaktorem 15 tytułów. Opracowania prasy sprzed i w okresie Księstwa Warszawskiego są wprawdzie nieliczne, lecz objęły najważniejsze tytuły i zjawiska; zajmował się nimi m.in. Marian Kallas charakteryzując „Dziennik Departamentowy Krakowski” (1812-1815) [2]⁹⁶ oraz Kazimierz Ossowski na łamach monografii *Prasa Księstwa Warszawskiego* (Warszawa 2004) [5]; z kolei „Gazetę Krakowską” w jej pierwszym i jej założyciela okresie opisał Wiesław Bieńkowski [6] oraz Grażyna Żugaj⁹⁷.

Zdecydowanie większym dorobkiem legitymuje się pierwszy okres Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1831). Główną rolę odegrały tu trzy syntetyczne szkice Mariana Tyrowicza [12]⁹⁸ rozważające m.in. organizację pracy w galicyjskiej prasie tego okresu uzupełnione później przez fragmenty prac Zenona Jagody [8] i Anny Aleksiewicz [4]⁹⁹. Zawartością literacką ówczesnych gazet zajmowała się ponadto Wanda Krotos (5 artykułów), której rozprawa doktorska *Prasa krakowska z lat 1795-1830 jako nośnik treści literackich*

⁹⁴ A. Woltanowski: *Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego*. Białystok 1984. Rozdz. I, s. 25-74: *Prasa insurekcyjna w Krakowie*.

⁹⁵ K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie... op. cit. s. 159*.

⁹⁶ M. Kallas: *"Dziennik Departamentowy Krakowski" (1812-1815) na tle wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego*, RHCzP 1972, z. 3, s. 317-327.

⁹⁷ W. Bieńkowski: *Jan Maj - założyciel i pierwszy redaktor "Gazety Krakowskiej" w latach 1796-1831*, PWiD 1959, nr 1/2, s. 155-166; G. Żugaj: *Zarys dziejów "Gazety Krakowskiej" : problemy badawcze*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne” [Z] 17 (1995), s. 117-125.

⁹⁸ M. Tyrowicz: *Organizacja pracy redakcyjnej w czasopiśmiennictwie Galicji i Krakowa (1772-1831)*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958, nr 1/2, s. 17-26 [9]; tenże: *Zagadnienie elementów treściowych i układu redakcyjnego w czasopiśmiennictwie galicyjskim i krakowskim 1772-1831*, PWiD 1958, nr 1, s. 61-72 [3]; tenże: *Austriacka polityka cenzuralna a prasa galicyjska 1772-1849*, KHPP 1978, nr 1, s. 5-26.

⁹⁹ Z. Jagoda: *O literaturze i życiu literackim Wolnego Miasta Krakowa*. Kraków 1971, passim [8]; A. Aleksiewicz: *Drukarstwo w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji Zachodniej w latach 1815-1860*. Warszawa 1976, passim [4].

(Uniwersytet Gdański 1985; promotor Karol Głombowski) pozostaje w rękopisie. Kompletną rozprawę syntetyczną na ten temat opracował dopiero w 2010 roku Sylwester Dziki¹⁰⁰. Dopełnieniem wymienionych publikacji jest 8 prac o poszczególnych tytułach, wśród których poza „Gazetą Krakowską” najważniejszą wydaje się być „Pszczółka Krakowska” opracowana w 1939 roku przez Mieczysławę Romankówną; „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego...”, któremu poświęcono 4 publikacje [2]¹⁰¹ oraz „Rozmaitości Naukowe” [5]¹⁰². Obszarem niedostatecznie opracowanym wciąż pozostaje dziennikarski dorobek Konstantego Majeranowskiego (do 1830), który poza „Pszczółką Krakowską” (1819-1822), był redaktorem m.in. pism: „Krakus” (1822), „Muza Nadwiślańska (1823), „Pielgrzym z Tenczyna” (1823), „Pszczółka Polska” (1823), „Rozrywki Przyjemne i Pożyteczne” (1826-1827), „Kurier Krakowski Płci Pięknej i Literaturze Poświęcony” (1827), „Goniec Krakowski” (1828-1830) i „Wanda” (1829-1830).

Prasa krakowska po przejściowym załamaniu po upadku powstania listopadowego znów zaczęła się rozwijać; był to jednak rozwój nie tyle jakościowy, co ilościowy. W okresie 1832-1864 ukazywało się tu aż 76 tytułów (w tym 19 gazet, głównie efemeryd). Charakterystycznym rysem ówczesnego czasopiśmiennictwa był stosunkowo duży odsetek pism literackich i naukowych (12 tytułów). Badania w tym zakresie prowadzono w okresie powojennym z umiarkowanym nasileniem już od 1948 roku (65 publikacji) [115 cytowań]; jednak poza książką Tyrowicza (1979) [18] i rozdziałem Ireny Homoli (1976) [17]¹⁰³ w pierwszym tomie syntezy IBL nie dopracowano się liczących osiągnięć syntetycznych. Powstało jedynie kilka poważnych przyczynków i studiów o poszczególnych typach pism, m.in.: literackich (Jan Bujak [10], Zbigniew Sudolski [2], Alina Misiowa [3], Janina Kras [3])¹⁰⁴; satyrycznych i ludowych (Janina Garbaczowska [3], Grażyna Gzella [4])¹⁰⁵ oraz

¹⁰⁰ S. Dziki: *Czasopiśmiennictwo Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1846)*, [w:] *W świecie myśli i wartości*. Kraków 2010, s. 123-152.

¹⁰¹ M.in. D. Rederowa: *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815-1872*. Kraków 1998, s. 141-159; M. Korczyńska-Derkacz: *Typy informacji o nauce w polskim czasopiśmiennictwie naukowym XIX wieku na przykładzie "Rocznika Towarzystwa Naukowego Krakowskiego" 1817-1872*, „Rocznik Biblioteki PAN” 1982, s. 61-79 [2].

¹⁰² R. Żurkowa: „Rozmaitości Naukowe” - *krakowskie pismo naukowe 1828-1831*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, nr 1/2, s. 69-95

¹⁰³ I. Homola: *Prasa galicyjska w latach 1831-1864*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa 1976, s. 199-246.

¹⁰⁴ J. Bujak: *Informacja o książce i prasie w tygodnikach galicyjskich 1772-1900*. Kraków 1989; Z. Sudolski: *Czasopiśmiennictwo w Galicji i Krakowie do Wiosny Ludów*, [w:] *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831-1863*. T. 1. Kraków 1975, s. 387-398; A. Misiowa: *Z dziejów krakowskiego czasopiśmiennictwa literackiego w latach 1832-1846*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 75-93; J. Kras: *Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848-1870*. Kraków 1977, s. 181-198.

¹⁰⁵ Znane ze streszczeń prace: J. Garbaczowska: *Satyryczna prasa krakowska w roku Wiosny Ludów*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1949, nr 1, s. 7-10; też: *Krakowska*

politycznych (Zbigniew Frasz [4], Otton Beiersdorf [2])¹⁰⁶. Stan ten dopełniają stosunkowo liczne opracowania poszczególnych tytułów (24), spośród których największym zainteresowaniem cieszył się konserwatywny „Czas” (16) [21]. Gazetą w jej pierwszym okresie zajmowali się m.in. Jerzy Drobiszewski (2) [18], Kazimierz Adamek (2) [1], Marcin Król (1) i Mariusz Jakubek (1)¹⁰⁷; nadto wiele materiału źródłowego zawierają dwie księgi jubileuszowe wydane w 1899 i 1938¹⁰⁸ oraz analizy treści (4). Inne tytuły nie wzbudziły większego rezonansu, co w pewnej mierze wynika z ich efemeryczności. Wyjątkami były jedynie 6 tytułów, które doczekały się opracowań: redagowany przez Antoniego Z. Helclę „Kwartalnik Naukowy” [2], kulturalne pismo dla kobiet „Niewiasta” [2]; adresowane do ludu „Przewodnik” i „Nowiny ze Świata”; gospodarczy tygodnik „Ognisko” oraz założony przez Hilarego Meciszewskiego „Tygodnik Krakowski”, pismo literackie o orientacji liberalnej¹⁰⁹. Wykaz – jak łatwo dostrzec – daleki jest od kompletności, zabrakło przede wszystkim „Gazety Krakowskiej” za lata 1832-1849 oraz kilku pism dla ludu (np. „Krakusa” 1848), satyrycznych (np. „Świstka” 1848) i politycznych, np. liberalno-demokratycznej gazety „Jutrzenka” (1848-1849).

Dorobek omówionego okresu trudno jednoznacznie podsumować. Na wielu polach powstały prace adekwatne do ich znaczenia (np. gazety ulotne, XVIII wiek), w innych istnieje znaczny dorobek, ale jest on rozproszony lub wymaga reinterpretacji (np. prasa lat 1815-1867, „Merkuriusz Polski”, „Czas”); pozostały wreszcie – wprawdzie nieliczne – obszary „białych plam”. Wśród najpilniejszych dezyderatów należy wskazać na: (1) nową syntezę okresu 1815-1867; (2) monografię „Gazety Krakowskiej”; (3) dorobek dziennikarski K. Majeranowskiego; (3) monografię „Czasu” (przed uzyskaniem autonomii); (4) pogłębione studia nad początkami prasy politycznej po 1848 roku.

---

prasa dla wsi w r. 1848, tamże 1949, nr 5, s. 223-227; też: *Krakowska prasa emigrancka w r. 1848*, tamże 1950, nr 2, s. 44-47; G. Gzella: *Krakowskie i lwowskie "pisma dla ludu" z 1848 r.*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 94-108; też: *Krakowskie "pisma dla ludu" z 1848 roku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1993, nr 1/2, s. 157-167.

¹⁰⁶ M.in. Z. Frasz: *Demokraci w życiu politycznym Galicji w latach 1848-1873*, Wrocław 1997, s. 83-99, 117-130; O. Beiersdorf: *Tajna prasa krakowska w okresie powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*. Kraków 1968, s. 303-358.

¹⁰⁷ J. Drobiszewski: *Serwis informacyjny dziennika "Czas" w latach 1848-1865*, ZP 1968, nr 1, s. 74-86 [10]; tenże: *Kręgi czytelnicze "Czasu" w latach 1848-1865*, „Studia Historyczne” 1969, nr 3, s. 377-394 [8]; K. Adamek: *Geneza i wstępny program krakowskiego "Czasu"*, KHPP 1980, nr 1, s. 19-34; M. Król: *Konserwatyści krakowscy 1831-1865*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” R. 19 (1973), s. 175-207; M. Jakubek: *Krakowski "Czas" - środowisko dziennikarskie w latach 1848-1918*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 132 (2005), s. 147-166.

¹⁰⁸ Zob. przyp. 138.

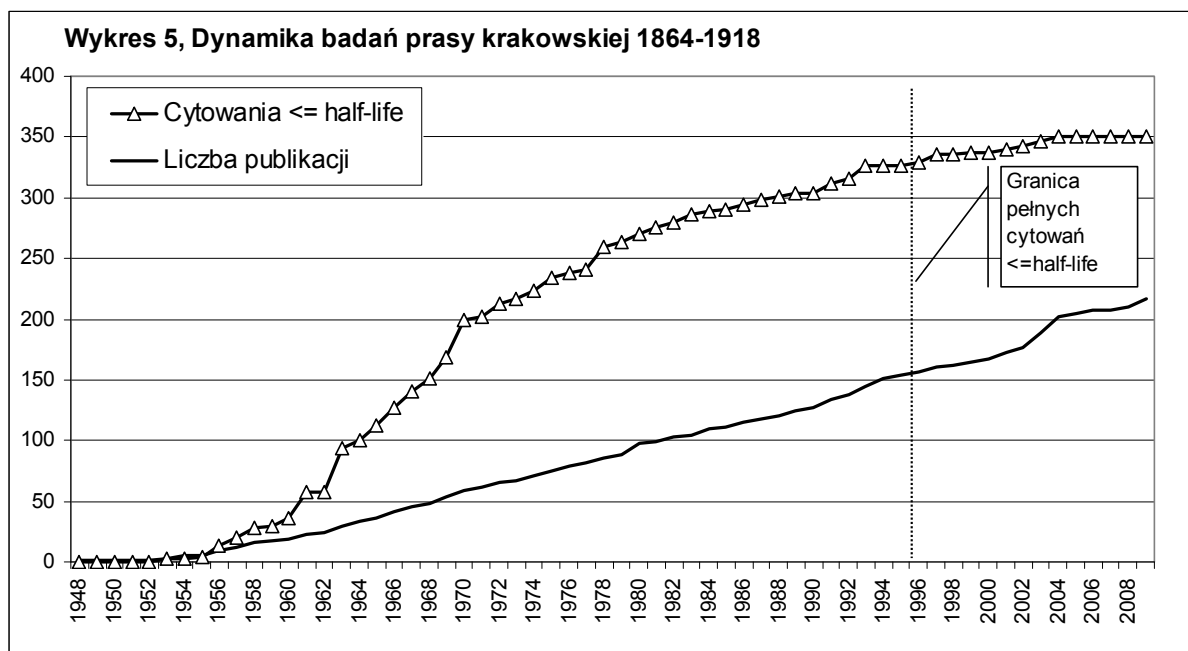
¹⁰⁹ M.in. R. Dutkova: *"Kwartalnik Naukowy" Antoniego Zygmunta Helclę 1835-1836*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E, Zagadnienia Ogólne” 1970, nr 4, s. 55-95; R. Jaskuła: *Czasopismo "Niewiasta" (1860-1863) : szkic monograficzny*, RHCzP 1973, z. 4, s.453-494.

4. Prasa krakowska w latach 1864-1918

Prasa krakowska w latach 1864-1918 wzrosła imponująco. Skok dokonał się zarówno w sensie ilościowym (1091 tytułów), jak i jakościowym (tu ukazywały się główne gazety większości ugrupowań politycznych). Czynnikiem, który stanowił też o szczególnej pozycji tutejszej prasy była wyjątkowa w skali polskiej swoboda, jaka zapanowała w Galicji po ogłoszeniu autonomii (polonizacja szkolnictwa, instytucji, wreszcie znaczne swobody polityczne), stąd tutejsza prasa – choć w istocie swej lokalna – pełniła funkcje ogólnonarodowe i była chętnie czytana przez środowiska opinii w Królestwie i Prusach. W Galicji istniały wszelako dwa silne ośrodki: Kraków i Lwów. Były one jednak odmienne: Lwów, jako miasto stołeczne, dysponował większą liczbą tytułów (1119), w tym gazetą urzędową („Gazetą Lwowską”) i popularnym dziennikiem narodowym („Słowo Polskie”), Kraków zaś 1091 (w tym 47 gazet), lecz tu ukazywały się główne ograny polityczne: konserwatystów („Czas”), demokratów („Nowa Reforma”), socjalistów („Naprzód”), ugrupowań chrześcijańsko-społecznych („Głos Narodu”) i ludowców („Przyjaciel Ludu”, „Piast”). Z drugiej strony: stołeczny Lwów (w 1910 – 206 tys. mieszkańców, w tym 50% narodowości polskiej) drukował wprawdzie na początku XX wieku względem Krakowa dwukrotnie większe nakłady gazet, a tygodników kilkakrotnie, zaś mniejszy Kraków (152 tys., w tym 90% narodowości polskiej) dziesięciokrotnie większe nakłady miesięczników. Niezależnie od tych różnic w obu centrach ukazywały się niemal wszystkie ówczesne czasopisma o zasięgu krajowym. Warto zaznaczyć, że na galicyjską (w tym krakowską) prasę silnie wpłynęły uregulowania prawne, które sprawiły, że u progu autonomii rynek się zróżnicował (1867 r. - zniesienie systemu koncesyjnego), a u schyłku wieku wzrósł ilościowo (1894 – zniesienie kaucji, 1900 – zniesienie opłaty stemplowej). W efekcie prasa wydawana w mieście pod Wawelem wzrastała z 54 tytułów rocznie w 1869 r., do 103 w 1900 i 212 w 1912).

Zainteresowanie historyków analizowanym polem badawczym było po 1945 roku dość wysokie (238 publikacji, w tym 31 książek) [347 cytowań] i rozwijało się ze zbliżoną dynamiką (3-4 publikacji rocznie) przez cały badany okres (121 – w czasie PRL i 96 w III RP) – por. wykres 5. Niemniej najdynamiczniejszy czas przypadł na lata 1963-1970 (35) [141]. W okresie tym powstały fundamentalne dla dalszych dociekań prace J. Myślińskiego (9) [40] uwieńczone syntezą w 1970 oraz wartościowe prace Cz. Lechickiego (4) [20]. Zdumienie budzi żywotność omawianej problematyki, która mimo upływu lat wciąż znajduje badaczy. Wynika to prawdopodobnie z faktu, że Kraków był kolebką najważniejszych polskich ugrupowań politycznych (lub przynajmniej ich prasową centralą). Jakkolwiek prasa

głównych sił politycznych przed 1918 doczekała się odpowiednich monografii: ludowcy [17]¹¹⁰, socjaliści [26]¹¹¹, endecja [14]¹¹² obszar jest wciąż atrakcyjny dla historyków na obszarach wciąż niedostatecznie poznanych (konserwatyści, chadecja, demokraci bezprzymiotnikowi).

Pierwsze naukowe prace dotyczące prasy Krakowa w dobie autonomii wyszły na przełomie lat 50. i 60. spod piór: Krzysztofa Dunina-Wąsowicza [17], Czesława Lechickiego (10) [51], Józefa Buszki (3) [22] i Andrzeja Garlickiego (3) [17]. Jednak największe zasługi na tym polu zostawił aktywny od początku lat 60. Jerzy Myśliński (17) [84] – autor wydanej w 1970 roku pierwszej syntezy w tym zakresie: *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905-1914* (Warszawa 1970) [17]. Rozprawa habilitacyjna Myślińskiego jest w swej istocie poświęcona prasie Krakowa (ok. 80%) i jakkolwiek nie omawia całej prasy (tylko społeczno-polityczną) obejmuje swym zasięgiem grupy najważniejsze (gazety, pisma społeczno-polityczne i kulturalno-społeczne – razem 445 tytułów); autor prócz dziejów wydawniczych i kontekstów politycznych omówił m.in. problematykę kulturalną na łamach gazet, rozwinął kwestie recepcji (czytelnictwa) i ekonomiki wydawniczej. Warto podkreślić, że J. Myśliński nie dysponował jakimkolwiek rzetelnym tłem porównawczym, stad w pracy znalazło się wiele nowych ustaleń i hipotez, np. o związkach prasowych między trzema zaborami i integracyjnej roli prasy galicyjskiej. Tezy te – jak udowodniły kolejne lata –

¹¹⁰ K. Dunin-Wąsowicz: *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*. Wrocław 1952.

¹¹¹ J. Myśliński: *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*. Warszawa 1982.

¹¹² U. Jakubowska: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*. Warszawa 1988.

wytrzymały próbę czasu i były cenione przez następców (wykres 2). Dwa lata po ukazaniu się syntezy 1905-1914 ukazała się kolejna książka J. Myślińskiego *Prasa w Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918* (Warszawa 1972) [8], będąca wydaniem makietowym projektowanego podręcznika; w wersji finalnej praca ukazała się w 1976 jako rozdział w tomie drugim syntezy *Prasa polska w latach 1864-1918*, szybko uzyskując uznanie i wysoki wskaźnik cytowań [21]¹¹³. Warto dodać, że rozdział autorstwa J. Myślińskiego (7 arkuszy) w zgodnej opinii recenzentów należał do najlepiej napisanych części tomu. Autor zastosował nowoczesny model analizy prasoznawczej przedstawiając kolejno m.in.: kontekst, statystykę, typologię, geografę, zawartość, twórców, odbiorców i kolportaż. Jakkolwiek praca zawiera pewne luki (głównie niedoszacowania w zakresie prasy lwowskiej)¹¹⁴, stała się na wiele lat podstawową i cenioną syntezą prasy krakowskiej doby autonomicznej. Rolę uzupełniającą wobec powyższych książek pełnią nieliczne prace rozwijające kwestie w syntezie słabiej reprezentowane (np. okres I wojny światowej badany przez Jerzego Seniowa [8] i Aleksandrę Garlicką [5])¹¹⁵ lub problemy szczegółowe: sprawy zawodu (Cz. Lechicki [9])¹¹⁶; statystyki i dokumentacji (M. Jakubek [17])¹¹⁷; prawa prasowego (A. Garlicki [5], M. Jakubek)¹¹⁸.

Charakterystycznym rysem badanego okresu jest dominacja badań ukierunkowanych na prasę polityczną (ok. 70% wszystkich prac i cytowań) – przyczyn tego stanu rzeczy należy upatrywać w wiodącej roli Krakowa w okresie narodzin nowoczesnych ruchów politycznych. Znamienne są tu słowa Stanisława Tarnowskiego, który słusznie zauważał, że u progu ery autonomicznej pisma galicyjskie *wyprzedzały opinię i zamiast być jej skutkiem i wyrazem, musiały być jej początkiem, zawiązkiem i środkiem jej kształcenia. Wyprzedziły też organizację stronnictw politycznych*¹¹⁹. Nie był to jednak jedyny powód. Taki sposób postrzegania ówczesnej prasy wynika także z tradycji badawczej, tzn. ujęcia prac

¹¹³ J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918*. Warszawa 1976, s. 114-176 [21].

¹¹⁴ Por. J. Jarowiecki: *Prasa lwowska w latach 1864-1918 : bibliografia*. Kraków 2002.

¹¹⁵ J. Seniów: *Prasa krakowska w czasie pierwszej wojny światowej (1914-1918)*, ZP 2002, nr 3/4, s. 120-136; tenże: *Dzienniki krakowskie w czasie Wielkiej Wojny (1914-1918)*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 141-154 oraz 5 analiz treści prasy tego okresu, szczeg. tenże: *Na drodze do niepodległości : prasa krakowska wobec Legionów Polskich podczas I wojny światowej (1914-1918)*. Kraków 2004; A. Garlicka: *Organizacja akcji prasowej Naczelnego Komitetu Narodowego*, RHCzP T. 3, z. 2 (1964), s. 86-144 [5]

¹¹⁶ Cz. Lechicki: *Najstarsze organizacje dziennikarskie*, ZP 1967, nr 2, s. 86-93 [8]; tenże: *Pierwszy zjazd dziennikarzy polskich w Krakowie 1868 r.*, PWiD 1958, nr 2, s. 141-143 [1].

¹¹⁷ M.in. bibliografia: M. Jakubek: *Prasa krakowska 1795-1918*. Kraków 2004 [10]; tenże: *Prasa krakowska z lat 1867-1918 : studium statystyczne*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1, s. 45-60 [7] i in.

¹¹⁸ A. Garlicki: *Rodzaje konfiskat prasowych w Krakowie w latach 1900-1914*, „Przegląd Historyczny” 1963, z. 3, s. 457-472 [5]; M. Jakubek: *Rozwój rynku prasowego w Krakowie a zmiany austriackiego prawa prasowego w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 9, cz. 2. Kraków 2009, s. 18-28.

¹¹⁹ Cyt. za: J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej... op. cit.* s. 175.

rozpoczętych głównie przez historyków myśli politycznej (J. Buszko, A. Garlicki, J. Myśliński).

Prac ogólnych traktujących syntetycznie lub porównawczo systemy prasowe owego okresu powstało niewiele (głównie były to wczesne opracowania J. Myślińskiego [10])¹²⁰; znacznie częściej rozwijały się w obrębie określonych nurtów politycznych. Interesujących danych dostarcza analiza cytowań: wskazuje bowiem na duże dysproporcje między skalą zainteresowania a znaczeniem poszczególnych systemów. Na przestrzeni lat 1945-2009 zainteresowanie kształtowało się następująco: socjaliści [42]; ludowcy [37]; demokraci bezprzymiotnikowi [36]; wczesna chadecja [24], endecja [21] i konserwatyści [17]. Wydaje się, że hierarchia jest pochodną priorytetów historiografii doby PRL, faworyzująca ugrupowania wpisujące się do genealogii władzy ludowej (socjaliści, ludowcy, demokraci).

W ostatniej dekadzie XIX wieku, gdy ruch socjalistyczny przybrał zorganizowaną formę (Polska Partia Socjalno-Demokratyczna Galicji i Śląska Cieszyńskiego [PPSD]) zorganizowano w Galicji cały system prasowy z naczelną rolą krakowskiego „Naprzodu” (dwutygodnik, tygodnik, od 1900 dziennik), równocześnie Lwów spadł do roli ośrodka drugorzędowego. Krakowski dziennik i jego redakcja na długie lata pełniły funkcję partyjnej centrali, gdzie tętniło życie polityczne, a pod czujnym okiem Emila Haeckera drukowano teksty programowe. Łamy pisma były zatem *quasi-kroniką* narodzin i rozwoju PPSD. Badania w tym zakresie już w 1960 roku zapoczątkował i rozwinął do krótkiej syntezy Józef Buszko (3) [22]¹²¹; następcy zaś zajmowali się głównie „Naprzodem” (6) [13]¹²² oraz „Krytyką” Wilhelma Feldmana (14) [5]¹²³; sporadycznie sięgano po inne tytuły, np. „Gazetę Wyborczą” z 1897 r. – pismo agitacyjne drukowane podczas pierwszych wyborów z udziałem V kurii¹²⁴. Mimo znacznego zaawansowania badań wciąż pozostały pewne luki, np. zupełny brak prac o organie PPSD „Prawo Ludu” (1896-1928) - popularnym dwutygodniku adresowanym na wieś, który docierał do warstw, dla których „Naprzód” był za trudny.

¹²⁰ M.in. fragmenty książki: J. Myśliński: *Grupy polityczne Królestwa Polskiego w Zachodniej Galicji 1895-1904*. Warszawa 1967 [3]; tenże: *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881-1913*. Cz. 1-2, RHCzP 1965, z. 1, s. 115-133; z. 2, s. 80-98 [7].

¹²¹ J. Buszko: *Walka "Naprzodu" z cenzurą (1892-1914)*, ZP 1960, nr 5/6, s. 120-129 [6]; tenże: *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*, ZP 1961, nr 1/2, s. 29-35 [7]; tenże: *Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890-1914*. Kraków 1961, passim [9].

¹²² M.in. A. Toczek: *Krakowski "Naprzód" jako główny organ prasowy PPSD (1892-1919)*, [w:] *W "naprzodowym" stylu*. Kraków 2004, s. 8-31; D. Adamczyk: *Działalność wydawnicza "Naprzodu" w latach 1892-1914*, tamże s. 122-128; J. Myśliński: *Architekt pierwszego polskiego dziennika socjalistycznego (Emil Haecker)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 23-29 [4].

¹²³ Np. W. Suchodolski: *"Krytyka" 1899-1914 : bibliografia zawartości*. Wrocław 1953; J. Myśliński: *Strona finansowa wydawnictwa "Krytyka" 1910-1913*, RHCzP 1966, z. 1, s. 203-208; inne oprac. poświęcone są analizie treści.

¹²⁴ M. Jakubek: *"Gazeta Wyborcza" - efemeryczna inicjatywa prasowa krakowskich socjaldemokratów...*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 130 (2003), s. 151-164.

Aktualnie najpełniejszy obraz prasy socjalistycznej tego okresu zawierają jedynie odpowiednie fragmenty cenionej monografii J. Myślińskiego *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów* (Warszawa 1982) [26].

Prasa ruchu ludowego jakkolwiek ma lwowskie korzenie (tytuły wydawane przez księdza Stanisława Stojalowskiego, a nade wszystko Bolesława Wysłoucha) już od początku wieku skoncentrowała się w Krakowie. W 1903 Jan Stapiński przejmuje od B. Wysłoucha „Przyjaciela Ludu” i przenosi redakcję do Krakowa czyniąc zeń oficjalny organ PSL; w 1913 w wyniku rozłamu powstaje tu drugie pismo - związany z prawym skrzydłem PSL tygodnik „Piast” (red. Jakub Bojko); oba tytuły były głównymi pismami galicyjskich ludowców i promieniowały na cały kraj. Jako pierwszy krakowski rynek prasy dla ludu opisał z pozycji marksistowskich Krzysztof Dunin-Wąsowicz *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*. Wrocław 1952 [17]; warto podkreślić, że dominującym wątkiem monografii jest jednak „Przyjaciel Ludu”, któremu autor poświęca ponad połowę pracy; podobny w sensie proporcji jest wydany w 1963 roku zwięzły szkic Stanisława Lato [12]¹²⁵. Niebawem powstają też ważne przyczynki na temat „Piasta” – najpierw o kulisach jego powstania pisze Andrzej Garlicki [7]¹²⁶, potem rozwija w formie szkicu monograficznego Andrzej Paczkowski [3]¹²⁷. Warto zauważyć, że mimo pozornie obszernej literatury wszystkie pozycje (z wyjątkiem szkicu Paczkowskiego) to opracowania stare, wymagające reinterpretacji. Z drugiej strony opracowania nie wypełniają sprawiedliwie badanego obszaru, stąd dzieje jedyne go dziennika ludowego „Gazety Powszechnej” (1908-1910) znaleźć można li tylko na łamach cytowanej wcześniej syntezy Myślińskiego *Studia nad prasą ...* (1970) [17].

Krakowska prasa ugrupowań liberalno-demokratycznych nie tworzyła systemu, jednak jej rola jest dalece większą niż liczba tytułów. Było to bowiem jedyne legalne ugrupowanie zdolne do polemiki ze stańczykami, w czasie zanim uformowały się masowe ruchy polityczne. W Krakowie demokratów bezprzymiotnikowych najpierw reprezentował „Kraj” (1869-1874), następnie „Nowa Reforma” (1882-1928) oraz w różnych okresach kilka innych pism, np. brukowy dziennik Ludwika Szczepańskiego „Nowiny dla Wszystkich”/”Nowiny” (1903-1914). Najwięcej uwagi poświęcono badaniu „Kraju” (10) [33] – prace te w 1956 rozpoczął Czesław Lechicki i uwieńczył monografią w 1975 [8]¹²⁸; zdecydowanie słabiej znana jest „Nowa Reforma” (4) [2] – przedmiotem pogłębionej analizy stał się tylko pierwszy

¹²⁵ S. Lato: *Galicyjska prasa "dla ludu" 1848-1913*, RHCzP T. 2 (1963), s. 57-74.

¹²⁶ A. Garlicki: *Założenie tygodnika "Piast" w 1913 roku*, RHCzP T. 2 (1963), s. 169-184.

¹²⁷ A. Paczkowski: *Tygodnik „Piast” (1913-1939) : organizacja i finanse*. Cz. 1, RHCzP 1968, z. 1, s. 125-146.

¹²⁸ Cz. Lechicki: *Krakowski "Kraj" 1869-1874*. Wrocław 1975 [8].

rok jej istnienia (Halina Kozłowska-Sabatowska [1])¹²⁹. Ostatecznie najpełniejszym źródłem w odniesieniu do dwu ostatnich pism jest synteza Myślińskiego *Studia nad prasą ...* (1970) [17]. W 2007 roku ukazała się interesująca książka Mariusza Głuszki *Walka konserwatystów krakowskich z demokratami na łamach ich organów prasowych w okresie 1867-1895 r.* (skróconą wersją wcześniejszego doktoratu, Uniwersytet Rzeszowski)¹³⁰, która wyczerpująco analizuje ewolucję myśli politycznej i spory prasowe między tytułowymi antagonistami.

Czołowym pismem rodzącego się obozu chrześcijańsko-społecznego był dziennik „Głos Narodu”, wspierany przez czasopisma kierowane do czytelnika wiejskiego (np. tygodnik „Prawda”); ideologię wczesnej chadecji wyznawały też niektóre pisma religijne (np. intelektualny „Przegląd Powszechny” i część prasy klerykalnej. Tematyka ta interesowała już od wczesnych lat 60. Czesława Lechickiego – autora pozostającej w rękopisie obszernego zarysu polskiej prasy katolickiej¹³¹; spod jego pióra wyszły m.in. dwie części zarysu dziejów „Głosu Narodu” [11]¹³². Większy rezonans budził jezuicki „Przegląd Powszechny” (12) [20], któremu już przed wojną poświęcono 6 tomów wyczerpującej bibliografii zawartości, zaś po 1945 pięć książek (w tym monografie Michała Jagiełły [7] i Zygmunta Jakubowskiego [4] oraz zbiór dokumentacyjny pod red. Zofii Wilkosz i Ludwika Grzebienia [4])¹³³ nadto liczne analizy treści. W 2006 roku interesujący szkic syntetyczny wraz ze stanem badań opracował Andrzej Kaleta¹³⁴. Inne pisma chadeckie nie znalazły się w polu zainteresowań badaczy, szczególnie „Prawda” (1895-1918); powstały natomiast interesujące prace omawiające inspiratorów ruchu na rzecz prasy katolickiej¹³⁵.

Głównym ośrodkiem prasowym galicyjskiej endecji był Lwów („Słowo Polskie”), niemniej także w Krakowie ulokowano ważne wydawnictwa. W 1896 przeniesiono tu główny organ teoretyczny narodowców „Przegląd Wszechpolski”, w 1906 adresowaną na wieś „Ojczyznę”, a także redagowano miesięcznik „Polak”, przeznaczony głównie do przetrzutu za kordon. Okres kształtowania się krakowskiej prasy narodowej do rewolucji 1905

¹²⁹ H. Kozłowska-Sabatowska: *Narodziny "Nowej Reformy"*, „Studia Historyczne” 1984, nr 4, s. 593-615 [1]; inne prace dotyczą analiz treści.

¹³⁰ Baza OPI nie potwierdza tych informacji.

¹³¹ Publikowana częściowo lub w skrótach, np. Cz. Lechicki: *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego*, „Novum” 1975, nr 1/3, s. 76-92 [5] oraz kilku w opracowaniach o poszczególnych tytułach.

¹³² Cz. Lechicki: *Pierwsze dwudziestolecie krakowskiego "Głosu Narodu"*, „Studia Historyczne” 1969, z. 4, s. 507-532 [4]; Tenże: *Krakowski "Głos Narodu" w latach 1914-1939*, „Studia Historyczne” 1973, z. 3, s. 343-381 [7].

¹³³ M. Jagiełło: *Trwałość i zmiana : szkice o "Przeglądzie Powszechnym" 1884-1918*. Warszawa 1993 [7]; Z. Jakubowski: *"Przegląd Powszechny" 1884-1985*. Warszawa 1987 [4]; *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872-1972. Historia. Opracowania. Bibliografia*, red. Z. Wilkosz, L. Grzebień, Kraków 1972 [4].

¹³⁴ A. Kaleta: *"Przegląd Powszechny" 1884-2005 : charakterystyka i stan badań*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” T. 10 (2006), s. 85-105.

¹³⁵ J. Urban: *Krakowskie Towarzystwo Popierania Prasy Katolickiej (1912-1916)*, „Analecta Cracoviensia” T. 36 (2004), s. 525-542.

wyczerpująco omówił Jerzy Myśliński już w 1963 [6]¹³⁶, zaś od lat największe zainteresowanie wśród historyków wzbudzał „Przegląd Wszechpolski” (7) [11]¹³⁷, badania te uwieńczyła przygotowana na bazie doktoratu monografia Macieja Łagody *Dmowski, naród i państwo : doktryna polityczna "Przeglądu Wszechpolskiego" 1895-1905* (Poznań 2002) [3] (UAM, promotor Jacek Sobczak). Inne tytuły spotkały się umiarkowanym zainteresowaniem: „Polak” [4], „Ojczyzna” [3]; pełną wiedzę na ich temat przynoszą odpowiednie fragmenty syntezy Urszuli Jakubowskiej *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów* (Warszawa 1988) [14].

Jest swoistym paradoksem, że krakowska prasa konserwatywna doby autonomii reprezentowana przez „Czas” i „Przegląd Polski” nie znalazła szerszego uznania jako temat badań po 1945 roku (13) [17]. Wydaje się pierwszym powodem, który paraliżował badaczy był gigantyczny rozmiar materiału wydrukowanego przez dziennik (ponad 17 tys. numerów z lat 1864-1918, co daje 70 tys. gęsto zadrukowanych i trudnych w lekturze stron). Z drugiej strony brak inspiracji, gdyż istniał znaczący dorobek przedwojenny w postaci dwu obszernych ksiąg pamiątkowych¹³⁸. Po wojnie jedyny syntetyczny szkic na ten temat napisał w 1966 Jerzy Myśliński [2]¹³⁹, a następnie rozwinął niektóre szczegóły na łamach syntezy *Studia nad prasą ...* (1970) [17]. Prace nad „Czasem” jakkolwiek często podejmowane (6) [5] miały jedynie charakter przyczynkarski lub bazowały na analizie treści; wyjątkami są tu artykuły Kazimierza Olszańskiego [5]¹⁴⁰ i Mariusza Jakubka¹⁴¹. Nieco większe zainteresowanie wzbudził intelektualny „Przegląd Polski” (5) [4] Stanisława Tarnowskiego,

¹³⁶ J. Myśliński: *Prasa wydawana przez Ligę Narodową w Krakowie przed 1905 rokiem*, RHCzP T. 2 (1963), s. 32-56 [6].

¹³⁷ Synteza: R. Wapiński: *"Przegląd Wszechpolski" (1895-1905, 1922-1926)*, [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*. Wrocław 1980, s. 79-93 [7], nadto kilka analiz treści.

¹³⁸ *Księga pamiątkowa na dziewięćdziesięciolecie dziennika "Czas" : 1848-1938*. Kraków : Drukarnia Polska, 1938, 210 s. [z treści: s. 11-12: Przeszłość "Czasu" / Stanisław Tarnowski; s. 12-15: Z dawnych roczników "Czasu" / Zbigniew Konarzewski; s. 32-34: Dwa organy konserwatywne ["Czas" i "Przegląd Polski" w 1895-1914] / Józef Flach; s. 39-41: W dawnej siedzibie / Henryk Uziembło; s. 41-42: W służbie kultury [o członkach redakcji] / Stanisław Sierosławski; s. 56-57: Krakowscy recenzenci "Czasu" / Władysław J. Dobrowolski; nadto m.in. wspomnienia: Władysław Natanson; Witold Zechenter; Bernard Szarlitt; Kazimierz Morawski; Roman Dyboski; Władysław Szumowski; Tadeusz Stryjeński; Kazimierz Kamiński; Andrzej Wolica]; *Jubileusz Czasu : 1848-1898*. Kraków : Nakł. Wydawnictwa Czasu, 1899, 405 s. [treść: s. III-VI: Redakcja Czasu [Wstęp]; s. 1-79: O "Czasie" i jego redaktorach : wspomnienie półwiekowego czytelnika / S[tanisław] Tarnowski; s. 81-318: Z pięćdziesięcioletnich roczników Czasu / L[udwik] Dębicki; s. 319-331: Maurycy Mann : mowa nad grobem śp. Maurycyego Manna dnia 15 listopada 1876 r. / S[tanisław] Tarnowski; s. 333-340: Lucyan Siemieński : mowa nad grobem śp. Lucyna Siemieńskiego dnia 30 listopada 1877 r. / S[tanisław] Tarnowski; s. 341-400: Obchód jubileuszu Czasu; s. 401-405: Kronika Redakcji Czasu].

¹³⁹ J. Myśliński: *Z dziejów prasy konserwatywnej w Krakowie przed pierwszą wojną światową*, RHCzP 1966, z. 1, s. 117-131 [2].

¹⁴⁰ K. Olszański: *Krakowski "Czas" wobec powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*. Kraków 1968, s. 193-301.

¹⁴¹ M. Jakubek: *Krakowski "Czas" - środowisko dziennikarskie w latach 1848-1918*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 132 (2005), s. 147-166.

gdzie 1869 drukowano *Teke Stańczyka*; nie licząc 4 prac przedwojennych (np. S. Tarnowskiego), tematykę tę w 1951 roku podjął Kazimierz Wyka¹⁴², a wyczerpującą charakterystykę pisma za pierwszy okres (do 1870) przedstawił Andrzej Dziadzio¹⁴³. Z rzadka podejmowano prace nad innymi tytułami, np. konserwatywnymi tygodnikami adresowanymi na wieś: powstały np. trzy szkice o piśmie „Krakus” (1891-1895) [1]¹⁴⁴, lecz zabrakło publikacji o wydawanej później „Roli” (1907-1914). Interesującą pracą analizującą ewolucję myśli politycznej i spory prasowe tego środowiska jest wspomniana już wcześniej książka Mariusza Głuszki *Walka konserwatystów krakowskich z demokratami...* (Toruń 2007).

W odróżnieniu do Warszawy w Galicji nie wydawano w drugiej połowie XIX tak popularnych w Królestwie pism społeczno-kulturalnych o szerokim profilu w typie „Tygodnika Ilustrowanego”. Znaczącą pozycję stanowiły natomiast elitarne wydawnictwa, zwykle reprezentujące określone pozycje, nie tyle artystyczne, co ideowe. Główne pozycje na tym polu dzierżyły w różnych okresach: konserwatywny „Przegląd Polski” (5) [4]¹⁴⁵ i lewicowa „Krytyka” (14) [5]¹⁴⁶, jezuicki „Przegląd Powszechny” (12) [20]¹⁴⁷, a także „Świat Słowiański” (3)¹⁴⁸. Lepiej rozwijało się natomiast czasopiśmiennictwo literackie. Podkreślić jednak należy, że inna była pozycja pism należących do nurtu pozytywistyczno-realistycznego (ustępowały wyraźnie pismom warszawskim), inna zaś prasy modernistycznej, w której Kraków awansował do roli kulturalnej stolicy. Pierwszy z wspomnianych okresów opracował niemal w całości Aleksander Zyga (7) [18], najpierw w formie szkiców (6) [11], potem w formie książki [7]¹⁴⁹, planowanej jako rozprawa habilitacyjna. Praca ta nie jest wszelako syntezą, lecz zbiorem portretów, gdzie znalazły się omówienia pięciu tytułów: reprezentującej „przedburzowców” „Niewiasty” oraz czterech pism sympatyzujących już z pozytywizmem („Kaliny”, „Szkiców Społecznych i Literackich” i „Przeglądu Literackiego i Artystycznego” oraz „Świata” Zygmunta Sarneckiego, który był łącznikiem między pismami

¹⁴² K. Wyka: *Teka Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849-1869*. Wrocław 1951, s. 106-185 [4].

¹⁴³ A. Dziadzio: *Społeczne i polityczno-ideowe oblicze "Przeglądu Polskiego" w latach 1866-1870*, „Studia Historyczne” 1988, z. 2, s. 191-215.

¹⁴⁴ A. Gruca: *"Krakus" : 1891-1895 - konserwatywne pismo dla ludu*, „Studia Historyczne” 1991, z. 2, s. 229-245; też: *"Krakus" (1891-1895) - konserwatywny tygodnik dla ludu*, [w:] *Z dziejów prasy konserwatywnej*. Lublin 2009, s. 64-92.

¹⁴⁵ Por. przyp. 143 i 142.

¹⁴⁶ Np. W. Suchodolski: *"Krytyka" 1899-1914 : bibliografia zawartości*. Wrocław 1953; J. Myśliński: *Strona finansowa wydawnictwa "Krytyka" 1910-1913*, RHCzP 1966, z. 1, s. 203-208; inne oprac. w większości poświęcone analizie treści.

¹⁴⁷ Por. przyp. 133 i 134.

¹⁴⁸ M.in.: J. Kochan: *Oblicze ideowo-polityczne "Świata Słowiańskiego"*, KHPP 1979, nr 2, s. 41-62; L. Gawor: *"Świat Słowiański" 1905-1914*, „Sofia” Nr 4 (2004), s. 347-352

¹⁴⁹ A. Zyga: *Krakowskie czasopisma literackie drugiej połowy XIX wieku 1860-1895*. Kraków 1983 [7].

tradycyjnymi a młodopolskimi). Okres modernizmu zdominowało „Życie” (1897-1900) (23) [30], które bezdyskusyjnie było forpocztą tego okresu i wydrukowało najgłośniejsze manifesty i wczesne utwory młodopolskie (Artur Górski, Stanisław Przybyszewski). Warto jednak zaznaczyć, że badacze dziejów wydawniczych częściej podejmowali wstępny okres pisma przed objęciem redakcji przez S. Przybyszewskiego. Należą tu przede wszystkim szkice Aleksandra Zygi (6) [10]¹⁵⁰, które układają się w logiczny ciąg, jako materiał do monografii; wiele uwagi wzbudzała też postać redaktora Ludwika Szczepańskiego (3) [8]¹⁵¹ oraz późniejszych współpracowników i redaktorów: Stanisława Wyspiańskiego [2]¹⁵², Stanisława Przybyszewskiego (2) [4]¹⁵³. Odrębną grupę prac stanowią studia literaturoznawcze operujące na treści. Łamy pisma dostarczyły inspiracji dla licznych prac komparatystycznych i analiz historycznoliterackich (m.in. prace Tomasza Weissa [4], Piotra Obrączki [2], Władysława Hendzla [2] i in.)¹⁵⁴. Inne pisma tego nurtu nie wzbudziły porównywalnego rezonansu, najczęściej badaczy absorbował m.in. schyłkowy „Miesięcznik Literacki i Artystyczny” Józefa H. Retingera (2)¹⁵⁵ i „Museion” Ludwika H. Morstina (3) [1]¹⁵⁶. Problematykę krakowskich pism poruszają kontekstowo nieliczne prace ogólne, w szczególności zbiór szkiców zawartych w *Literatura okresu Młodej Polski*. T. 1 (Warszawa 1968) [27]. Czołową pozycję w tym zbiorze odgrywa rozprawa syntetyczna Jerzego Kądzeli, którą dopełnia kilka artykułów monograficznych, m.in. na temat: „Świata”, „Życia”, „Krytyki” i „Museionu”. Innym przykładem jest wydana niedawno monografia Katarzyny Kulpińskiej *Szata graficzna młodopolskich czasopism literacko-artystycznych* (Warszawa

¹⁵⁰ M.in.: A. Zyga: *Program ideowo-artystyczny "Życia" za redakcji Ludwika Szczepańskiego*, „Ruch Literacki” 1972, z. 3, s. 135-152 [3]; tenże: *Materiały do genezy i powstania krakowskiego "Życia" Ludwika Szczepańskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 2, s. 189-226 [2]; tenże: *Krakowskie "Życie" pod redakcją Ludwika Szczepańskiego (1897-1898)*. Cz. 1-2, KHPP 1986, nr 3, s. 19-46; nr 4, s. 47-68 [4]; tenże: *Literatura polska w "Życiu" pod redakcją Ludwika Szczepańskiego*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej” R. 31/32 (1994/1995), s. 107-123.

¹⁵¹ A. Zyga: *Młodość pisarska Ludwika Szczepańskiego*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej” R. 12 (1974), s. 37-87 [1]; Cz. Lechicki: *Kartka z dziejów prasy krakowskiej XX w.*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1965, nr 1/2, s. 119-138 [5]; J. Myśliński: *Szczepańscy - dziennikarze niekonwencjonalni*, KHPP 1991, nr 3/4 s. 104-112 [2].

¹⁵² T. Z. Bednarski: *Wyspiański - grafik prasowy*, ZP 1969, nr 1, s. 87-97 [2]

¹⁵³ M.in.: S. Helsztyński: *Przybyszewski*. Kraków 1966, passim.

¹⁵⁴ M.in.: T. Weiss: *Die Krakauer Zeitschrift "Życie" und die österreichischen modernistischen Zeitschriften*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne. Studia Austro-Polonica” Z. 2 (1980), s. 179-194 [2]; tegoż: *"Życie" krakowskie a austriackie czasopisma modernistyczne*, „Magazyn Kulturalny” 1979, nr 3, s. 26-30 [2]; W. Hendzel, P. Obrączka: *Z problemów czasopiśmiennictwa Młodej Polski : (w kręgu krakowskiego "Życia", "Krytyki" i "Chimery")*. Opole 1988 [1]; P. Obrączka: *Literatura niemiecka na łamach krakowskiego "Życia" 1897-1900*, „Zeszyty Naukowe WSP Opole. Filologia Polska” Z. 17 (1980), s. 47-65; tegoż: *Odpowiedzi redakcji krakowskiego "Życia" (1897-1900)*, „Sprawozdania - Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk” Nr 14 (1976), s. 33-46 i in.

¹⁵⁵ M.in. R. Taborski: *O "Miesięczniku Literackim i Artystycznym" Józefa Hieronima Reitingera*, „Przegląd Humanistyczny” 1991, nr 3/4, s. 169-175.

¹⁵⁶ M.in. M. Stala: *Instynkt harmonii : wokół programu estetycznego "Museionu"*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie” Z. 39 (1980), s. 121-143.

2005) [1], która prócz tematyki wskazanej w tytule zawiera w aneksach bogatą dokumentację dotyczącą m.in. krakowskich pism. Dopełnieniem czasopiśmiennictwa literackiego były popularne pisma satyryczne i artystyczne, główną rolę wśród krakowskich periodyków humorystycznych odgrywały: wojujący ze stańczykami „Diabeł” (2) [1]¹⁵⁷ i popularny „Bocian” (który nie doczekał się opracowania) oraz satyryczno-literackie „Liberum Veto” (1)¹⁵⁸; nadto pisma teatralne (m.in. „Świat Teatralny”, „Teatr”, „Ilustrowany Przegląd Teatralny”) [2]¹⁵⁹.

Odrębną, rozwiniętą grupą krakowskich wydawnictw były czasopisma naukowe (około 70 tytułów, nie licząc serii AU). Rozkwit ów wynikał z szczególnej pozycji, jaką uzyskała nauka galicyjska po 1870. Złożyły się na to m.in. całkowita polonizacja Uniwersytetu Jagiellońskiego, wzrost znaczenia Biblioteki Jagiellońskiej pod dyrekcją K. Estreichera, a nade wszystko powołanie Akademii Umiejętności w 1872. Na znaczącą rolę Krakowa zwróciła uwagę w 1966 roku Helena Więckowska [11]¹⁶⁰, zaś rozwinął w 1966 w formie syntetycznej Jerzy Myśliński [4]¹⁶¹. Później kolejni autorzy rozwijali wybrane typy (np. gospodarcze [4]¹⁶², pedagogiczne [3]¹⁶³, rolnicze¹⁶⁴, medyczne [10]¹⁶⁵). Powstały też liczne prace o wybranych tytułach: „Ruch Pedagogiczny” (4) [6]; „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego” (4) [4]; „Roczniki Nauk Rolniczych” (3) [1]; „Przegląd Lekarski” (2); „Architekt” (2) [4]; i „Język Polski” (2) [3]; „Kupiec Polski” (1)¹⁶⁶.

¹⁵⁷ A. Tytowska: *W krzywym zwierciadle "Diabła" (1869-1885)*, [w:] *Polska krytyka teatralna w XIX wieku*. Warszawa 1994, s. 37-50; E. Skorupa: *"Znamiona zbrodni" : cenzura i o cenzurze na łamach lwowskiego "Szczytka" i krakowskiego "Diabła"*, [w:] *Piśmiennictwo - systemy kontroli - obiegi alternatywne*. T. 1. Warszawa 1992, s. 328-354 [1].

¹⁵⁸ D. Muszanka: *Karykatury Kazimierza Sichulskiego*. Wrocław 1970, passim.

¹⁵⁹ J. Michalik: *Czasopisma teatralne [w Krakowie 1910-1915]*, [w:] *Dzieje teatru w Krakowie*. T. 5, cz. 2. Kraków 1987, s. 197-215.

¹⁶⁰ H. Więckowska: *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E, Zagadnienia Ogólne Z. 2 (1966), s. 104-105 [11].

¹⁶¹ J. Myśliński: *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej*, RHCzP 1969, z. 4, s. 477-500 [4].

¹⁶² H. Starostka-Chrzanowska: *Z badań nad statystyką galicyjskich czasopism gospodarczych (1772-1918)*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” Z. 55 (1976), s. 113-126 [4].

¹⁶³ M.in. S. Możdżeń: *Czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*. Rzeszów 1989, s. 59-69 [1]; A. Meissner: *Polskie czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Myśl edukacyjna w Galicji 1772-1918*. Rzeszów 1996, s. 133-148 [2].

¹⁶⁴ S. Brzozowski: *Piśmiennictwo leśne w Galicji poza "Sylwanem"*, [w:] *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*. Warszawa 1974, s. 254-267.

¹⁶⁵ T. Ostrowska: *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku*. Wrocław 1973, passim.

¹⁶⁶ M.in.: S. Możdżeń: *"Ruch Pedagogiczny" na tle polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, „Ruch Pedagogiczny” 1980, nr 1, s. 15-28; J. Kolbuszewski: *W stulecie "Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego"*, „Wierchy” R. 46 (1977), s. 5-12; W. Schramm: *"Roczniki Nauk Rolniczych" : powstanie i dzieje rozwoju w latach 1903-1948 (tomy 1-50)*. Cz. 1-2, „Studia Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B, Historia Nauk Biologicznych i Medycznych” Z. 2 (1959), s. 157-211; *100-lecie "Przeglądu Lekarskiego"*, „Przegląd Lekarski” 1964, nr 4/5, s. 241-291; H. Starostka-Chrzanowska: *"Architekt" : miesięcznik poświęcony architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu (Kraków 1900-1915)*, KHPP 1987, nr 1, s. 5-19; M. Kawka: *Krakowskie czasopismo językoznawcze "Język Polski" (1913-1994)*, [w:] *Kraków - Lwów*. [T. 3].

Badania nad prasą okresu autonomicznego legitymują się znacznym dorobkiem (238 publikacji [347 cytowań]; skupiły uwagę 182 badaczy (w tym 13 ściśle związanych z badanym polem)¹⁶⁷. Świadczy to o wadze i atrakcyjności tematyki, która wciąż jest silnie obecna w dyskursie. Jakkolwiek liczne zagadnienia zostały zadowalająco opracowane, wciąż pozostały tematy wymagające wysiłku badawczego lub reinterpretacji. Wśród wielu dezyderatów należy wskazać na brak zadowalających monografii kilku czołowych pism: „Czas”, „Życie”, „Nowa Reforma”, „Głos Narodu” oraz opracowań wybranych grup typologicznych, uwaga ta dotyczy w szczególności krakowskiej prasy literackiej doby modernizmu oraz prasy religijnej tego okresu (ok. 182 tytułów)¹⁶⁸.

5. Prasa krakowska w dwudziestoleciu międzywojennym 1918-1939

Prasa krakowska lat 1918-1939, mimo że liczna (ponad 1124 tytuły) przez wiele lat była prawie nieobecna w dyskursie naukowym. Złożyło się na to kilka przyczyn: przede wszystkim brak bibliografii tytułów¹⁶⁹ i brak jakichkolwiek pozycji syntetycznych aż do początku lat 90. Wprawdzie już od początku lat 60. drukowano średnio po 2-3 publikacje rocznie na rzeczony temat, ale były one raczej efektem przypadkowych prac, niż działań planowanych. Wnikliwa lektura cytowań wskazuje, że aż do 1980 roku – najwartościowszymi publikacjami była memuarystyka (21 pozycji) [68 cytowań], m.in. wspomnienia takich aktorów ówczesnej prasy, jak: Witold Zechenter [20], Jalu Kurek [9], Zygmunt Leśnodorski [7], Jan Brzękowski [6], Tadeusz Kudliński [6], Józef Rączkowski [5], Michał Rusinek [3], Bolesław Drobner [3], Tadeusz Cyprian [1]. Inne teksty (zwykle przyczynki i monografie pism) pojawiały się rzadko i niesystematycznie (np. „IKC” – 1958, „Piast” – 1968, „Głos Narodu” – 1973). Stan ów był sprzeczny z tendencjami ogólnopolskimi, gdyż właśnie na lata 70. i 80. przypada czas największych osiągnięć w tym zakresie (prace Andrzeja Paczkowskiego, Andrzeja Notkowskiego, Wiesława Władyki). Zmianę przyniosła podjęta u schyłku lat 80. aktywność badawcza Czesława Brzozy, który w 1990 roku opublikował syntezę, która – jak przekonuje wykres 6 - zainspirowała kolejnych badaczy i wytworzył się

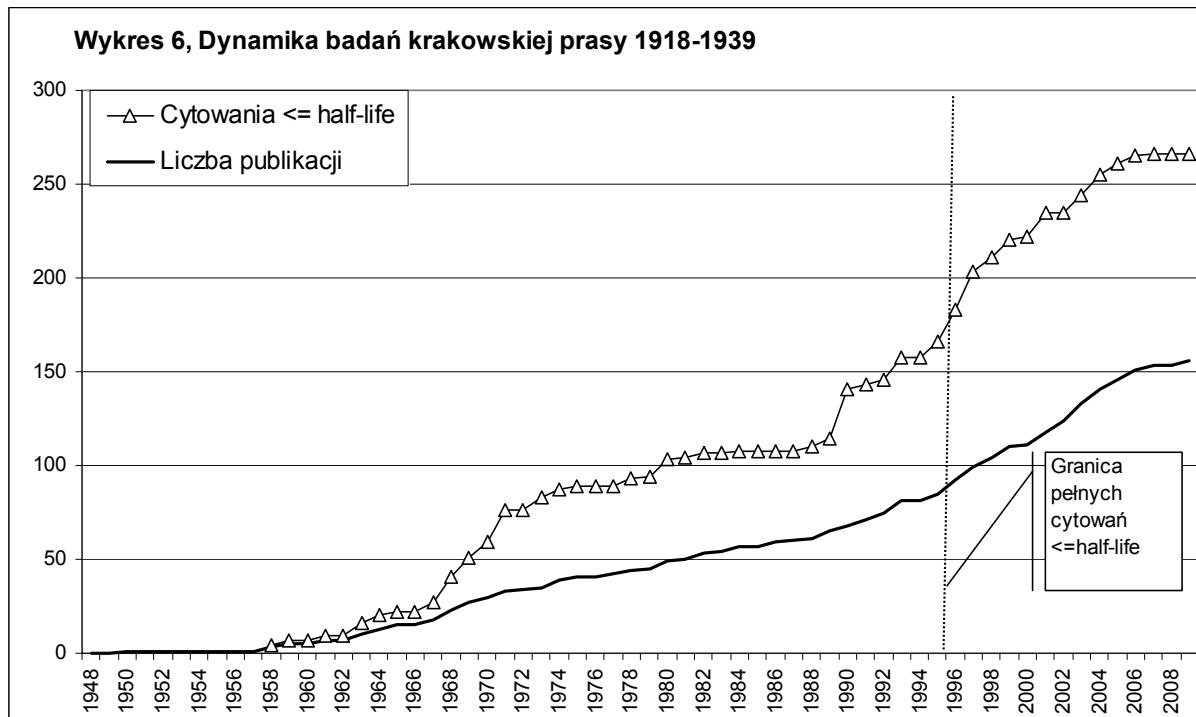
Kraków 1996, s. 176-182; S. Urbańczyk: *Powstanie i dalsze losy "Języka Polskiego"*, „Język Polski” 1995, z 3, s. 161-168; T. Kargol: *"Kupiec Polski" w latach 1907-1913*, RHPP 2003, z. 1, s. 53-79.

¹⁶⁷ Grupę podstawową tworzy 13 badaczy, którzy zgromadzili 75% wszystkich cytowań: 1. Jerzy Myśliński; 2. Czesław Lechicki; 3. Aleksander Zyga; 4. Józef Buszko; 5. Andrzej Garlicki; 6. Krzysztof Dunin-Wąsowicz; 7. Halina Kozłowska-Sabatowska; 8. Aleksandra Garlicka; 9. Stanisław Lato; 10. Jerzy Seniów; 11. Halina Starostka-Chrzanowska; 12. Mariusz Jakubek; 13. Michał Jagiełło.

¹⁶⁸ Obliczenia własne na podstawie: *Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku : materiały do katalogu*. Warszawa 1988.

¹⁶⁹ W latach 80. Cz. Brzoza zestawiał kartotekę obejmującą 1124 tytuły krakowskie z lat 1918-1939 – źródło to pozostało jednak w rękopisie – por. Cz. Brzoza: *Polityczna prasa Krakowa 1918-1939*. Kraków 1990, s. 9.

silny, nieprzerwany do współczesności front badawczy. Po 1991 wzrosła zarówno liczba publikacji (zwykle 5 rocznie), jak i ich rezonans [10-20 cytowań rocznie]. W całym badanym okresie powstało 157 publikacji (w tym 18 książek), które otrzymały 263 cytowania, z czego 155 (58%) przypada na okres po 1990; należy przy tym zastrzec, że ich rzeczywista liczba będzie z pewnością wyższa, gdyż przeważająca liczba prac nie osiągnęła jeszcze wieku *half-life* (14 lat).

Główną pracą syntetyczną dla tego okresu jest wspomniana już książka Czesława Brzozy *Polityczna prasa krakowska 1918-1939* (Kraków 1990) [27], przedstawiona jako rozprawa habilitacyjna na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1992 roku. Dzieło to jakkolwiek nie obejmuje pełnej panoramy krakowskiej prasy, to zawiera charakterystykę jej najważniejszej części i jest w zasadzie napisane z pozycji uniwersalnej. W pierwszych rozdziałach autor scharakteryzował kontekst społeczno-polityczny i twórców oraz analizy przekrojowe całego rynku krakowskiej prasy. Książkę poprzedziła praca nad bibliografią tytułów, których autor zgromadził 1124, z czego dla 746 pozycji były to dane zweryfikowane. Z analizy ostatniej grupy wyłania się typologiczny obraz krakowskiej prasy lat 1918-1939: polityczne – 175 tytułów (23,5%), związkowe – 48 (6,4%), wyznaniowe – 77 (10,3%), popularne – 67 (9%), dziecięce i młodzieżowe – 49 (6,5%), naukowe i fachowe – 330 (44%). Dane te jakkolwiek bliskie prawdy z całą pewnością ostateczne nie są, gdyż np. w przypadku prasy żydowskiej Cz. Brzoza w 1988 operował liczbą 74 tytułów, zaś pięć lat później w bibliografii wydanej w 1993 – ponad dwa razy większą (aż 176), z drugiej strony zdumiewa

brak np. grupy pism społeczno-kulturalnych. W dalszych partiach pracy autor skupił się wyłącznie na analizie prasy politycznej (175 tytułów) zgrupowanej wg klucza politycznego (pomiął wszelako ugrupowania ludowe). Odrębny rozdział poświęcono charakterystyce „IKCa” oraz politycznej prasie żydowskiej. W latach późniejszych autor opublikował odrębnie szkice syntetyczne także dla kilku pominiętych w pracy grup (żydowskiej, katolickiej, związków zawodowych), stąd jeśli potraktujemy je jako całość to prace Cz. Brzozy zbliżają się do syntezy (zabrakło tylko pism kulturalnych, dziecięcych i naukowych). Prócz omówionej monografii nie opublikowano na ten temat dotychczas żadnej pracy o równie rozległym zakresie¹⁷⁰. Równie skąpo przedstawiają się stan publikacji poświęconych poszczególnym problemom (zawód [2]¹⁷¹, prawo prasowe¹⁷²) lub rozważających zagadnienia w układzie przekrojowym.

Główną grupą krakowskich pism były tytuły polityczne (175), zarówno jawne organy partii i stronnictw (54), jak i pisma sympatyzujące (121). Problemy te kompleksowo omawia cytowana monografia Cz. Brzozy [27] oraz powstały równolegle na innej podstawie źródłowej szkic przekrojowy Alfreda Toczka [1]¹⁷³, gdzie autor na szerokim tle porównawczym omawia aktywność poszczególnych obozów (w tym pominiętą u poprzednika prasę ludowców). Węższych zagadnień dotyczą jedynie dwa teksty Cz. Brzozy: prasy związków zawodowych [3]¹⁷⁴ (w większości lewicowych) oraz najgłośniejszych kampanii politycznych [3]¹⁷⁵. Zdecydowana jednak większość dorobku naukowego dotyczy prasy politycznej w układzie według orientacji ideowej. Warto przytoczyć jej hierarchię mierzoną liczbą pism: partie żydowskie – 46; endecja – 37; komuniści – 23; sanacja – 22; ludowcy – 15; socjaliści – 12; chadecja – 7; demokraci – 6; inni – 4; konserwatyści – 3. Z drugiej strony mocy systemu nie należy bezpośrednio wiązać z jego liczebnością, gdyż często świadczy to o liczbie efemeryd i w efekcie jego słabości (np. prasa komunistów i endecji); sprawiedliwszą miarą jest liczba pism długotrwałych, szczególnie dzienników, te zaś posiadały wszystkie główne ugrupowania z wyjątkiem komunistów oraz krótkotrwałe endecja. Pod względem siły

¹⁷⁰ Wydana w 2006 roku książka Jacka Lachendro: *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918-1939*. Kraków 2006 – pomija czasopisma wydawane w aglomeracji krakowskiej.

¹⁷¹ W. Figiel: *Syndykat dziennikarzy krakowskich w latach 1933-1939*, ZP 1980, nr 4, s. 99-112 [2].

¹⁷² G. Wrona: *Konfiskaty prasy krakowskiej w latach 1932-1939*, RHPP 2007, z. 1, s. 55-90.

¹⁷³ A. Toczek: *Kraków na polityczno-prasowej mapie Polski w latach 1918-1926*, „Studia Historyczne” 1992, z. 3, s. 363-384 [1].

¹⁷⁴ Cz. Brzoza: *Krakowska prasa związków zawodowych w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 1997, z. 4, s. 519-535 [3].

¹⁷⁵ Cz. Brzoza: *Kamienie i prasa : z dziejów kultury politycznej międzywojennego Krakowa*, ZP 1996, nr 1/2, s. 105-116 [3].

zainteresowania i rezonansu najczęściej uwagę badaczy przyciągał prosanacyjny „IKC” (29) [47], socjalistyczny „Naprzód” (7) [28] i ludowy „Piaś” (9) [11].

System prasowy socjalistów wyróżniał się na tle pozostałej prasy specyficzną organizacją (centralizacja) i przeżywał w II RP różne koleje losu. Kraków był dla tego nurtu miejscem szczególnym, należał bowiem do najsilniejszych ośrodków socjalistycznych w Polsce z tradycjami sięgającymi XIX wieku, z czołową pozycją „Naprzodu”, który pod względem znaczenia tylko nieznacznie ustępował stołecznemu „Robotnikowi”. W II RP największe piętno odcisnęła nań reorganizacja z 1934 roku (gdy „Naprzód” stał się mutacją „Robotnika”, czyli *de facto* uległ likwidacji); po tej dacie aktywność prasowa wyraźnie osłabła. Pierwszą zwięzłą syntezę na ów temat opublikował w 1991 roku Alfred Toczek [1]¹⁷⁶, który następnie intensywnie zajął się losami „Naprzodu” (7) [28]. Uwieńczeniem tych prac stała się monografia: *Krakowski "Naprzód" i jego polityczne oblicze 1919-1934* (Kraków 1997) [14]¹⁷⁷, skrócona wersja rozprawy doktorskiej (WSP w Krakowie, promotor Ryszard Ergetowski). Uzupełniającą rolę względem cytowanej monografii ma obszerny rozdział VI w syntezie Andrzeja Notkowskiego [17] poświęcony prasie na terenach byłej Galicji i Śląska¹⁷⁸ oraz wspomniany już artykuł Czesława Brzozy o prasie związków zawodowych [3]¹⁷⁹. Wśród obszarów wciąż niezagospodarowanych pozostał popularny tygodnik „Prawo Ludu” (1896-1928), który nie doczekał się żadnego opracowania.

Ruch komunistyczny nie miał w Krakowie większych wpływów, choć wydano tu aż 23 tytuły (w większości efemeryczne), niemniej już w 1959 prasa tego nurtu doczekała się opracowania pióra Kazimierza Nowaka [3]¹⁸⁰. Niewielkie szkice poświęcono też jego głównym organom (związanemu z KPP „Przeglądowi Społecznemu” [2], organowi PPS-Lewicy „Robociarzowi” [2] oraz reprezentującej NPCh „Chłopskiej Przyszłości”)¹⁸¹; niewiele natomiast wiadomo o pismach wydawanych u progu II RP, szczególnie tygodnikach: „Orka” (1921) i „Pług” (1924-1924).

¹⁷⁶ A. Toczek: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej i niezależnych socjalistów w Krakowie w latach 1918-1939*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Nr 6 (1991), s. 57-68 [1].

¹⁷⁷ Po tej dacie powstały jeszcze dwa wartościowe oprac. na ten temat: A. Toczek: *Wydawnictwo i organizacja krakowskiego dziennika PPS "Naprzód" (1919-1939)*, [w:] *W "naprzodowym" stylu*, Kraków 2004, s. 41-64; S. Kwiecień: *Szata zewnętrzna i układ wewnętrzny "Naprzodu" w latach 1919-1934*, tamże, s. 32-40.

¹⁷⁸ A. Notkowski: *Pod znakiem trzech strzał : prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918-1939*. Kraków 1997 [17].

¹⁷⁹ Por. przyp. 174.

¹⁸⁰ K. Nowak: *Prasa KPP, PPS-lewicy, lewicy związkowej i NSPP w okręgu krakowskim*, PWiD 1959, nr 1/2, s. 167-177 [3].

¹⁸¹ B. Wróblewska: *Z dziejów polskiej prasy komunistycznej : "Przegląd Społeczny" (1930-1931)*, „Z Pola Walki” 1961, nr 3, s. 61-73 [2]; R. Śmiech: *"Robociarz" - organ PPS-Lewicy : próba monografii pisma*, RHCzP T. 3, z. 1 (1963), s. 219-250 [2]; J. R. Szaflik: *Chłopska Przyszłość : próba zorganizowania rewolucyjnej partii chłopskiej*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” R. 7 (1965), s. 198-216.

Inne obozy polityczne nie doczekały się satysfakcjonujących opracowań syntetycznych. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim ludowców, którzy dysponowali w Krakowie dużym potencjałem (15 pism z naczelną pozycją „Piasta”); zostali wszelako pominięci w syntezie Cz. Brzozy. Autor wprawdzie tłumaczy we wstępie – *co prawda powstały i były drukowane w Krakowie, ale przeznaczono je dla zupełnie innego odbiorcy* (s. 7), nie jest to jednak uwaga w pełni przekonywująca. Wydaje się, że przeważały względy praktyczne, gdyż wyczerpujący obraz prasy ludowców został wcześniej opracowany przez Andrzeja Paczkowskiego [30]¹⁸². Wśród poszczególnych tytułów najczęściej miejsca poświęcono organowi PSL Piast - „Piast” (9) [11]¹⁸³, niewiele natomiast wiadomo o piśmie Jana Stapińskiego „Przyjacielu Ludu” (1889-1933), organie PSL Lewica (nast. Związku Chłopskiego i Stronnictwa Chłopskiego) – istnieje tylko skromna analiza treści¹⁸⁴. Równie skromnym zainteresowanie cieszył się organ krakowskich konserwatystów „Czas” (5) [13]. Dopiero u schyłku XX wieku wydano kilka ważnych prac: w tym cenne wspomnienia Edmunda Moszyńskiego [7]¹⁸⁵ (dotyczące warszawskiego okresu pisma) oraz szkice Alfreda Toczka [4]¹⁸⁶. Niewielkie zainteresowanie wzbudzała także prasa chadecji (omówiona kontekstowo na łamach szkicu Cz. Brzozy o prasie katolickiej [1]¹⁸⁷) oraz ich główny organ „Głos Narodu” [7]¹⁸⁸. Poza odpowiednimi rozdziałami w syntezie Cz. Brzozy zupełnie „białą plamą” jest działalność prasowa endecji i jej organu („Goniec Krakowski”) oraz demokratów i „Nowej Reformy” (w 1924 przejętej przez koncern „IKCa”).

Odrębne miejsce na prasowej mapie przysługuje sanacji i jej krakowskiemu eksponentowi „Ilustrowanemu Kurierowi Codziennemu” (29) [47]. Wprawdzie związek ów nie był bezpośredni (tak jak większości prasy kontrolowanej przez obóz sanacyjny), lecz mandat parlamentarny redaktora Mariana Dąbrowskiego¹⁸⁹ z ramienia BBWR nie pozostawia

¹⁸² A. Paczkowski: *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918-1939*. Warszawa 1970, passim [30]

¹⁸³ M.in. A. Paczkowski: *Tygodnik „Piast” (1913-1939) : organizacja i finanse*. Cz. 2, RHCzP 1968, z. 2, s. 121-145; Cz. Brzoza: *Międzywojenne dzieje tygodnika „Piast”*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 125 (1998), s. 129-144; A. Toczek: *Redakcja i współpracownicy tygodnika „Piast” w latach 1918-1926*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Z. 5 (1990), s. 113-132; nadto kilka analiz treści i wspomnień, np.: J. Rączkowski: *Wśród polityków i artystów : (ze wspomnień redaktora)*. Warszawa 1969 [5].

¹⁸⁴ K. Groniowski: *Korespondenci „Przyjaciela Ludu” o Stanach Zjednoczonych (1896-1932)*, „Przegląd Polonijny” 1987, z. 2, s. 5-21.

¹⁸⁵ E. Moszyński: *Ludzie i czasy „Czasu”*. Toruń 2004 [7].

¹⁸⁶ A. Toczek: *Redakcja i współpracownicy krakowskiego „Czasu” w latach 1920-1934*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 4. Kraków 1999, s. 272-290 [3]; tenże: *Stosunki „Czasu” z prasą krakowską i konserwatywną w latach 1920-1934*, RHPP 2007, z. 2, s. 95-121 [1].

¹⁸⁷ Cz. Brzoza: *Krakowska prasa katolicka w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 2004, z. 2, s. 187-209 [1].

¹⁸⁸ Cz. Lechicki: *Krakowski „Głos Narodu” w latach 1914-1939*, „Studia Historyczne” 1973, z. 3, s. 343-381 [7].

¹⁸⁹ P. Borowiec: *Polityczna działalność Mariana Dąbrowskiego*, ZP 2005, nr 1/2, s. 105-122 [3]; A. Bańdo: *Marian Dąbrowski i legenda „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003. s. 195-206; E. Bogdanowska-Spuła: *Marian Dąbrowski w kręgu Klubu Okrągłego Stołu*, [w:]

w tej kwestii wątpliwości. Wszelako redukowanie „IKCa” do roli politycznej byłoby znacznym uproszczeniem. Pismo było przede wszystkim największą polską gazetą z gatunku „popularnych”, która w II RP była punktem odniesienia dla całego rynku prasy. Plastycznie wyraził to Paczkowski:

*Właściciel „Ikaca” musiał pamiętać o tym, że tej wielkości przedsiębiorstwo wydawnicze, jakim był „koncern Ikaca”, nie mogłoby przeżyć nawet kwartału z ulg podatkowych (które otrzymywał na interwencję Ministerstwa Skarbu) czy subwencji, których - jak się wydaje - nie potrzebował, ale opiera się na popularności. Bez wielotysięcznych nakładów nie tylko firma musiałaby splajtować, ale także pozycja polityczna właściciela zostałaby unicestwiona*¹⁹⁰.

Pismo przez wiele lat nie było przedmiotem poważniejszych publikacji. Jakkolwiek pierwszy tekst na temat gazety powstał już w 1958 (Jan Pelczarski [4])¹⁹¹, to był to akt odosobniony. Jeśli pominąć prace ogólne¹⁹², w zasadzie aż do 1999 roku nie powstała na ten temat żadna większa praca (jedynie 5 przyczynków i wspomnień). Stan ten zmienił się później dzięki trójce krakowskich badaczy, którzy równolegle podjęli temat: Adam Bańdo (7) [12], Piotr Borowiec (7) [14] i Ewa Bogdanowska-Spółka (6) [10]. Owocem prac stały się trzy książki powstałe na bazie doktoratów: pierwsza monografia A. Bańdo *Nie tylko krew na pierwszej stronie : problematyka kulturalna na łamach "Ilustrowanego Kuriera Codziennego" w latach 1918-1939* (Kraków 2006) [4] (doktorat Akademia Pedagogiczna, promotor Jerzy Jarowiecki), rozważa dziennik przez pryzmat jego zawartości adresowanej do elit; dwie kolejne autorstwa P. Borowca (doktorat UJ, promotor Jacek M. Majchrowski) koncentrują się na dziejach wydawniczych *Jesteśmy głosem milionów : dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910-1939* (Kraków 2005) [3] i *Między sensacją a nauką : obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny 1910-1939* (Kraków 2005) [3]. W ostatniej z prac znalazły się nadto szczegółowe charakterystyki wszystkich pism koncernu ("Kurier Literacko-Naukowy" (1925-1939); "Tempo Dnia" (1933-1939); "Światowid" (1924-1939); "Na Szerokim Świecie" (1928-1939); "Wróble na Dachy" (1930-1939); "Tajny Detektyw" (1931-1934); "Raz, Dwa, Trzy..." (1931-1939) i Magazyn "As" (1935-1939). Obraz ów dopełniła obszerna księga pamiątkowa wydana z okazji stulecia powstania pisma (Kraków 2010)¹⁹³, w której pomieszczono 28 rozpraw charakteryzujących wszechstronnie gazetę oraz bibliografię

Kraków - Lwów. T. 7. Kraków 2005, s. 542-555; W. Władyka: *Właściciel Pałacu Prasy : (Marian Dąbrowski)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 147-154 [4].

¹⁹⁰ A. Paczkowski: *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 44.

¹⁹¹ J. Pelczarski: *Niektóre fakty z historii koncernu "Ilustrowany Kurier Codzienny"*, PWiD 1958, nr 2, s. 130-140

¹⁹² Np. W. Władyka: *Krew na pierwszej stronie : sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1982, s. 42-60 [27].

¹⁹³ „*Ilustrowany Kurier Codzienny : księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939*. Red. G. Wrona, P. Borowiec, K. Woźniakowski. Kraków 2010.

opracowań. Poza „IKCem” sympatie prostanacyjne były obecne także w innych gazetach, szczególnie „Czasie” i „Nowej Reformie”¹⁹⁴ oraz prasie postlegionowej (np. „Oleandry” czy „Legion”)¹⁹⁵.

Poza prasą polityczną warty uwagi jest jeszcze kilka grup typologicznych, choć dorobek w tym zakresie jest skromny. Mało poznana grupa są pisma kulturalne i literackie. Milczy o nich monografia Cz. Brzozy, niewiele informacji przynosi lektura innych opracowań. Nie ulega jednak wątpliwości, że kilka krakowskich czasopism literackich było w kraju szeroko znanych. Największym zainteresowaniem cieszyły się pisma Awangardy Krakowskiej „Zwrotnica” (6) [9] i „Linia”, którym obszerne rozdziały w swej monografii poświęcił Wiesław P. Szymański [31]¹⁹⁶; w innych pracach¹⁹⁷ zwracano uwagę na kilka kolejnych tytułów, np.: „Kurier Literacko-Naukowy”, „Maski”, „Helion”; „Gazeta Literacka” (1926-1927); „Gazeta Literacka” (1931-1934); „Nasz Wyrz”, „Biuletyn Literacki”, „Krak” (1930); „Sztuki Piękne”, „Wies” (1934) i popularne pisma koncernu IKC (np. satyryczne „Wróble na Dachy”). Badano też prasę dziecięcą i młodzieżową, której kilka publikacji, w tym monografię, poświęciła Anna Faber-Chojnacka [5]¹⁹⁸, Maria J. Żmichrowska¹⁹⁹, Małgorzata Pachut [2] i Irena Socha; największym zaś zainteresowaniem cieszył się miesięcznik krajoznawczy „Orli Lot” (3)²⁰⁰. Długo czekał na opracowanie liczący 52 tytuły²⁰¹ segment prasy katolickiej. Dopiero w 2004 roku ukazało się pierwsze jego omówienie pióra Cz. Brzozy²⁰²; wcześniej pisano jedynie o wybranych pismach, głównie jezuickich („Przegląd Powszechny” [20], „Posłaniec Serca Jezusowego” [4]) lub „Głosie Narodu”²⁰³. Częściowo opracowany został rynek czasopism specjalistycznych (naukowych i fachowych) liczący 330 tytułów, w tym 46 naukowych. Badania te zapoczątkowała i

¹⁹⁴ Cz. Brzoza: *Polityczna prasa krakowska...*, op. cit. s. 87-97.

¹⁹⁵ E. Kossewska: *„Legion” - pismo ideowo-historyczne oddziału krakowskiego Związku Legionistów Polskich (1929-1932)*, RHPP 2003, z. 2, s. 89-108.

¹⁹⁶ W. P. Szymański: *Od metafory do heroizmu - z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1967 (wyd. 2 - 1970) [20+11].

¹⁹⁷ Np. *Literatura polska w okresie międzywojennym*. T. 1. Kraków 1979 [12].

¹⁹⁸ M.in. A. Faber-Chojnacka: *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1995 [3] (na bazie rozprawy doktorskiej WSP w Krakowie) i in.

¹⁹⁹ M. J. Żmichrowska: *Czasopismo dla dziewcząt „Dziś i Jutro” 1925-1937*. Olsztyn 1990.

²⁰⁰ Np. M. Kitowska: *„Orli Lot” (1920-1939)*, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*. Katowice 1996, s. 68-72.

²⁰¹ Obliczenia własne na podstawie: Z. Zieliński: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*. Lublin 1981.

²⁰² Cz. Brzoza: *Krakowska prasa katolicka w okresie międzywojennym - 2004* [1]

²⁰³ „Przegląd Powszechny” - zob. przyp. 133 i 134; „Głos Narodu” - zob. przyp. 132; „Posłaniec Serca Jezusowego” - *Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872-1972. Historia. Opracowania. Bibliografia*, red. Z. Wilkosz, L. Grzebień, Kraków 1972 [4].

rozwinęła na łamach syntezy Grażyna Wrona [10]²⁰⁴; w różnych zaś okresach opublikowano szereg interesujący szkieców monograficznych o takich pismach, jak: „Ruch Pedagogiczny” (7) [12]; „Przegląd Biblioteczny” (4) [2]; „Przegląd Współczesny” (1) [2]; „Silva Rerum” (2) [2]; „Przegląd Lekarski” (2) [2]; „Rocznik Krakowski” (4); „Język Polski” i „Poradnik Językowy” (3) oraz „Architekt” (1)²⁰⁵.

Kraków to także jeden z większych polskich centrów wydawniczych prasy żydowskiej (176 tytułów, w tym polskojęzycznych – 72%; w języku jidysz – 23%; hebrajskim – 3%). Tematykę tę od 1988 roku rozwija głównie Cz. Brzoza (6) [15]. Najpierw w szkicu przeglądowym [2]²⁰⁶, potem na łamach cytowanej monografii z 1990 roku (s. 153-169) [27] oraz obszernej bibliografii [3]²⁰⁷ i kilku innych wydanych później [7]²⁰⁸; wiele uwagi skupiła też główna gazeta syjonistów - polskojęzyczny „Nowy Dziennik” (1918-1939) (3) [5]²⁰⁹. Lista godnych do opisanie inicjatyw żydowskich jest jednak daleka od kompletności, brak np. opracowań głównego tygodnika syjonistów-rewizjonistów „Trybuny Narodowej” (1934-1939), pism Bundu i wielu innych.

Badania nad prasą krakowską okresu międzywojennego nie są wprawdzie tak rozwinięte, jak dotyczące wcześniejszych okresów, mimo to legitymują się już istotnymi osiągnięciami (np. prasa polityczna, „IKC”), a od 1990 roku rozwijają się one z dużą dynamiką. Całkowity dorobek badawczy na temat tego okresu liczący 157 prac (w tym 55 ogólnych i 102 przyczynki o 36 różnych tytułach i 24 analizy treści²¹⁰), zwiększył się po 1990 aż o 91 pozycji (czyli 60%). Korpus badaczy zajmujących się tematem jest wąski; wśród ogólnej liczby 92 nazwisk, jedynie 8 autorów²¹¹ przejawiało stałe zainteresowanie, należało do nich przy tym aż 40% prac i 80% cytowań. Wśród wielu dezyderatów dotyczących II RP

²⁰⁴ G. Wrona: *Krakowskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*, [w:] *Kraków - Lwów*. [T. 3]. Kraków 1996, s. 117-126 [4]; też: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*. Kraków 2005, passim [6].

²⁰⁵ Np. S. Możdżeń: *„Ruch Pedagogiczny” na tle polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, „Ruch Pedagogiczny” 1980, nr 1, s. 15-28 [4]; W. Wojtyński: *„Ruch Pedagogiczny” od swego powstania w roku 1912 do chwili obecnej*, „Ruch Pedagogiczny” 1965, nr 5/6, s. 19-35 [2]; M. Brahmer: *„Przegląd Współczesny” (1922-1939)*, „Przegląd Humanistyczny” 1980, nr 3, s. 127-133 [4]; B. Sordylowa: *„Przegląd Biblioteczny” - tradycja i współczesność*, „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1/2, s. 67-87 i in.

²⁰⁶ Cz. Brzoza: *Prasa żydowska w Krakowie w latach 1918-1939*, „Krzysztofor” Z. 15 (1988), s. 57-67 [2].

²⁰⁷ Cz. Brzoza: *Materials toward the Bibliography of the Jewish Press in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 71-110 [2].

²⁰⁸ M. in. Cz. Brzoza: *The Jewish press in Kraków*, „Polin” (Oxford) Vol. 7 (1992), s. 133-146 [2]; tenże: *Jewish periodicals in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*. Cracow 1993, s. 55-69; S. Kwiecień: *Prasa żydowska w języku polskim w Krakowie w latach 1918-1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” [Nr] 2 (2003), s. 159-170 [1].

²⁰⁹ Cz. Brzoza: *Pierwsze lata „Nowego Dziennika”, organu syjonistów krakowskich*, RHPP 1998, z. 1/2, s. 23-47.

²¹⁰ V. Pollmann: *Untermieter in christlichen Haus : die Kirche und die „jüdische Frage” in Polen anhand der Bisumspresse der Metropole Krakau 1926-1939*. Wiesbaden 2001.

²¹¹ Czesław Brzoza, Alfred Toczek, Adam Bańdo, Ewa Bogdanowska-Spuła, Piotr Borowiec, Czesław Lechicki, Grażyna Wrona, Anna Faber-Chojnacka.

należy wskazać, na brak zadowalających monografii kilku czołowych pism, w szczególności tytułów o XIX rodowodzie, jak: „Czas”, „Nowa Reforma”, „Głos Narodu”, „Przyjaciel Ludu” (po 1914) oraz opracowań prasy kulturalnej i artystycznej.

6. Prasa krakowska okresu wojny i okupacji 1939-1945

Kraków był obok Warszawy największym ośrodkiem wydającym polską prasę konspiracyjną (158 tytułów) oraz miejscem edycji pism gadzinowych rozpowszechnianych na terenie Dystryktu Krakowskiego i całej Generalnej Guberni; wydawano tu też niemieckojęzyczną prasę okupacyjną. Pierwsze, odosobnione prace na ten temat pojawiły się wprawdzie już pod koniec lat 50. (np. Jan Lankau - 1958 [4], Stanisław Sierotwiński - 1961 [8])²¹², ale uległy intensyfikacji dopiero w II połowie lat 60. (m.in. Jerzy Jarowiecki – od 1966, Jan Kucia – 1969)²¹³ – por. wykres 7. Pierwsza próba zarysu wyszła dość wcześnie. Już w latach 1969-1970 J. Kucia napisał cykl trzech artykułów [39]²¹⁴, w którym operował liczbą 111 tytułów (z czego 99 przejął za katalogiem Lucjana Dobroszyckiego²¹⁵, a 12 dodatkowych odnalazł z zasobach bibliotek i u kolekcjonerów). W późniejszych latach (do 1975) pojawiło się jeszcze kilka ważnych prac (m.in. Tadeusza Wrońskiego [22]²¹⁶, Marka Arczyńskiego [25]²¹⁷) i systematyczne prace rozpoczął Jerzy Jarowiecki [117]²¹⁸.

²¹² J. Lankau: *Prasa krakowska w przełomowych dniach wrześniowych 1939 roku*, PWiD 1958, nr 1, s. 79-89; S. Sierotwiński: *Krakowski konspiracyjny "Miesięcznik Literacki"*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Filologia Polska. Prace Historycznoliterackie” Z. 11 (1961), s. 151-173.

²¹³ M.in. J. Jarowiecki: *Krakowskie konspiracyjne pismo satyryczne "Na ucho" 1943-1944*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historycznoliterackie” Z. 3 (1966), s. 73-111; tenże: *Jeszcze jedno pismo konspiracyjne Krakowa*, „Ruch Literacki” 1968, nr 2, s. 117-119; J. Kucia: *Tajne drukarnie krakowskie w okresie okupacji hitlerowskiej*, ZP 1969, nr 4, s. 49-60.

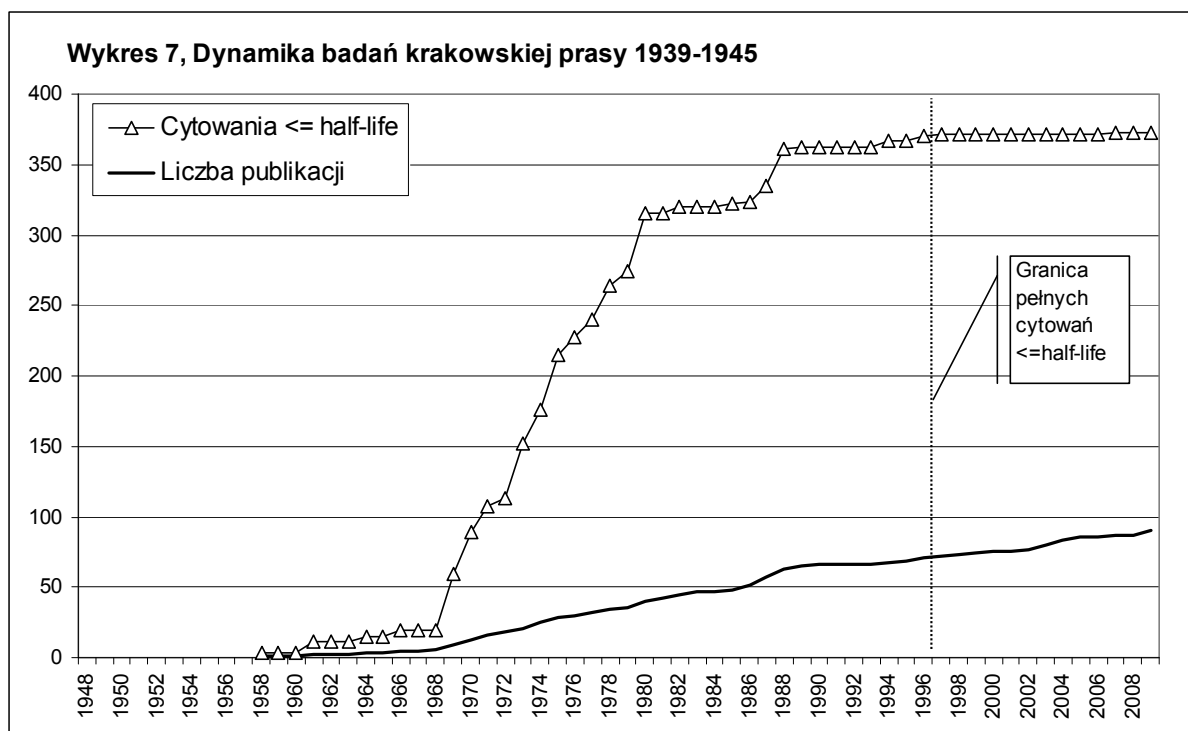
²¹⁴ J. Kucia: *Krakowska prasa konspiracyjna 1939-1945*, ZP 1969, nr 2, s. 41-52; tenże: *Kolportaż krakowskiej prasy konspiracyjnej w okresie okupacji hitlerowskiej*, ZP 1970, nr 2, s. 41-52; tenże: *Krakowski ośrodek konspiracyjnej działalności wydawniczej*, „Z Lat Wojny i Okupacji” T. 2 (1970), s. 159-182.

²¹⁵ L. Dobroszycki: *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939-1945*. Warszawa 1962.

²¹⁶ T. Wroński: *Prasa krakowska z okresu okupacji hitlerowskiej w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofor” T. 1 (1974), s. 49-61 [3]; tenże: *Konspiracyjna prasa IV Krakowskiego Obwodu PPR*, „Życie Literackie” 1972, nr 5, s. 6, 7 [5]; tenże: *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, [szczególnie wykaz tyt. s. 433-440] [14].

²¹⁷ M. Arczyński: *Z dziejów prasy konspiracyjnej Stronnictwa Demokratycznego w Krakowie (1939-1945)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne SD” 1973, z. 9, s. 70-84 [13]; tenże: *Z dziejów prasy konspiracyjnej w Krakowie 1939-1945*, ZP 1973, nr 1, s. 58-66 [12].

²¹⁸ Pierwsza praca syntetyczna: J. Jarowiecki: *Prasa podziemna w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej*, RHCzP 1976, z. 2, s. 139-169 [13]; wybór studiów: J. Jarowiecki: *Prasa podziemna w latach 1939-1945 : studia i szkice*. Kraków 1975 [12].

W 1978 ukazało się główne źródło dokumentacyjne dla tego okresu: J. Jarowiecki *Katalog krakowskiej prasy konspiracyjnej 1939-1945* (Kraków 1978) [21] – gdzie autor wyczerpująco przeanalizował stan badań, statystykę i typologię oraz opisał 158 tytułów (z wyczerpującymi adnotacjami); w niedługim okresie z wykorzystaniem tych danych autor przygotował syntezę: J. Jarowiecki *Konspiracyjna prasa w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945* (Kraków 1980) [38], będącą rozprawą habilitacyjną. Książka ma charakter interdyscyplinarny, zawiera wyczerpujące omówienie systemu prasy konspiracyjnej na tle życia kulturalnego miasta; autor w poszczególnych rozdziałach scharakteryzował systemy prasowe wszystkich obozów politycznych, uzupełniając je o rozdział poświęcony prasie kulturalnej i środowiskom literackim. Praca – jak przekonuje wykres 7 – zakończyła krótki, lecz intensywny okres badania tego obszaru. Powstające w kolejnych latach publikacje na ten temat (24) [22] drukowano bowiem rzadko i niesystematycznie; obejmowały one przy

tym węższe zagadnienia (prasę harcerską²¹⁹, żydowską²²⁰, radiofonie²²¹) albo dotyczyły poszczególnych tytułów (np. „Dziennika Polskiego” 1940-1945) lub operowały na treści²²².

Odrębnym nurtem rozwijały się badania nad prasą gadzinową (23) [71]. Pierwszy większy tekst o głównym dzienniku okupanta „Gońcu Krakowskim” i przeznaczonej dla getta „Gazecie Żydowskiej” już w 1969 napisał Tadeusz Cieślak [19]²²³. Przełomu to jednak nie uczyniło. Dopiero po dekadzie przerwy, gdy w 1979 do tematu powróciła Władysława Wójcik, nastąpiła intensyfikacja prac (por. wykres 7). W 1988 ukazała się synteza: W. Wójcik *Prasa gadzinowa Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945* (Kraków 1988) [22], zawierająca zwięzły zarys historii wydawniczej, analizę zawartości i języka oraz wykaz tytułów prasy gadzinowej (71 pozycji). Niektóre wątki rozpoczęte przez W. Wójcik zainspirowały później kolejnych badaczy, w szczególności Krzysztofa Woźniakowskiego (3) [18]²²⁴, który w kontekście badań życia literackiego GG zajął się m.in. pismami („Ilustrowany Kurier Polski”, „Kolejowiec” i „Siew”) oraz Sabinę Kwiecień (2), która badała „Gazetę Żydowską”²²⁵. Trzecim obszarem eksploracji były redagowane w Krakowie niemieckojęzyczne gazety okupacyjne: „Krakauer Zeitung” (i jego mutacje: „Lemberger Zeitung” i „Warschauer Zeitung” – łączny nakład ok. 140 tys. egz.)²²⁶. Liczne prace na temat „Krakauer Zeitung” (głównie o stosowanych na jego łamach metodach propagandy) napisał Piotr Kołtunowski (11) [9], w tym monografię książkową [2]²²⁷.

Analizowany obszar badawczy jest najlepiej opracowanym odcinkiem dziejów krakowskiej prasy. Uчени dysponują zarówno wyczerpującą dokumentacją, jak i syntezami;

²¹⁹ J. Jarowiecki: *Powstanie i rozwój prasy Szarych Szeregów w Krakowie*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, s. 221-298; tenże: *Konspiracyjna prasa harcerska w latach okupacji hitlerowskiej w Krakowie*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*. Gorzów Wlkp. 2003, s. 77-97.

²²⁰ S. Kwiecień: *Prasa żydowska w Krakowie w czasie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 9, cz. 2. Kraków 2009, s. 303-313.

²²¹ *Krakowski Okręg Armii Krajowej w dokumentach*. T. 2, cz. 1-2, *Dział łączności operacyjnej, łączność radiowa (1943-1945)*. Oprac. A. Zagórski. Kraków 1999.

²²² Np. E. Fogelzang-Adler: *Problematyka okupacyjna i wizja powojennej Polski w konspiracyjnych publikacjach ugrupowań liberalno-demokratycznych 1939-1945* (UJ 1994, prom. Michał Śliwa) – pozostaje rękopisie.

²²³ T. Cieślak: *Z historii niemieckiej prasy w języku polskim*, RHCzP 1969, z. 4, s. 569-588 [19].

²²⁴ M.in. K. Woźniakowski: *W kręgu jawnego piśmiennictwa literackiego Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*. Kraków 1997, passim [11]; tenże: *Gadzinowy miesięcznik "Kolejowiec" (1943-1944) i jego publikacje literackie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Z. 8 (1996), s. 155-170 [3]; tenże: *Literatura i zagadnienia literackie na łamach gadzinowych periodyków dla wsi "Siewu" (1940-1945) i "Rolnika" (1941-1944)*, [w:] *Literatura, prasa, biblioteka*. Kraków 1997, s. 194-213 [1].

²²⁵ S. Kwiecień: *Prasa żydowska w Krakowie w czasie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 9, cz. 2. Kraków 2009, s. 303-313; taż: *Przejawy życia kulturalnego w getcie krakowskim (w świetle "Gazety Żydowskiej")*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 5. Poznań 2004, s. 63-74; taż: *Problemy literatury i kultury na łamach "Gazety Żydowskiej" 1940-1942* (praca doktorska, Akademia Pedagogiczna w Krakowie 2005, promotor Halina Kosętko) – pozostaje w rękopisie.

²²⁶ P. Kołtunowski: *"Krakauer Zeitung" w systemie propagandy*, KHPP 1986, nr 2, s. 41-63 [1].

²²⁷ P. Kołtunowski: *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie "Krakauer Zeitung" (1939-1945)*. Lublin 1990 [2].

nie występują też większe obszary znanych „biały plam”. Jedynym problemem, na jaki należy zwrócić uwagę, jest konieczność reinterpretacji znanego już materiału. Chodzi o uwzględnienie faktów i sądów, które aż do końca PRL były skutecznie blokowane przez cenzurę²²⁸. Interesujących wniosków dostarcza analiza i wskaźników cytowań i korpusu uczonych. W badaniach nad dziejami II wojny światowej zwraca uwagę wysoki współczynnik *citation impact*: 4,1 cytowania na publikację (wobec średniej 1,77). Wynika to najprawdopodobniej z specyfiki tego okresu, dla którego podstawowym źródłem badawczym nie były archiwalia (gdyż najczęściej nie istnieją), lecz źródła wywołane i memuarystyka. Innym charakterystycznym rysem badań nad tym okresem jest bardzo wąskie grono autorskie (37 osób) i silna polaryzacja w grupie badaczy ściśle związanych z badanym polem – do 8 najaktywniejszych uczonych²²⁹; należy do nich aż 60% wszystkich publikacji i 90% cytowań, w tym na głównego animatora tych badań Jerzego Jarowieckiego odpowiednio (22% i 30%).

7. Zarys badań nad prasą krakowska okresu PRL i transformacji

Analiza dorobku dotyczącego pracy wydawanej po 1945 napotyka na rozmaite bariery i problemy. Pierwszym jest zbyt krótki horyzont czasowy dzielący badacza od opisywanej rzeczywistości, co skutkuje stosowaniem metod typowych dla socjologii i rodzi problemy natury tożsamości badań (czy jest to historia, czy socjologia?); drugim efektem jest nadmiar prac ujmujących przedmiot jednostkowo (często informacyjnie lub jako studium przypadku), bez wskazania historycznego kontekstu. W efekcie duża liczba publikacji może być postrzegana co najwyżej jako materiał historyczny, a nie właściwa historiografia. Nie jest to wszelako regułą, gdyż znane są liczne przypadki pisania historii niejako „na gorąco” z dobrym skutkiem²³⁰. W przypadku dziejów PRL dochodzi jeszcze dodatkowy problem: cenzura publikacji, która sprawiała, że historycy temat ów podejmowali niechętnie, gdyż dzieje PRL musiały legitymować panujący ustrój²³¹. Względy te sprawiły, że dorobek dotyczący prasy wydawanej po 1945 będzie zasygnalizowany w postaci zredukowanej do wskazania tendencji i wybranych prac.

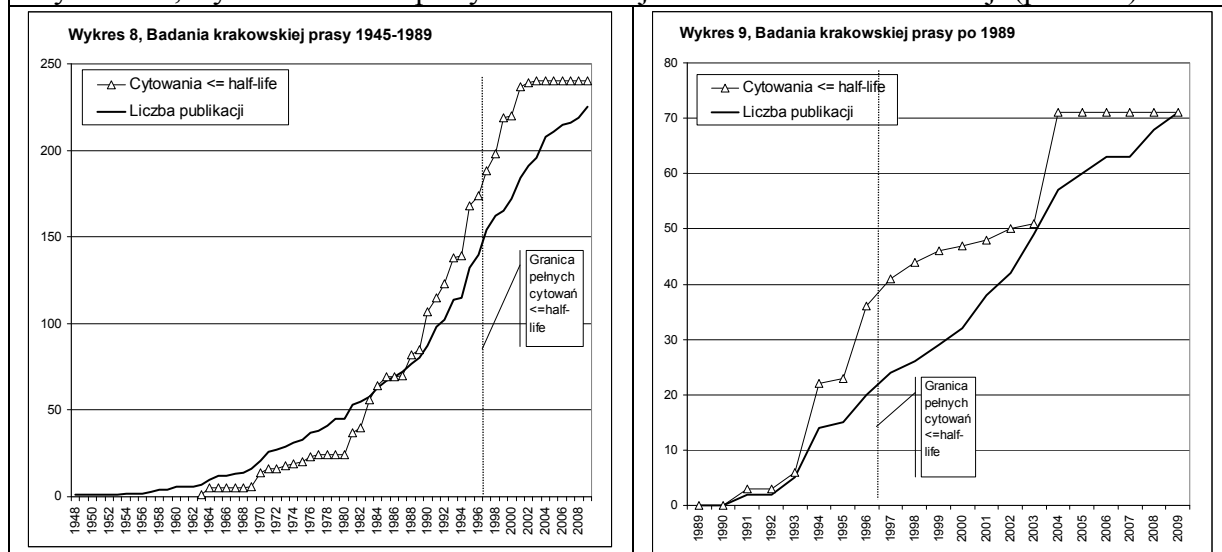
²²⁸ Por. Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2010, s. 273-299, rozdz. 3.2. *Cenzurowanie dziejów II wojny światowej*.

²²⁹ Jerzy Jarowiecki, Jan Kucia, Władysława Wójcik, Marek Arczyński, Tadeusz Wroński, Tadeusz Cieślak, Krzysztof Woźniakowski, Piotr Kołtunowski.

²³⁰ Przykładem są publikacje Antoniego Dudka dot. dziejów Polski po 1989, np. tenże: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej : 1989-1995*. Kraków 1997 i następne.

²³¹ Por. Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944-1970*, op. cit., s. 299-325, rozdz. 3.3. *Próby unaukowania historii PRL*; A. F. Grabski: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006, s. 198-230; R. Stobiecki: *Między kontynuacją a dyskontynuacją [w:] Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. s. 127-155; J. Maternicki: *Dziesięć wieków historiografii polskiej. Cz. 2, Ostatnie 60 lat*. „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 2, s. 85-98; R. Stobiecki: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007, passim; T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, passim.

Wykres 8-9, Dynamika badań prasy krakowskiej okresu PRL i transformacji (po 1989)

Liczba czasopism wydawanych w Krakowie w okresie PRL nie była wprawdzie ani tak wysoka jak w okresie II RP, ani tak zróżnicowana, lecz systematycznie rosła (1945 – 75 tyt.; 1957 – 163; 1970 – 223; 1989 – 357). Także zainteresowanie badaczy z wymienionych wyżej powodów nie było wysokie. Do 1989 roku tylko pięciu autorów podjęło wycinkowe próby systematyzacji wiedzy na ten temat (Henryk Vogler; Halina Zawrzykraj, Emil Orzechowski, Andrzej Buck i Jerzy Jarowiecki)²³². Jednak jedynie ostatnia praca [15]²³³, obejmująca lata 1945-1948 ma charakter ściśle naukowy i reprezentuje podejście syntetyczne. Niewiele się też zmieniło po 1990, z wyjątkiem badań nad prasą drugoobiegową, której dotyczyło 5 opracowań [13]²³⁴ oraz prasą okresu stanu wojennego [1]²³⁵. Pozostałe prace dotyczą poszczególnych czasopism i gazet (199 tekstów o 64 tytułach). Wysokim zainteresowaniem cieszyło się jedynie 6 tytułów („Tygodnik Powszechny”, „Przekrój”,

²³² H. Vogler: *Pierwsze dziesięciolecie postepowej krakowskiej prasy*, [w:] *Na szlakach wielkich przemian*. Kraków 1954, s. 413-420; H. Zawrzykraj: *Prasa krakowska po wyzwoleniu miasta w r. 1945 (styczeń-maj)*, RHCzP 1970, z. 4, s. 525-538 [3]; E. Orzechowski: *Czasopisma studenckie Krakowa w latach 1945-1969*, ZP 1970, nr 3, s. 75-84 [5]; A. Buck: *Od "Walki" do "Czarno na białym" : uwagi o prasie literackiej młodych Krakowa w l. 1945-1960*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku*. [T. 1]. Kraków 1988, s. 222-244; J. Jarowiecki: *Prasa krakowska w latach 1945-1948*, [w:] *Prasa regionalna w 40-leciu Polski Ludowej*. Kielce 1987, s. 184-217 [1].

²³³ J. Jarowiecki: *Prasa krakowska w latach 1945-1948*. op. cit., toż poszerz.: tenże: *Początki prasy krakowskiej po 1945 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Nr 6 (1991), s. 101-173 [4]; przedr. tenże: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. Kraków 1997, s. 139-186 [41].

²³⁴ M.in.: R. Terlecki: *Wydawnictwa niezależne w Krakowie w latach 1976-1980*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie*. Kraków 1993, s. 23-30 [1]; W. Frazik: *Niezależny ruch wydawniczy w Krakowie po 13 grudnia 1981 roku*, tamże s. 31-43; P. Należniak: *Najważniejsze pisma krakowskiego drugiego obiegu w latach 1976-1990*, [w:] A. Gliksman: *Solidarność Małopolska : kalendarium 1980-2005*. Kraków 2005, s. 359-377; W. W. Wiśniewski, A. Roliński: *Bibliografia prasy drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie i Regionie Małopolska w okresie od 13 grudnia 1981 do 31 grudnia 1990*, [w:] *Solidarność Małopolska w podziemiu*. Kraków 1991, s. 211-303 [9].

²³⁵ Z. Guzowski: *"Gadziecho" - gazeta stanu wojennego w Krakowie*, ZP 1997, nr 1/2, s. 80-96 [1].

„Życie Literackie”, „Odrodzenie”, „Twórczość”, „Dziennik Polski”), którym poświęcono aż 96 publikacji i 186 cytowań (tj. odpowiednio 48 i 82% całości). Absolutnym fenomenem okazał się jednak „Tygodnik Powszechny” (59 prac) [113 cytowań], co oznacza, że absorbował uwagę co trzeciego badacza i zgarnął połowę cytowań. Zainteresowanie to nie wymaga głębszych uzasadnień, gdyż było to jedyne wydawane w PRL pismo opozycyjne. W bogatym dorobku opracowań książkowych dominują jednak pozycje eseistyczne (Jacka Żakowskiego [20]²³⁶, Roberta Jarockiego [15]²³⁷ czy Michała Jagiełły [9]²³⁸; w tym niektóre wydane jeszcze w drugim obiegu [12]²³⁹) oraz publikacje wspomnieniowe i publicystyka (Jerzy Turowicz (4); Stefan Kisielewski (3); Marek Skwarnicki (2); Antoni Gołubiew (2); Witold Bereś i in.)²⁴⁰. Rzadziej podejmowane były studia nad zawartością (np. Stanisław Pamuła)²⁴¹ a jeszcze rzadziej analiza źródłowa na bazie archiwaliów (np. Małgorzata Strzelecka)²⁴². Wśród innych tytułów opracowań książkowych doczekały się: popularny magazyn ilustrowany „Przekrój” (17) [21]²⁴³, tygodnik „Życie Literackie” (4) [17]²⁴⁴; wydawane u progu PRL „Odrodzenie” (3) [13] i „Twórczość” (4) [12]²⁴⁵ oraz „Dziennik

²³⁶ J. Żakowski: *Pół wieku pod włos czyli Życie codzienne "Tygodnika Powszechnego" w czasach heroicznych*. Kraków 1999 [20]; tenże: *Anatomia smaku czyli rozmowy o losach zespołu Tygodnika Powszechnego 1953-1956*. Lublin 1986 [7]; R. Jarocki: *Czterdzieści pięć lat w opozycji : (o ludziach "Tygodnika Powszechnego")*. Kraków 1990 [15]; M. Jagiełło: *Próba rozmowy : szkice o katolicyzmie odrodzeniowym i "Tygodniku Powszechnym" 1945-1953*. T. 1- 2. Warszawa 2001 [9]; tenże: *"Tygodnik Powszechny" i komunizm 1945-1953*. Warszawa 1988 [5].

²³⁷ R. Jarocki: *Czterdzieści pięć lat w opozycji : (o ludziach "Tygodnika Powszechnego")*. Kraków 1990.

²³⁸ M. Jagiełło: *Próba rozmowy : szkice o katolicyzmie odrodzeniowym i "Tygodniku Powszechnym" 1945-1953*. T. 1- 2. Warszawa 2001.

²³⁹ J. Żakowski: *Anatomia smaku ... op. cit.*; M. Jagiełło: *"Tygodnik Powszechny" i komunizm op. cit...*

²⁴⁰ M.in.: J. Turowicz: *Początki "Tygodnika Powszechnego"*, ZP 1984, nr 3, s. 30-33 [5]; tenże: *Wierność*. Poznań 1995 [9]; S. Kisielewski: *Dzienniki*. Warszawa 1996 i nast. [21]; M. Skwarnicki: *Dzienniki 1982-1990*. Kraków 1998 [3]; A. Gołubiew: *Unoszeni historii*. Kraków 1971 [7]; W. Bereś: *Gliniarz z "Tygodnika"*. Warszawa 1991 [5] i in.

²⁴¹ S. Pamuła: *Rola "Tygodnika Powszechnego" w procesie przemian demokratycznych w Polsce*, „Tolerancja” T. 2 (1995), s. 147-176 [1].

²⁴² M. Strzelecka: *Trudne kompromisy : środowisko "Tygodnika Powszechnego" wobec reform systemu oświaty i wychowania w latach 1945-1989*. Toruń 2009 – tam obszerna literatura przedmiotu.

²⁴³ M.in.: J. Jaworska: *Cywilizacja "Przekroju" : misja obyczajowa w magazynie ilustrowanym*. Warszawa 2008; wspomnienia - A. Klominek: *Życie w "Przekroju"*. Warszawa 1995 [13]; M. Walczykowska: *Problematyka literacko-kulturalna w "Przekroju" w latach 1945-1955*, „Zeszyty Naukowe. WSP w Bydgoszczy. Studia Bibliologiczne” Z. 2/3 (1982), s. 243-260 [3]; W. P. Szymański: *Uśmiech Sartre'a : ("Przekrój" i ...)*, „Arka” Nr 44/45 (1993), s. 77-99 [1]; A. Klominek: *"Przekrój" 1945-1964 : szkic informacyjny*, ZP 1964, nr 3, s. 70-81 [1]; W. Matras: *"Przekrój" M. Eilego - "jedyne takie pismo na osiemset milionów Słowian" czy "organ ćwierćinteligencji"?*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 8. Kraków 2006, s. 468-484, też: *Kultura literacka i artystyczna na łamach "Przekroju" Mariana Eilego 1945-1956* (praca doktorska, AP Kraków, promotor Krzysztof Woźniakowski) – w druku.

²⁴⁴ M.in.: M. Chrzanowski: *"Życie Literackie" w latach 1951-1980*, Kraków 1983 [15] i in.

²⁴⁵ W. P. Szymański: *"Odrodzenie" i "Twórczość" w Krakowie 1945-1950*. Wrocław 1981 [11]; J. Natanson: *Tygodnik "Odrodzenie" (1944-1950)*. Warszawa 1987 [4]; J. Natanson: *Poeci i prozaicy krakowskiego "Odrodzenia"*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej*. T. 14. Warszawa 1991, s. 33-39; J. Wegner: *Miesięcznik "Twórczość" w kontekście czasopiśmiennictwa literackiego z lat 1944-1948*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej*. T. 1. Warszawa 1971, s. 123-131 i in.

Polski” (9) [10]²⁴⁶; rzadziej i na ogół publicystycznie interesowano się innymi tytułami, jak: „Znak” (9), „Gazeta Krakowska” (7), „Nasza Przeszłość” (8), „Tempo” (3), „Orzeł Biały” (3), „Echo Krakowa” (2) i in.

Badania nad prasą krakowską doby PRL jakkolwiek liczne (227 pozycji), cechuje znaczny niedorozwój prac syntetycznych (28) wobec publikacji o poszczególnych tytułach (199). Badania są nadto bardzo rozproszone; wśród 158 autorów żaden nie opublikował więcej niż 3 teksty, ani nie wywołał większego rezonansu wśród cytujących. Analiza aktywności i cytowań (wykres 8) wskazuje, że badania w tym zakresie znajdują się wciąż w fazie załączkowej (liczba cytowań [240] jest pochodną liczny publikacji: 225); potwierdza to wskaźnik *citation impact*, który wynosi tu 1,06 (wobec średniej 1,77).

Podobne uwagi można odnieść do ostatniego odcinka badań – prasy Krakowa w okresie transformacji (czyli jej przekształceń po roku 1989). Badania jakkolwiek były stosunkowo często podejmowane (73 publikacji – por. wykres 9), cechuje niewysoki wskaźnik *citation impact* 0,99. Stan ten tłumaczą względy obiektywne – publikacje dotyczące tego okresu niemal w całości znajdują poza granicą *half-life* (są młodsze niż 14 lat). Sprawia to, że nie są sprawiedliwie reprezentowane poprzez cytowania, które z pewnością z czasem będą wyższe. Abstrahując od powyższych uwag, stan badań nad prasą tego okresu jest zadowolający, gdyż mimo braku badań przyczynkarskich już w 2004 roku ukazała się monografia tego okresu pióra Władysława M. Kolasy [18]²⁴⁷, w której autor opisał okres najintensywniejszych jej przemian, lata 1989-1998. Należy jednak podkreślić, że inspiratorem badań nad tym okresem był Jerzy Jarowiecki, który już w 1994 opublikował pierwszy szkic na ten temat [7]²⁴⁸. Wśród prac o poszczególnych tytułach z lat 1998-2009 (53) największym zainteresowaniem cieszyły się: „Brulion” (14) [25]²⁴⁹; „Tygodnik Powszechny” (9) [6]²⁵⁰ oraz „Gazeta Krakowska” (3)²⁵¹.

²⁴⁶ M.in.: U. Lisowska-Kozuch: *Dziennik Polski w latach 1945-1969 : próba monografii*. Kraków 2010 [oraz liczne wcześniejsze prace autorski]; wspomnienia – m.in. S. W. Balicki: *Ludzie "Dziennika Polskiego" zapamiętani wczoraj i dziś*, ZP 1964, nr 3, s. 38-56 [3].

²⁴⁷ W. M. Kolasa: *Prasa Krakowa w dekadzie przemian 1989-1998 : rynek, polityka, kultura*. Kraków 2004 [18].

²⁴⁸ J. Jarowiecki: *Zmiany w prasie krakowskiej (1989-1993)*, [w:] *Dylematy transformacji prasy polskiej 1989-1993*. Warszawa 1994, s. 193-205 [7].

²⁴⁹ M.in. J. Klejnocki, J. Sosnowski: *Chwilowe zawieszenie broni : o twórczości tzw. pokolenia "bruLionu" : (1986-1996)*. Warszawa 1996 [6]; P. Płaneta: *Brulion (1987-1992) - próba deklaracji pokoleniowej w sztuce*, ZP 1994, nr 3/4, s. 41-67 [4]; M. Wieczorek: *"Brulion" - fenomen skutecznej działalności w kulturze*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, nr 3, s. 131-153 [3]; W. M. Kolasa: *Literatura i kontestacja : (krótka historia "bruLionu")*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historicolitteraria” [Nr] 2 (2002), s. 313-321 i in.

²⁵⁰ M.in.: W. M. Kolasa: *"Tygodnik Powszechny" w nowej rzeczywistości (1989-1999)*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 5. Kraków 2001, s. 689-707 [1] i in.

²⁵¹ W. M. Kolasa: *"Gazeta Krakowska" na tle małopolskiej prasy regionalnej : (1989-2000)*, „Małopolska” T. 3 (2001), s. 95-125; I. S. Fiut, J. Pałosz: *Strategie wydawnicze "Gazety Krakowskiej" w latach 1990-2006*, ZP

Bibliography

- 100-lecie "Przeglądu Lekarskiego", „Przegląd Lekarski” 1964, nr 4/5, s. 241-291;
- A Dudek: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej : 1989-1995*. Kraków 1997
- A. Aleksiewicz: *Drukarstwo w Rzeczypospolitej Krakowskiej i Galicji Zachodniej w latach 1815-1860*. Warszawa 1976, passim [4].
- A. Bańdo: *Marian Dąbrowski i legenda "Ilustrowanego Kuriera Codziennego"*, [w:] Kraków - Lwów. T. 6, cz. 2. Kraków 2003. s. 195-206;
- A. Bańdo: *Nie tylko krew na pierwszej stronie : problematyka kulturalna na łamach "Ilustrowanego Kuriera Codziennego" w latach 1918-1939*. Kraków 2006;
- A. Buck: *Od "Walki" do "Czarno na białym" : uwagi o prasie literackiej młodych Krakowa w l. 1945-1960*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku*. [T. 1]. Kraków 1988, s. 222-244;
- A. Dziadzio: *Spoleczne i polityczno-ideowe oblicze "Przeglądu Polskiego" w latach 1866-1870*, „Studia Historyczne” 1988, z. 2, s. 191-215.
- A. F. Grabski: *Zarys historiografii polskiej*. Poznań 2006, s. 198-230;
- A. Faber-Chojnacka: *Czasopisma krakowskie dla dzieci i młodzieży w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1995 [3] (na bazie rozprawy doktorskiej WSP w Krakowie) i in.
- A. Garlicka: *Organizacja akcji prasowej Naczelnego Komitetu Narodowego*, RHCzP T. 3, z. 2 (1964), s. 86-144 [5]
- A. Garlicki: *Rodzaje konfiskat prasowych w Krakowie w latach 1900-1914*, „Przegląd Historyczny” 1963, z. 3, s. 457-472 [5];
- A. Garlicki: *Założenie tygodnika "Piast" w 1913 roku*, RHCzP T. 2 (1963), s. 169-184.
- A. Gołubiew: *Unoszeni historii*. Kraków 1971 [7];
- A. Gruca: *"Krakus" : 1891-1895 - konserwatywne pismo dla ludu*, „Studia Historyczne” 1991, z. 2, s. 229-245; też: *"Krakus" (1891-1895) - konserwatywny tygodnik dla ludu*, [w:] *Z dziejów prasy konserwatywnej*. Lublin 2009, s. 64-92.
- A. Kaleta: *"Przegląd Powszechny" 1884-2005 : charakterystyka i stan badań*, „Studia Bibliologiczne Akademii Świętokrzyskiej” T. 10 (2006), s. 85-105.
- A. Kersten: *W sprawie badań nad początkami prasy polskiej*, „Kwartalnik Historyczny” 1963, nr 1, s. 69-83
- A. Klominek: *"Przekrój" 1945-1964 : szkic informacyjny*, ZP 1964, nr 3, s. 70-81 [1];
- A. Klominek: *Życie w "Przekroju"*. Warszawa 1995 [13];
- A. Meissner: *Polskie czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Myśl edukacyjna w Galicji 1772-1918*. Rzeszów 1996, s. 133-148 [2].
- A. Misiowa: *Z dziejów krakowskiego czasopiśmiennictwa literackiego w latach 1832-1846*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 75-93;
- A. Notkowski: *Pod znakiem trzech strzał : prasa Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918-1939*. Kraków 1997 [17].
- A. Paczkowski: *Prasa polityczna ruchu ludowego 1918-1939*. Warszawa 1970[30]
- A. Paczkowski: *Prasa w życiu politycznym Drugiej Rzeczypospolitej*, „Dzieje Najnowsze” 1978, nr 3, s. 44.
- A. Paczkowski: *Tygodnik „Piast” (1913-1939) : organizacja i finanse*. Cz. 1, RHCzP 1968, z. 1, s. 125-146.
- A. Paczkowski: *Tygodnik „Piast” (1913-1939) : organizacja i finanse*. Cz. 2, RHCzP 1968, z. 2, s. 121-145;
- A. Przyboś: *"Merkuriusz Polski" na tle epoki*, ZP 1961, nr 1/2, s. 7-18.
- A. Przyboś: *Nie rozwiązane problemy prasy polskiej*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1962, z. 1/2, s. 3-14 [3];
- A. Przyboś: *Z badań nad słownictwem Merkuriusza Polskiego z 1661 r.*, „Językoznawca” 1964, 11/12, s. 18-31.
- A. Rejter: *Polifoniczność gatunkowa "Merkuriusza Polskiego" z 1661 roku*, „Napis” Ser. 6 (2000), s. 7-17.
- A. T. Chłędowski: *O początkowych pismach periodycznych w języku polskim*, „Pamiętnik Lwowski” 1816 t. 1, nr 2, s. 122-133
- A. Toczek: *Krakowski "Naprzód" i jego polityczne oblicze 1919-1934*. Kraków 1997.
- A. Toczek: *Krakowski "Naprzód" jako główny organ prasowy PPSD (1892-1919)*, [w:] *W "naprzodowym" stylu*. Kraków 2004, s. 8-31;
- A. Toczek: *Kraków na polityczno-prasowej mapie Polski w latach 1918-1926*, „Studia Historyczne” 1992, z. 3, s. 363-384 [1].
- A. Toczek: *Prasa Polskiej Partii Socjalistycznej i niezależnych socjalistów w Krakowie w latach 1918-1939*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Nr 6 (1991), s. 57-68 [1].
- A. Toczek: *Redakcja i współpracownicy krakowskiego "Czasu" w latach 1920-1934*, [w:] Kraków - Lwów. T. 4. Kraków 1999, s. 272-290 [3];
- A. Toczek: *Redakcja i współpracownicy tygodnika "Piast" w latach 1918-1926*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Z. 5 (1990), s. 113-132;
- A. Toczek: *Stosunki "Czasu" z prasą krakowską i konserwatywną w latach 1920-1934*, RHPP 2007, z. 2, s. 95-121 [1].

- A. Toczek: *Wydawnictwo i organizacja krakowskiego dziennika PPS "Naprzód" (1919-1939)*, [w:] *W "naprzodowym" stylu*, Kraków 2004, s. 41-64;
- A. Tytowska: *W krzywym zwierciadle "Diabła" (1869-1885)*, [w:] *Polska krytyka teatralna w XIX wieku*. Warszawa 1994, s. 37-50;
- A. Woltanowski: *Prasa i pisma periodyczne powstania kościuszkowskiego*. Białystok 1984. Rozdz. I, s. 25-74: *Prasa insurekcyjna w Krakowie*.
- A. Zyga: *Krakowskie "Życie" pod redakcją Ludwika Szczepańskiego (1897-1898)*. Cz. 1-2, KHPP 1986, nr 3, s. 19-46; nr 4, s. 47-68 [4];
- A. Zyga: *Krakowskie czasopisma literackie drugiej połowy XIX wieku 1860-1895*. Kraków 1983.
- A. Zyga: *Literatura polska w "Życiu" pod redakcją Ludwika Szczepańskiego*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej” R. 31/32 (1994/1995), s. 107-123.
- A. Zyga: *Materiały do genezy i powstania krakowskiego "Życia" Ludwika Szczepańskiego*, „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 2, s. 189-226 [2];
- A. Zyga: *Młodość pisarska Ludwika Szczepańskiego*, „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej” R. 12 (1974), s. 37-87 [1];
- A. Zyga: *Program ideowo-artystyczny "Życia" za redakcji Ludwika Szczepańskiego*, „Ruch Literacki” 1972, z. 3, s. 135-152 [3];
- B. Sordylowa: *"Przegląd Biblioteczny" - tradycja i współczesność*, „Przegląd Biblioteczny” 2002, z. 1/2, s. 67-87 i in.
- B. Wróblewska: *Z dziejów polskiej prasy komunistycznej: "Przegląd Społeczny" (1930-1931)*, „Z Pola Walki” 1961, nr 3, s. 61-73 [2];
- Cz. Brzoza: *Jewish periodicals in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*. Cracow 1993, s. 55-69;
- Cz. Brzoza: *Kamienie i prasa: z dziejów kultury politycznej międzywojennego Krakowa*, ZP 1996, nr 1/2, s. 105-116 [3].
- Cz. Brzoza: *Krakowska prasa katolicka w okresie międzywojennym – 2004* [1]
- Cz. Brzoza: *Krakowska prasa katolicka w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 2004, z. 2, s. 187-209 [1].
- Cz. Brzoza: *Krakowska prasa związków zawodowych w okresie międzywojennym*, „Studia Historyczne” 1997, z. 4, s. 519-535 [3].
- Cz. Brzoza: *Materials toward the Bibliography of the Jewish Press in Cracow (1918-1939)*, [w:] *Bibliographies of Polish Judaica*, Cracow 1993, s. 71-110 [2].
- Cz. Brzoza: *Międzywojenne dzieje tygodnika "Piast"*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 125 (1998), s. 129-144;
- Cz. Brzoza: *Pierwsze lata "Nowego Dziennika", organu syjonistów krakowskich*, RHPP 1998, z. 1/2, s. 23-47.
- Cz. Brzoza: *Polityczna prasa krakowska 1918-1939*. Kraków 1990.
- Cz. Brzoza: *Prasa żydowska w Krakowie w latach 1918-1939*, „Krzysztofor” Z. 15 (1988), s. 57-67 [2].
- Cz. Brzoza: *The Jewish press in Kraków*, „Polin” (Oxford) Vol. 7 (1992), s. 133-146 [2];
- Cz. Lechicki: *Kartka z dziejów prasy krakowskiej XX w.*, „Małopolskie Studia Historyczne” 1965, nr 1/2, s. 119-138 [5];
- Cz. Lechicki: *Krakowski "Głos Narodu" w latach 1914-1939*, „Studia Historyczne” 1973, z. 3, s. 343-381 [7].
- Cz. Lechicki: *Krakowski "Kraj" 1869-1874*. Wrocław 1975.
- Cz. Lechicki: *Najstarsze organizacje dziennikarskie*, ZP 1967, nr 2, s. 86-93 [8];
- Cz. Lechicki: *Pierwsze dwudziestolecie krakowskiego "Głosu Narodu"*, „Studia Historyczne” 1969, z. 4, s. 507-532 [4];
- Cz. Lechicki: *Pierwszy zjazd dziennikarzy polskich w Krakowie 1868 r.*, PWiD 1958, nr 2, s. 141-143 [1].
- Cz. Lechicki: *Rzut oka na sto lat polskiego czasopiśmiennictwa katolickiego*, „Novum” 1975, nr 1/3, s. 76-92 [5] oraz kilku w opracowaniach o poszczególnych tytułach.
- Cz. Michalski: *Krakowska prasa sportowa [1891-2002]*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 241-250.
- D. Adamczyk: *Działalność wydawnicza "Naprzodu" w latach 1892-1914*, tamże s. 122-128;
- D. Hombek: *Prasa i czasopisma polskie XVIII wieku w perspektywie bibliologicznej*. Kraków 2001, s. 255-269
- D. Muszanka: *Karykatury Kazimierza Sichulskiego*. Wrocław 1970, passim.
- D. Rederowa: *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815-1872*. Kraków 1998, s. 141-159;
- E. Bogdanowska-Spuła: *Marian Dąbrowski w kręgu Klubu Okrągłego Stołu*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 7. Kraków 2005, s. 542-555;
- E. Fogelzang-Adler: *Problematyka okupacyjna i wizja powojennej Polski w konspiracyjnych publikacjach ugrupowań liberalno-demokratycznych 1939-1945* (UJ 1994, prom. Michał Śliwa) – pozostaje rękopisem.
- E. Kossewska: *"Legion" - pismo ideowo-historyczne oddziału krakowskiego Związku Legionistów Polskich (1929-1932)*, RHPP 2003, z. 2, s. 89-108.

- E. Moszyński: *Ludzie i czasy "Czasu"*. Toruń 2004 [7].
- E. Orzechowski: *Czasopisma studenckie Krakowa w latach 1945-1969*, ZP 1970, nr 3, s. 75-84 [5];
- E. Skorupa: *"Znamiona zbrodni" : cenzura i o cenzurze na łamach lwowskiego "Szczytka" i krakowskiego "Diabla"*, [w:] *Piśmiennictwo - systemy kontroli - obiegi alternatywne*. T. 1. Warszawa 1992, s. 328-354 [1].
- F. Bentkowski: *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych*. T. 1-2. Warszawa 1814.
- F. Korpałowa: *Katalog prasy krakowskiej od XVI w. do r. 1914 w zasobach Biblioteki Jagiellońskiej*, PWiD 1958, nr 2, s. 149-158 [2].
- F. Korpałowa: *Wystawa prasy krakowskiej od gazet pisanych do roku 1914*, „Prasa Współczesna i Dawna” [dalej PWiD] 1958, nr 2, s. 144-148 [2].
- F. M. Sobieszkański: *Czasopisma polskie*, [w:] *Encyklopedia powszechna Orgelbranda*. T. 6. - Warszawa, 1861, s. 304-353
- G. Gzella: *Krakowskie "pisma dla ludu" z 1848 roku*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1993, nr 1/2, s. 157-167.
- G. Gzella: *Krakowskie i lwowskie "pisma dla ludu" z 1848 r.*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 94-108;
- G. Wrona: *Konfiskaty prasy krakowskiej w latach 1932-1939*, RHPP 2007, z. 1, s. 55-90.
- G. Wrona: *Krakowskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*, [w:] *Kraków - Lwów*. [T. 3]. Kraków 1996, s. 117-126 [4];
- G. Wrona: *Polskie czasopisma naukowe w latach 1918-1939*. Kraków 2005, passim [6].
- G. Żugaj: *Zarys dziejów "Gazety Krakowskiej" : problemy badawcze*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historyczne” [Z] 17 (1995), s. 117-125.
- H. Dobrowolski: *Materiały do dziejów prasy polskiej w Archiwum Państwowym w Krakowie*, PWiD 1958, nr 1, s. 90-95 [3].
- H. Kozłowska-Sabatowska: *Narodziny "Nowej Reformy"*, „Studia Historyczne” 1984, nr 4, s. 593-615 [1]; inne prace dotyczą analiz treści.
- H. Starostka-Chrzanowska: *"Architekt" : miesięcznik poświęcony architekturze, budownictwu i przemysłowi artystycznemu (Kraków 1900-1915)*, KHPP 1987, nr 1, s. 5-19;
- H. Starostka-Chrzanowska: *Z badań nad statystyką galicyjskich czasopism gospodarczych (1772-1918)*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne” Z. 55 (1976), s. 113-126 [4].
- H. Vogler: *Pierwsze dziesięciolecie postępowej krakowskiej prasy*, [w:] *Na szlakach wielkich przemian*. Kraków 1954, s. 413-420;
- H. Więckowska: *Zarys czasopiśmiennictwa naukowego w Polsce*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E, Zagadnienia Ogólne Z. 2 (1966), s. 104-105 [11].
- H. Zawrzykraj: *Prasa krakowska po wyzwoleniu miasta w r. 1945 (styczeń-maj)*, RHCzP 1970, z. 4, s. 525-538 [3];
- I. Homola: *Prasa galicyjska w latach 1831-1864*, [w:] *Prasa polska w latach 1661-1864*. Warszawa 1976, s. 199-246.
- I. S. Fiut, J. Pałosz: *Strategie wydawnicze "Gazety Krakowskiej" w latach 1990-2006*, ZP 2006, nr 3/4, s. 43-58;
- I. Turowska-Bar: *Karol Estreicher jako historyk i krytyk czasopiśmiennictwa polskiego*, [w:] *Księga pamiątkowa ku czci Karola Estreichera (1827-1908)*. Kraków 1964, s. 370-381
- Ilustrowany Kurier Codzienny : księga pamiątkowa w stulecie powstania dziennika i wydawnictwa 1910-1939*. Red. G. Wrona, P. Borowiec, K. Woźniakowski. Kraków 2010.
- J. Adamczyk: *Początki polskiej produkcji czasopiśmienniczej*, „Zeszyty Naukowe UW. Prasoznawstwo” Nr 2 (1956), s. 45-115.
- J. Bujak: *Informacja o książce i prasie w tygodnikach galicyjskich 1772-1900*. Kraków 1989;
- J. Buszko: *Polskie czasopisma socjalistyczne w Galicji*, ZP 1961, nr 1/2, s. 29-35 [7];
- J. Buszko: *Ruch socjalistyczny w Krakowie 1890-1914*. Kraków 1961, passim [9].
- J. Buszko: *Walka "Naprzodu" z cenzurą (1892-1914)*, ZP 1960, nr 5/6, s. 120-129 [6];
- J. Drobiszewski: *Kręgi czytelnicze "Czasu" w latach 1848-1865*, „Studia Historyczne” 1969, nr 3, s. 377-394 [8];
- J. Drobiszewski: *Serwis informacyjny dziennika "Czas" w latach 1848-1865*, ZP 1968, nr 1, s. 74-86 [10];
- J. Garbaczowska: *Krakowska prasa dla wsi w r. 1848*, tamże 1949, nr 5, s. 223-227;
- J. Garbaczowska: *Krakowska prasa emigrancka w r. 1848*, tamże 1950, nr 2, s. 44-47;
- J. Garbaczowska: *Satyryczna prasa krakowska w roku Wiosny Ludów*, „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Polskiej Akademii Umiejętności” 1949, nr 1, s. 7-10;
- J. Jarowiecki: *Jeszcze jedno pismo konspiracyjne Krakowa*, „Ruch Literacki” 1968, nr 2, s. 117-119;
- J. Jarowiecki: *Konspiracyjna prasa harcerska w latach okupacji hitlerowskiej w Krakowie*, [w:] *Z dziejów prasy harcerskiej w kraju i na obczyźnie*. Gorzów Wlkp. 2003, s. 77-97.
- J. Jarowiecki: *Konspiracyjna prasa w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej 1939-1945*. Kraków 1980.

- J. Jarowiecki: *Krakowskie konspiracyjne pismo satyryczne "Na ucho" 1943-1944*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Historycznoliterackie” Z. 3 (1966), s. 73-111;
- J. Jarowiecki: *Początki prasy krakowskiej po 1945 roku*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Nr 6 (1991), s. 101-173 [4];
- J. Jarowiecki: *Powstanie i rozwój prasy Szarych Szeregów w Krakowie*, [w:] *Prasa dziecięca i młodzieżowa*. Kielce 1982, S. 221-298;
- J. Jarowiecki: *Prasa krakowska w latach 1945-1948*, [w:] *Prasa regionalna w 40-leciu Polski Ludowej*. Kielce 1987, s. 184-217 [1].
- J. Jarowiecki: *Prasa lwowska w latach 1864-1918 : bibliografia*. Kraków 2002.
- J. Jarowiecki: *Prasa podziemna w Krakowie w latach okupacji hitlerowskiej*, RHCzP 1976, z. 2, s. 139-169 [13];
- J. Jarowiecki: *Prasa podziemna w latach 1939-1945 : studia i szkice*. Kraków 1975 [12].
- J. Jarowiecki: *Prasa w Krakowie : tradycja i współczesność : (część pierwsza: do roku 1918)*, RHPP 2003, z. 1, s. 11-52, toż [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 5-35 [razem 4].
- J. Jarowiecki: *Prasa*, [w:] *Encyklopedia Krakowa*, Kraków 2000, s. 804-806 [14].
- J. Jarowiecki: *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*. Kraków 1997, s. 139-186 [41].
- J. Jarowiecki: *Zmiany w prasie krakowskiej (1989-1993)*, [w:] *Dylematy transformacji prasy polskiej 1989-1993*. Warszawa 1994, s. 193-205 [7].
- J. Jaworska: *Cywilizacja "Przekroju" : misja obyczajowa w magazynie ilustrowanym*. Warszawa 2008
- J. Klejnocki, J. Sosnowski: *Chwilowe zawieszenie broni : o twórczości tzw. pokolenia "bruLionu" : (1986-1996)*. Warszawa 1996 [6];
- J. Kochan: *Oblicze ideowo-polityczne "Świata Słowiańskiego"*, KHPP 1979, nr 2, s. 41-62;
- J. Kolbuszewski: *W stulecie "Pamiętnika Towarzystwa Tatrzańskiego"*, „Wierchy” R. 46 (1977), s. 5-12;
- J. Kras: *Życie umysłowe w Krakowie w latach 1848-1870*. Kraków 1977, s. 181-198.
- J. Kucia: *Kolportaż krakowskiej prasy konspiracyjnej w okresie okupacji hitlerowskiej*, ZP 1970, nr 2, s. 41-52;
- J. Kucia: *Krakowska prasa konspiracyjna 1939-1945*, ZP 1969, nr 2, s. 41-52;
- J. Kucia: *Krakowski ośrodek konspiracyjnej działalności wydawniczej*, „Z Lat Wojny i Okupacji” T. 2 (1970), s. 159-182.
- J. Kucia: *Tajne drukarnie krakowskie w okresie okupacji hitlerowskiej*, ZP 1969, nr 4, s. 49-60.
- J. Lachendro: *Prasa województwa krakowskiego w latach 1918-1939*. Kraków 2006
- J. Lankau: *Kilka nowych szczegółów o "Merkurjuszu Polskim" z 1661 r.*, „Prasa Pol” 1949, nr 4, s. 13-14.
- J. Lankau: *Prasa krakowska w przełomowych dniach wrześniowych 1939 roku*, PWiD 1958, nr 1, s. 79-89;
- J. Lankau: *Prasa staropolska na tle rozwoju prasy w Europie : 1513-1729*. Kraków 1960 [34].
- J. Lankau: *Przywilej na drukowanie nowin wydany przez króla Jana III Jerzemu Aleksandrowi de Priami w dniu 22 VI 1695 w Warszawie*, PWiD 1958, nr 1, s. 112-114.
- J. Michalik: *Czasopisma teatralne [w Krakowie 1910-1915]*, [w:] *Dzieje teatru w Krakowie*. T. 5, cz. 2. Kraków 1987, s. 197-215.
- J. Myśliński: *Architekt pierwszego polskiego dziennika socjalistycznego (Emil Haecker)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 23-29 [4]
- J. Myśliński: *Czasopiśmiennictwo naukowe w Galicji w dobie autonomicznej*, RHCzP 1969, z. 4, s. 477-500 [4].
- J. Myśliński: *Grupy polityczne Królestwa Polskiego w Zachodniej Galicji 1895-1904*. Warszawa 1967 [3];
- J. Myśliński: *Nakłady prasy społeczno-politycznej w Galicji w latach 1881-1913*. Cz. 1-2, RHCzP 1965, z. 1, s. 115-133; z. 2, s. 80-98 [7].
- J. Myśliński: *Polska prasa socjalistyczna w okresie zaborów*. Warszawa 1982.
- J. Myśliński: *Pracowania Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego XIX i XX wieku PAN (1958-1993)*. „Rocznik Historii Prasy Polskiej” [dalej RHPP] 2002, z. 1, s. 185-209.
- J. Myśliński: *Prasa polska w Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918*, [w:] *Prasa polska w latach 1864-1918*. Warszawa 1976, s. 114-176 [21].
- J. Myśliński: *Prasa w Galicji w dobie autonomicznej 1867-1918 [makieta]*. Warszawa 1972.
- J. Myśliński: *Prasa wydawana przez Ligę Narodową w Krakowie przed 1905 rokiem*, RHCzP T. 2 (1963), s. 32-56 [6].
- J. Myśliński: *Strona finansowa wydawnictwa "Krytyka" 1910-1913*, RHCzP 1966, z. 1, s. 203-208;
- J. Myśliński: *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905-1914*. Warszawa 1970;
- J. Myśliński: *Szczepańscy - dziennikarze niekonwencjonalni*, KHPP 1991, nr 3/4 s. 104-112 [2].
- J. Myśliński: *Z dziejów prasy konserwatywnej w Krakowie przed pierwszą wojną światową*, RHCzP 1966, z. 1, s. 117-131 [2].
- J. Natanson: *Poeci i prozaicy krakowskiego "Odrodzenia"*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej*. T. 14. Warszawa 1991, s. 33-39;
- J. Natanson: *Tygodnik "Odrodzenie" (1944-1950)*. Warszawa 1987 [4];
- J. Pałosz: *Strategia formuły prasy regionalnej na przykładzie "Gazety Krakowskiej" w latach 1990-2006*, [w:] *Media regionalne : sukcesy i porażki*. Kielce 2008, s. 43-59.

- J. Pelczarski: *Niektóre fakty z historii koncernu "Ilustrowany Kurier Codzienny"*, PWiD 1958, nr 2, s. 130-140
- J. R. Szaflik: *Chłopska Przyszłość* : próba zorganizowania rewolucyjnej partii chłopskiej, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” R. 7 (1965), s. 198-216.
- J. Rączkowski: *Wśród polityków i artystów : (ze wspomnień redaktora)*. Warszawa 1969 [5].
- J. S. Bandtkie: *Wiadomość krótka o gazetach polskich*, „Rocznik Towarzystwa Naukowego Krakowskiego z Uniwersytetem Krakowskim Połączonym”, t. 4 (1819), s. 205-224.
- J. Seniów: *Dzienniki krakowskie w czasie Wielkiej Wojny (1914-1918)*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 6, cz. 2. Kraków 2003, s. 141-154 oraz 5 analiz treści prasy tego okresu, szczeg.
- J. Seniów: *Na drodze do niepodległości : prasa krakowska wobec Legionów Polskich podczas I wojny światowej (1914-1918)*. Kraków 2004;
- J. Seniów: *Prasa krakowska w czasie pierwszej wojny światowej (1914-1918)*, ZP 2002, nr 3/4, s. 120-136;
- J. Sulowski: *"Continuatione del Mercurio Polacco"*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” [dalej RHCzP] 1976, z. 4, s. 377-420.
- J. Sulowski: *Włoska odmiana "Mercuriusza Polskiego"*, ZP - 1967, nr 1, s. 65-74;
- J. Szczepaniec: *Udział drukarni Bertutowiców w akcji wydawniczej "Mercuriusza Polskiego" z 1661 r.*, „Rocznik Zakładu Narodowego Imienia Ossolińskich” T. 9 (1974), s. 87-106.
- J. Turowicz: *Początki "Tygodnika Powszechnego"*, ZP 1984, nr 3, s. 30-33 [5];
- J. Turowicz: *Wierność*. Poznań 1995 [9]; S. Kisielewski: *Dzienniki*. Warszawa 1996 i nast. [21];
- J. Urban: *Krakowskie Towarzystwo Popierania Prasy Katolickiej (1912-1916)*, „Analecta Cracoviensia” T. 36 (2004), s. 525-542.
- J. Wegner: *Miesięcznik "Twórczość" w kontekście czasopiśmiennictwa literackiego z lat 1944-1948*, [w:] *Materiały pomocnicze do historii dziennikarstwa Polski Ludowej*. T. 1. Warszawa 1971, s. 123-131 i in.
- J. Żakowski: *Anatomia smaku czyli rozmowy o losach zespołu Tygodnika Powszechnego 1953-1956*. Lublin 1986 [7];
- J. Żakowski: *Pół wieku pod włos czyli Życie codzienne "Tygodnika Powszechnego" w czasach heroicznych*. Kraków 1999 [20];
- J. Maternicki: *Dziesięć wieków historiografii polskiej. Cz. 2, Ostatnie 60 lat.* „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 2, s. 85-98;
- Jubileusz Czasu : 1848-1898*. Kraków : Nakł. Wydawnictwa Czasu, 1899, 405 s.
- K. Adamek: *Geneza i wstępny program krakowskiego "Czasu"*, KHPP 1980, nr 1, s. 19-34;
- K. Bąkowski: *Dziennikarstwo krakowskie do 1848 roku*, „Rocznik Krakowski” T. 8 (1906), s. 129-188
- K. Dunin-Wąsowicz: *Czasopiśmiennictwo ludowe w Galicji*. Wrocław 1952.
- K. Estreicher: *Dziennikarstwo w Galicji i Krakowie do roku 1860*, „Biblioteka Warszawska” 1861, t. 2, s. 156-157, 408-428, 666-686
- K. Estreicher: *Spis alfabetyczny czasopism i dzieł zbiorowych od najdawniejszych czasów*, [w:], tegoż: *Bibliografia polska XIX stulecia*. T. 1. Kraków 1870, s. 240-266.
- K. Estreicher *1400 pism periodycznych i zbiorowych*. Kraków 1871 (Druk. Uniwersytetu Jagiellońskiego), 27 s
- k. Estreicher: *Bibliografia Polska XIX stulecia przez...T. 6. Dopelnienia. (A-O)*. Kraków 1881, s. 134-141.
- K. Groniowski: *Korespondenci "Przyjaciela Ludu" o Stanach Zjednoczonych (1896-1932)*, „Przegląd Polonijny” 1987, z. 2, s. 5-21.
- K. Nowak: *Prasa KPP, PPS-lewicy, lewicy związkowej i NSPP w okręgu krakowskim*, PWiD 1959, nr 1/2, s. 167-177 [3].
- K. Olszański: *Krakowski "Czas" wobec powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*. Kraków 1968, s. 193-301.
- K. Przyboś, W. Magdziarz: *Mercuriusz Polski" jako element propagandy dworu w zestawieniu z "Gazette de France"*, „Studia Historyczne” 1975, nr 2, s. 167-169.
- K. Przyboś, W. Magdziarz: *Mercuriusz Polski" jako element propagandy... op. cit.*
- K. Socha: *Prenumeratory "Zbioru Tygodniowego Wiadomości Uczonych" (1784-1785)*, RHPP 2002, z. 2, s. 45-64
- K. Targosz: *Hieronim Pinocci - studium z dziejów kultury naukowej w Polsce w XVII wieku*. Warszawa 1967 [3].
- K. Woźniakowski: *Gadzinowy miesięcznik "Kolejowiec" (1943-1944) i jego publikacje literackie*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Prace Bibliotekoznawcze” Z. 8 (1996), s. 155-170 [3];
- K. Woźniakowski: *Literatura i zagadnienia literackie na lamach gadzinowych periodyków dla wsi "Siewu" (1940-1945) i "Rolnika" (1941-1944)*, [w:] *Literatura, prasa, biblioteka*. Kraków 1997, s. 194-213 [1].
- K. Woźniakowski: *W kręgu jawnego piśmiennictwa literackiego Generalnego Gubernatorstwa (1939-1945)*. Kraków 1997, passim [11];
- K. Wyka: *Teka Stańczyka na tle historii Galicji w latach 1849-1869*. Wrocław 1951, s. 106-185 [4].
- K. Zawadzki: *"Awizy Krakowskie" i "Gazety z Warszawy" : dwie gazety seryjne z przelomu XVII i XVIII w.*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” [dalej KHPP] 1986, nr 3, s. 5-18;

- K. Zawadzki: *"Wiadomości Cudzoziemskie Ekstraordynaryjne z Poczty Cesarskiej" (1686-1689)*, RHCzP 1976, z. 4, s. 355-376;
- K. Zawadzki: *"Wiadomości Różne Cudzoziemskie" 1696-1705*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” T. 33/34 (2001), s. 159-176
- K. Zawadzki: *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI-XVIII wieku*. T. 1-3 (Warszawa 1977-1990)
- K. Zawadzki: *Początki prasy polskiej : gazety ulotne i seryjne XVI-XVIII wieku*. Warszawa 2002, s. 13-16.
- K. Zawadzki: *Stan badań nad gazetami ulotnymi*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” T. 7 (1971), s. 335-353.
- Krakowski Okręg Armii Krajowej w dokumentach*. T. 2, cz. 1-2, *Dział łączności operacyjnej, łączność radiowa (1943-1945)*. Oprac. A. Zagórski. Kraków 1999.
- Księga pamiątkowa na dziewięćdziesięciolecie dziennika "Czas" : 1848-1938*. Kraków : Drukarnia Polska, 1938, 210 s.
- L. Dobroszycki: *Centralny katalog polskiej prasy konspiracyjnej 1939-1945*. Warszawa 1962.
- L. Gawor: *"Świat Słowiański" 1905-1914*, „Sofia” Nr 4 (2004), s. 347-352
- Literatura polska w okresie międzywojennym*. T. 1. Kraków 1979 [12].
- M. Arczyński: *Z dziejów prasy konspiracyjnej Stronnictwa Demokratycznego w Krakowie (1939-1945)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne SD” 1973, z. 9, s. 70-84 [13];
- M. Arczyński: *Z dziejów prasy konspiracyjnej w Krakowie 1939-1945*, ZP 1973, nr 1, s. 58-66 [12].
- M. Brahmer: *"Przegląd Współczesny" (1922-1939)*, „Przegląd Humanistyczny” 1980, nr 3, s. 127-133 [4];
- M. Chrzanowski: *"Życie Literackie" w latach 1951-1980*. Kraków 1983.
- M. Głuszko: *Walka konserwatystów krakowskich z demokratami na łamach ich organów prasowych w okresie 1867-1895 r.* Toruń 2007.
- M. J. Żmichrowska: *Czasopismo dla dziewcząt "Dziś i Jutro" 1925-1937*. Olsztyn 1990.
- M. Jagiełło: *"Tygodnik Powszechny" i komunizm 1945-1953*. Warszawa, 1988.
- M. Jagiełło: *Próba rozmowy : szkice o katolicyzmie odrodzeniowym i "Tygodniku Powszechnym" 1945-1953*. T. 1- 2. Warszawa 2001 [9];
- M. Jagiełło: *Trwałość i zmiana : szkice o "Przeglądzie Powszechnym" 1884-1918*. Warszawa 1993 [7];
- M. Jakubek: *"Gazeta Wyborcza" - efemeryczna inicjatywa prasowa krakowskich socjaldemokratów...*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 130 (2003), s. 151-164.
- M. Jakubek: *Krakowski "Czas" - środowisko dziennikarskie w latach 1848-1918*, „Zeszyty Naukowe UJ, Prace Historyczne” Z. 132 (2005), s. 147-166.
- M. Jakubek: *Prasa Krakowa 1795-1918 : statystyka i typologia*, [w:] Kraków - Lwów. T. 8. Kraków 2006, s. 316-329 [1].
- M. Jakubek: *Prasa krakowska 1795-1918*. Kraków 2004 [10];
- M. Jakubek: *Prasa krakowska w momencie transformacji cywilizacyjnej miasta, regionu, kraju (1795-1918)*, „Prace Komisji Historii Nauki PAU” T. 4 (2002), s. 91-118 [2];
- M. Jakubek: *Prasa krakowska z lat 1867-1918 : studium statystyczne*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1, s. 45-60 [7] i in.
- M. Jakubek: *Rozwój rynku prasowego w Krakowie a zmiany austriackiego prawa prasowego w okresie autonomii galicyjskiej*, [w:] Kraków - Lwów. T. 9, cz. 2. Kraków 2009, s. 18-28.
- M. Kallas: *"Dziennik Departamentowy Krakowski" (1812-1815) na tle wydawnictw urzędowych z czasów Księstwa Warszawskiego*, RHCzP 1972, z. 3, s. 317-327.
- M. Kawka: *Krakowskie czasopismo językoznawcze "Język Polski" (1913-1994)*, [w:] Kraków - Lwów. [T. 3]. Kraków 1996, s. 176-182;
- M. Kitowska: *"Orli Lot" (1920-1939)*, [w:] *Młody czytelnik w świecie książki, biblioteki i informacji*. Katowice 1996, s. 68-72.
- M. Korczyńska-Derkacz: *Typy informacji o nauce w polskim czasopiśmiennictwie naukowym XIX wieku na przykładzie "Rocznika Towarzystwa Naukowego Krakowskiego" 1817-1872*, „Rocznik Biblioteki PAN” 1982, s. 61-79 [2].
- M. Kowalczyk: *Skonfiskowane numery czasopism z lat 1889-1905*, „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959, nr 1/2, s. 49-57 [1]
- M. Król: *Konserwatyści krakowscy 1831-1865*, „Archiwum Historii Filozofii i Myśli Społecznej” R. 19 (1973), s. 175-207;
- M. Skwarnicki: *Dzienniki 1982-1990*. Kraków 1998 [3];
- M. Stala: *Instykt harmonii : wokół programu estetycznego "Museionu"*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historycznoliterackie” Z. 39 (1980), s. 121-143.
- M. Strzelecka: *Trudne kompromisy : środowisko "Tygodnika Powszechnego" wobec reform systemu oświaty i wychowania w latach 1945-1989*. Toruń 2009.
- M. Tyrowicz: *Austriacka polityka cenzuralna a prasa galicyjska 1772-1849*, KHPP 1978, nr 1, s. 5-26.
- M. Tyrowicz: *Organizacja pracy redakcyjnej w czasopiśmiennictwie Galicji i Krakowa (1772-1831)*, „Kwartalnik Prasoznawczy” 1958, nr 1/2, s. 17-26 [9];

- M. Tyrowicz: *Prasa Galicji i Rzeczypospolitej Krakowskiej 1772-1850 – studia porównawcze*. Kraków 1979.
- M. Tyrowicz: *Prasa krakowska w dziejach polskiego dziennikarstwa*, „Zeszyty Prasoznawcze” [dalej ZP] 1968, nr 1, s. 17-28 [6].
- M. Tyrowicz: *Zagadnienie elementów treściowych i układu redakcyjnego w czasopiśmiennictwie galicyjskim i krakowskim 1772-1831*, PWiD 1958, nr 1, s. 61-72 [3];
- M. Walczykowska: *Problematyka literacko-kulturalna w "Przekroju" w latach 1945-1955*, „Zeszyty Naukowe WSP w Bydgoszczy. Studia Bibliologiczne” Z. 2/3 (1982), s. 243-260 [3];
- M. Wieczorek: *"Brulion" - fenomen skutecznej działalności w kulturze*, „Przegląd Humanistyczny” 1996, nr 3, s. 131-153 [3];
- Merkuriusz Polski*. Oprac. A. Przyboś. Kraków 1960.
- O. Beiersdorf: *Tajna prasa krakowska w okresie powstania styczniowego*, [w:] *Kraków w powstaniu styczniowym*. Kraków 1968, s. 303-358.
- P. Borowiec: *Jesteśmy głosem milionów : dzieje krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005;
- P. Borowiec: *Polityczna działalność Mariana Dąbrowskiego*, ZP 2005, nr 1/2, s. 105-122 [3];
- P. Borowiec: *Między sensacją a nauką : obraz produktów krakowskiego wydawnictwa i koncernu prasowego Ilustrowany Kurier Codzienny (1910-1939)*. Kraków 2005.
- P. Chmielowski: *Dziennikarstwo polskie*, [w:] *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*. T. 18. Warszawa, 1896, s. 624-636
- P. Kołtunowski: *"Krakauer Zeitung" w systemie propagandy*, KHPP 1986, nr 2, s. 41-63 [1].
- P. Kołtunowski: *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie "Krakauer Zeitung" (1939-1945) : studium historyczno-filologiczne*. Lublin 1990.
- P. Kołtunowski: *Strategia propagandy hitlerowskiej w Generalnym Gubernatorstwie na podstawie "Krakauer Zeitung" (1939-1945)*. Lublin 1990 [2].
- P. Naleźniak: *Najważniejsze pisma krakowskiego drugiego obiegu w latach 1976-1990*, [w:] A. Gliksman: *Solidarność Małopolska : kalendarium 1980-2005*. Kraków 2005, s. 359-377;
- P. Obrączka: *Literatura niemiecka na łamach krakowskiego "Życia" 1897-1900*, „Zeszyty Naukowe WSP Opole. Filologia Polska” Z. 17 (1980), s. 47-65;
- P. Obrączka: *Odpowiedzi redakcji krakowskiego "Życia" (1897-1900)*, „Sprawozdania - Opolskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk” Nr 14 (1976), s. 33-46 i in.
- P. Planeta: *Brulion (1987-1992) - próba deklaracji pokoleniowej w sztuce*, ZP 1994, nr 3/4, s. 41-67 [4];
- Polskie czasopisma religijno-społeczne w XIX wieku : materiały do katalogu*. Warszawa 1988.
- Por. S. Dziki: *Warsztat dokumentacyjny prasoznawcy*. Kraków 1992, s. 119;
- R. Dutkova: *"Kwartalnik Naukowy" Antoniego Zygmunta Helcla 1835-1836*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria E, Zagadnienia Ogólne” 1970, nr 4, s. 55-95;
- R. Jarocki: *Czterdzieści pięć lat w opozycji : (o ludziach "Tygodnika Powszechnego")*. Kraków 1990.
- R. Jaskuła: *Czasopismo "Niewiasta" (1860-1863) : szkic monograficzny*, RHCzP 1973, z. 4, s.453-494.
- R. Majewska-Grzegorzycykowa: *"Merkuriusz Polski" z 1661 roku i początki periodycznego piśmiennictwa polskiego*, „Przegląd Nauk Historycznych i Społecznych” T. 7 (1956), s. 7-48
- R. Stobiecki: *Historiografia PRL*. Warszawa 2007, passim;
- R. Stobiecki: *Między kontynuacją a dyskontynuacją* [w:] *Humanistyka polska w latach 1945-1990*. Warszawa 2000, s. s. 127-155;
- R. Śmiech: *"Robociarz" - organ PPS-Lewicy : próba monografii pisma*, RHCzP T. 3, z. 1 (1963), s. 219-250 [2];
- R. Taborski: *O "Miesięczniku Literackim i Artystycznym" Józefa Hieronima Reitingera*, „Przegląd Humanistyczny” 1991, nr 3/4, s. 169-175.
- R. Terlecki: *Wydawnictwa niezależne w Krakowie w latach 1976-1980*, [w:] *Wydawnictwa podziemne w powojennym Krakowie*. Kraków 1993, s. 23-30 [1];
- R. Wapiński: *"Przegląd Wszechpolski" (1895-1905, 1922-1926)*, [w:] *Na warsztatach historyków polskiej myśli politycznej*. Wrocław 1980, s. 79-93 [7], nadto kilka analiz treści.
- R. Żurkova: *"Rozmaitości Naukowe" - krakowskie pismo naukowe 1828-1831*, „Roczniki Biblioteczne” 1965, nr 1/2, s. 69-95
- S. Brzozowski: *Piśmiennictwo leśne w Galicji poza "Sylwanem"*, [w:] *Twórcy i organizatorzy leśnictwa polskiego na tle jego rozwoju*. Warszawa 1974, s. 254-267.
- S. Czarnowski: *Dziennikarstwo słowiańskie i polskie*. Kraków 1895.
- S. Dziki: *Czasopiśmiennictwo Rzeczypospolitej Krakowskiej (1815-1846)*, [w:] *W świecie myśli i wartości*. Kraków 2010, s. 123-152.
- S. Dziki: *Stan badań nad prasą krakowską*, [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa XIX i XX wieku* [T. 1]. Kraków 1988, s. 196-210 [3];
- S. Dziki: *Stan badań nad prasą Krakowa i Lwowa w latach 1990-2005*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 8. Kraków 2006, s. 505-517 [1].

- S. Gorski: *Dziennikarstwo polskie : zarys historyczny*. Warszawa 1905.
- S. Helsztyński: *Przybyszewski*. Kraków 1966, passim.
- S. Jarkowski: *Die polnische Presse in Vergangenheit und Gegenwart*, "Zeitungswissenschaft" 1937, nr 8, s. 505-612.
- S. Kwiecień: *Prasa żydowska w języku polskim w Krakowie w latach 1918-1939*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” [Nr] 2 (2003), s. 159-170 [1].
- S. Kwiecień: *Prasa żydowska w Krakowie w czasie okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Kraków - Lwów*. T. 9, cz. 2. Kraków 2009, s. 303-313.
- S. Kwiecień: *Problemy literatury i kultury na łamach "Gazety Żydowskiej" 1940-1942* (praca doktorska, Akademia Pedagogiczna w Krakowie 2005, promotor Halina Kosętko) – pozostaje w rękopisie.
- S. Kwiecień: *Przejawy życia kulturalnego w getcie krakowskim (w świetle "Gazety Żydowskiej")*, [w:] *Prasa dawna i współczesna*. Cz. 5. Poznań 2004, s. 63-74;
- S. Kwiecień: *Szata zewnętrzna i układ wewnętrzny "Naprzodu" w latach 1919-1934*, tamże, s. 32-40.
- S. Lato: *Galicyska prasa "dla ludu" 1848-1913*, RHCzP T. 2 (1963), s. 57-74.
- S. Milewski: *Juryści spod Wawelu : czasopiśmiennictwo prawnicze*. Cz. 1-3, „Palestra” 2004, nr 1/2, s. 118-122; nr 3/4, s. 179-181; 2004, nr 7/8, s. 194-196.
- S. Możdżeń: *"Ruch Pedagogiczny" na tle polskiego czasopiśmiennictwa pedagogicznego*, „Ruch Pedagogiczny” 1980, nr 1, s. 15-28 [4];
- S. Możdżeń: *Czasopisma pedagogiczne w Galicji*, [w:] *Z dziejów oświaty w Galicji*. Rzeszów 1989, s. 59-69 [1];
- S. Pamuła: *Rola "Tygodnika Powszechnego" w procesie przemian demokratycznych w Polsce*, „Tolerancja” T. 2 (1995), s. 147-176 [1].
- S. Sierotwiński: *Krakowski konspiracyjny "Miesięcznik Literacki"*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny. Filologia Polska. Prace Historycznoliterackie” Z. 11 (1961), s. 151-173.
- S. Urbańczyk: *Powstanie i dalsze losy "Języka Polskiego"*, „Język Polski” 1995, z 3, s. 161-168;
- S. W. Balicki: *Ludzie "Dziennika Polskiego" zapamiętani wczoraj i dziś*, ZP 1964, nr 3, s. 38-56 [3].
- T. Cieślak: *Z historii niemieckiej prasy w języku polskim*, RHCzP 1969, z. 4, s. 569-588 [19].
- T. Kargol: *"Kupiec Polski" w latach 1907-1913*, RHPP 2003, z. 1, s. 53-79.
- T. Ostrowska: *Polskie czasopiśmiennictwo lekarskie w XIX wieku*. Wrocław 1973, passim.
- T. P. Rutkowski: *Nauki historyczne w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2007, passim.
- T. Weiss: *"Życie" krakowskie a austriackie czasopisma modernistyczne*, „Magazyn Kulturalny” 1979, nr 3, s. 26-30 [2];
- T. Weiss: *Die Krakauer Zeitschrift "Życie" und die österreichischen modernistischen Zeitschriften*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace Historyczne. Studia Austro-Polonica” Z. 2 (1980), s. 179-194 [2]
- T. Wroński: *Konspiracyjna prasa IV Krakowskiego Obwodu PPR*, „Życie Literackie” 1972, nr 5, s. 6, 7 [5];
- T. Wroński: *Kronika okupowanego Krakowa*, Kraków 1974, [szczególnie wykaz tyt. s. 433-440] [14].
- T. Wroński: *Prasa krakowska z okresu okupacji hitlerowskiej w zbiorach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*, „Krzysztofory” T. 1 (1974), s. 49-61 [3];
- T. Z. Bednarski: *Wyspiański - grafik prasowy*, ZP 1969, nr 1, s. 87-97 [2]
- U. Caumanns: *Die polnischen Jesuiten der "Przegląd Powszechny" und der politische Katholizismus in der Zweiten Republik*. Dortmund 1996.
- U. Hahlweg: *Flugblatt und Zeitung in den Anfängen des Zeitungswesens in Polen*. Königsberg: Ost-Europa Verl., 1940, 123 s.
- U. Jakubowska: *Prasa Narodowej Demokracji w dobie zaborów*. Warszawa 1988.
- U. Lisowska-Kożuch: *Dziennik Polski w latach 1945-1969 : próba monografii*. Kraków 2010
- V. Pollmann: *Untermieter in christlichen Haus : die Kirche und die "jüdische Frage" in Polen anhand der Bistumsprelle der Metropole Krakau 1926-1939*. Wiesbaden 2001;
- V. Pollmann: *Untermieter in christlichen Haus : die Kirche und die "jüdische Frage" in Polen anhand der Bistumsprelle der Metropole Krakau 1926-1939*. Wiesbaden 2001.
- W. Bereś: *Gliniarz z "Tygodnika"*. Warszawa 1991 [5] i in.
- W. Bieńkowski: *Jan Maj - założyciel i pierwszy redaktor "Gazety Krakowskiej" w latach 1796-1831*, PWiD 1959, nr 1/2, s. 155-166;
- W. Bruchnalski: *Czasopiśmiennictwo galicyjskie 1773-1811*, [w:] *Stulecie Gazety Lwowskiej 1811-1911*. T. 1. Lwów 1911, s. 1-117.
- W. Figiel: *Syndykat dziennikarzy krakowskich w latach 1933-1939*, ZP 1980, nr 4, s. 99-112 [2].
- W. Frazik: *Niezależny ruch wydawniczy w Krakowie po 13 grudnia 1981 roku*, tamże s. 31-43;
- W. Hendzel, P. Obrączka: *Z problemów czasopiśmiennictwa Młodej Polski : (w kręgu krakowskiego "Życia", "Krytyki" i "Chimery")*. Opole 1988 [1];
- W. M. Kolasa: *"Gazeta Krakowska" na tle małopolskiej prasy regionalnej : (1989-2000)*, „Małopolska” T. 3 (2001), s. 95-125;

- W. M. Kolasa: *"Tygodnik Powszechny" w nowej rzeczywistości (1989-1999)*, [w:] Kraków - Lwów. T. 5. Kraków 2001, s. 689-707 [1] i in.
- W. M. Kolasa: *Literatura i kontestacja : (krótka historia "bruLionu")*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis, Studia Historicolitteraria” [Nr] 2 (2002), s. 313-321 i in.
- W. M. Kolasa: *Prasa Krakowa w dekadzie przemian 1989-1998 : rynek, polityka, kultura*. Kraków 2004 [18].
- W. Matras: *"Przekrój" M. Eilego - "jedynе takie pismo na osiemset milionów Słowian" czy "organ ćwierćinteligencji"?*, [w:] Kraków - Lwów. T. 8. Kraków 2006, s. 468-484,
- W. Matras: *Kultura literacka i artystyczna na łamach "Przekroju" Mariana Eilego 1945-1956* (praca doktorska, AP Kraków, promotor Krzysztof Woźniakowski) – w druku.
- W. P. Szymański: *"Odrodzenie" i "Twórczość" w Krakowie 1945-1950*. Wrocław 1981.
- W. P. Szymański: *Od metafory do heroizmu - z dziejów czasopism literackich w dwudziestoleciu międzywojennym*. Kraków 1967 (wyd. 2 - 1970) [20+11].
- W. P. Szymański: *Uśmiech Sartre'a : ("Przekrój" i ...)*, „Arka” Nr 44/45 (1993), s. 77-99 [1];
- W. R. Rzepka: *Gorzynowa zagadka w "Merkuriuszu Polskim" z r. 1661*, ZP 1964, nr 4, s. 10-16;
- W. Schramm: *"Roczniki Nauk Rolniczych" : powstanie i dzieje rozwoju w latach 1903-1948 (tomy 1-50)*. Cz. 1-2, „Studia Materiały z Dziejów Nauki Polskiej. Seria B, Historia Nauk Biologicznych i Medycznych” Z. 2 (1959), s. 157-211;
- W. Suchodolski: *"Krytyka" 1899-1914 : bibliografia zawartości*. Wrocław 1953;
- W. W. Wiśniewski, A. Roliński: *Bibliografia prasy drugiego obiegu wydawniczego w Krakowie i Regionie Małopolska w okresie od 13 grudnia 1981 do 31 grudnia 1990*, [w:] *Solidarność Małopolska w podziemiu*. Kraków 1991, s. 211-303 [9].
- W. Władyka: *Krew na pierwszej stronie : sensacyjne dzienniki Drugiej Rzeczypospolitej*. Warszawa 1982, s. 42-60 [27].
- W. Władyka: *Właściciel Palacu Prasy : (Marian Dąbrowski)*, KHPP 1992, nr 3/4, s. 147-154 [4].
- W. Wojtyński: *"Ruch Pedagogiczny" od swego powstania w roku 1912 do chwili obecnej*, „Ruch Pedagogiczny” 1965, nr 5/6, s. 19-35 [2];
- W. Wójcik: *Prasa godzinowa Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*. Kraków 1988.
- Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy 1872-1972. Historia. Opracowania. Bibliografia*, red. Z. Wilkosz, L. Grzebień, Kraków 1972 [4].
- Z. Fras: *Demokraci w życiu politycznym Galicji w latach 1848-1873*, Wrocław 1997, s. 83-99, 117-130;
- Z. Guzowski: *"Gadziecho" - gazeta stanu wojennego w Krakowie*, ZP 1997, nr 1/2, s. 80-96 [1].
- Z. Jagoda: *O literaturze i życiu literackim Wolnego Miasta Krakowa*. Kraków 1971, passim [8];
- Z. Jakubowski: *"Przegląd Powszechny" 1884-1985*. Warszawa 1987.
- Z. Libiszowska: *Pierwsza gazeta polska - "Merkuriusz Polski" - i jej rola w walce o reformę ustroju w pol. XVIII w.* „Prace Polonistyczne” Ser. 12 (1955), s. 187-205
- Z. Romek: *Cenzura a nauka historyczna w Polsce 1944-1970*. Warszawa 2010
- Z. Sokół: *Kobiece czasopisma Krakowa i Lwowa w XIX w.* [w:] *Książki, czasopisma, biblioteki Krakowa i Lwowa XIX i XX wieku*. [T. 2]. Kraków 1993, s. 140-164 [2];
- Z. Sokół: *Krakowska prasa kobieca w latach 1918-1994* [w:] *Kraków - Lwów*. [T. 3]. Kraków 1996, s. 127-135.
- Z. Sudolski: *Czasopiśmiennictwo w Galicji i Krakowie do Wiosny Ludów*, [w:] *Literatura krajowa w okresie romantyzmu 1831-1863*. T. 1. Kraków 1975, s. 387-398;
- Z. Zieliński: *Bibliografia katolickich czasopism religijnych w Polsce 1918-1944*. Lublin 1981.